

*Agustí Casas
i l'arqueologia de les Gavarres*

Francesc **Aicart Hereu**

Biblioteca **Lluís Esteva**

Agustí Casas i l'arqueologia de les Gavarres

Francesc Aicart Hereu

XIV Premi Joan Xirgo

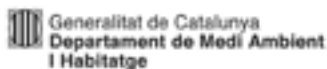
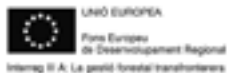
La **Biblioteca Lluís Esteva** neix de la voluntat de publicar els treballs guanyadors del Premi Joan Xirgo, organitzat pel Consorci de les Gavarres des de l'any 2001. La col·lecció pren el nom de Lluís Esteva i Cruañas (Sant Feliu de Guíxols, 1906-1994), que va dedicar una gran part de la seva vida a la descoberta, l'estudi i la divulgació del patrimoni històric.

Edita:

Consorci de les Gavarres

Col·laboren:

© Consorci de les Gavarres
Finca Camps i Armet, s/núm.
17121 Monells
e-mail: consorci@gavarres.cat
www.gavarres.cat

1ª edició: novembre 2006
Correcció lingüística: Xavier Colomer-Ribot
Disseny gràfic i maquetació: 3 de Nou Publicitat
Impressió: Serafi Indústria Gràfica
Dipòsit legal: ??????????????
ISBN-10: 84-611-1381-0
ISBN-13: 978-84-611-1381-1

ÍNDEX

Pròleg	7
Agraïments	9
Introducció	11
L'arqueologia a Catalunya durant el segle XIX i el primer quart del segle XX	13
Agustí Casas i Vinyas (1868-1941): síntesi biogràfica	19
El descobriment científic de la Cova d'en Daina	33
La descripció del dolmen i els materials trobats	38
La difusió de la descoberta en les revistes de l'època	40
La visita del Centre Catalanista de Girona	41
L'article de Salvador Albert	44
Pere Alsius i la Cova d'en Daina	45
Unes excavacions inèdites	47
El ressò del descobriment de la Cova d'en Daina	49
Les noves aportacions d'Agustí Casas a l'arqueologia de les Gavarres (1908-1911)	55
El menhir del Mas de la Font o Pedra Dreta del Mas Bagué	58
Les Pedres Dretes d'en Lloveras	59
Agustí Casas i l'obra de Joaquim Botet i Sisó	59
L'obra de Manuel Cazorro Ruiz (1912)	63

La polèmica a l'entorn de l'excavació del dolmen del Mas Bousarenys . . .	69
La intervenció d'Agustí Casas	70
L'excavació d'Alfred Klaebisch i la publicació d'Hugo Obermaier	73
Pere Bosch Gimpera, Lluís Pericot i les Gavarres	80
El misteri dels vasos campaniformes continua.	86
Les darreres cuetades de l'afer (1973-1975).	88
Epíleg	91
Bibliografia	97
Annexos.	107
A1 – Epistolari	109
A2 – Mapa de situació	133

Aquest país nostre més immediat té un punt de referència eminent i ben visible, les Gavarres, que el configura geogràficament i, no cal dubtar-ne, de moltes altres maneres.

Massa muntanyosa, verda, feréstega i profunda, d'una marcadíssima personalitat que, com una lloca tectònica, aixopluga al seu redós, com a pollets delerosos, masos, llogarrets, veïnats, pobles, viles i ciutats. És un espai vital, el pulmó i l'eixida ombrívola d'un territori cada vegada més densament poblat, cada cop més inhòspit.

Entre els entorns immediats i la muntanya, alhora ferotge i humana, el diàleg ha estat —i és— permanent; uns contactes continuats que han anat canviant a mesura que ho feia, també, el comportament humà. La seva història, les seves vicissituds, són les nostres. Cal, doncs, per entendre-la, conèixer-la detalladament i des de tots els punts de vista. És ben cert que no podem, mai, omplir del tot aquest desig però ens ho hem de proposar i arribar fins on sigui possible.

És per aquesta raó que cal donar la benvinguda i celebrar amb joia i alegria la institucionalització del Premi Joan Xirgo que es proposa, cada any, concedir una beca a la millor proposta d'estudi sobre aspectes relacionats amb la muntanya-mare. És un sac tan enorme on hi cap qualsevol cosa.

La història que se'ns conta, en aquest llibre que teniu, lector amable, a les mans, té com a protagonista principal —no podia ser d'altra manera— les Gavarres i com a secundaris un grapat d'homes notables, gent del seu temps, uns ben coneguts i protagonistes principals dels orígens de l'arqueologia del nostre país, i altres, tan o més extraordinaris que aquells, que, per primera vegada, se'ns fan presents no com a fantasmes difuminats i quasi intangibles, sinó de carn i ossos, amb claredat; personatges notables que, des de la discreció més absoluta, o bé eren poc i mal coneguts o bé, completament inexistents tot i haver realitzat, sovint, una tasca clau i d'enorme importància.

És mèrit d'en Francesc Aicart i Hereu, home honest, intel·ligent i treballador, haver-s'hi interessat, haver-los descobert i haver-los-hi seguit la pista que, indefugiblement, ens mena a les Gavarres, on cal situar, juntament amb alguns altres llocs paradigmàtics, l'origen de la nostra arqueologia. Una tasca que, a primer cop d'ull, podria semblar senzilla i que resulta

complexa, feixuga, lenta on cal obrir moltes portes i seguir molts vials per aconseguir dades massa vegades escadusseres i de poc gruix, un treball no apte per a gent nerviosa i que espera resultats immediats. Tanmateix, la paciència i la voluntat solen ser premiades. Davant nostre se'ns fan paleses, amb la muntanya-mare d'escenari privilegiat, les passes inicials del coneixement, identificació i recuperació de les notables restes prehistòriques que allí s'amagaven, testimoni eloqüent d'una època on la muntanya era centre i no perifèria, i on sobresurten per l'espectacularitat de les evidències, les tombes megalítiques algunes de les quals, com la Cova d'en Daina, són cèlebres arreu del món, i altres, com el dolmen del Mas Bousarenys, que per la rocambolesca història que va protagonitzar involuntàriament i que se'ns narra, en aquest llibre, amb fina ironia —no podia ser d'altra manera— són punts de referència sobre aquella cultura que senyorejava, aleshores, aquestes contrades.

L'autor, arqueòleg i interessat, en origen, en aquest vessant de la recerca històrica i, especialment, per l'alta edat mitjana, va patir, com Saule camí de Damasc, una visió, una sotragada que el van convertir en la necessitat d'explorar la història de l'arqueologia, d'arribar a saber per què les coses s'havien fet d'una manera i no d'una altra, i qui n'havia estat actor principal i qui secundari. Inicialment l'interès era per a un moment pròxim, el primer franquisme, però l'obligació d'anar endarrera, de conèixer els precedents, va fer possible descobrir un món nou, inèdit, que té com a escenari sublim la muntanya màgica i un seguit de personatges de gruix. Per un costat, una nòmina coneguda de prehistoriadors i arqueòlegs prestigiosos, cada un dels quals ocupa, en lletres d'or, el lloc que els pertoca en la gran història: Pere Alsius, Joaquim Botet i Sisó, Manuel Cazorro, entre els principals, i, més endavant, Pere Bosch Gimpera o Lluís Pericot i Garcia. Al seu costat i amb un protagonisme absolut en la recerca immediat, altres noms, poc o gens coneguts, i que cal reconèixer que van ser determinants. Sovint, discrets i generosos, tot i posseir, en ocasions, una cultura pregona assolida en universitats estrangeres i una enorme capacitat de treball.

Cal agrair a Francesc Aicart la il·lusió amb la que ens presenta uns fets inèdits, gens coneguts i, en moltes ocasions, ben divertits. Gràcies a aquesta recerca comencem a conèixer la *prehistòria* de la nostra arqueologia i un aspecte de la història de les Gavarres que, de cap manera, hem de considerar marginal.

J. M. Nolla i Brufau

Girona, als peus de la màgica muntanya. Març de 2006

AGRAÏMENTS

A les institucions on he consultat fons: Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, Arxiu Diocesà de Girona, Arxiu fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya, Arxiu Mas-Institut Amatller d'Art Hispànic, Arxiu Municipal de Santa Cristina d'Aro, Arxiu Parroquial de Santa Cristina d'Aro, Servei d'Arxiu Municipal de Palamós, Biblioteca de Catalunya, Biblioteca de la Universitat de Barcelona, Biblioteca Pública Octavi Viader i Margarit-Sant Feliu de Guíxols, Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols, Arxiu Municipal de Girona, Arxiu Parroquial de Sant Feliu de Guíxols, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, Museu d'Història de la Ciutat de Sant Feliu de Guíxols.

A les següents persones: Sílvia Alemany, Eulàlia Almuzara, Josep Auladell, Marc Auladell, Juan Pedro Bellón, Joaquim Bigas, Manel Maria Bosch, Gerard Bussot, Joan Canadell, Núria Carreras-Patxot, Lluís Casas (+), Jordi Colomeda, Mn. Josep Colomer, Xavier Colomer-Ribot, Marco de la Rasilla, Margarita Díaz-Andreu, Josep Escortell, Família Esteva-Massaguer, David Ferrando, Jordi Gaitx, Esperança Gispert, Josep M. Gispert, Francisco Gracia, Bernd Graesser, Josep Illa, Àngel Jiménez, Elvira Klaebisch, Josep Maria Llorens, M. Aurora Martín, Rosa Masegosa (+), Carole Masson, Eulàlia Miret, Gloria Mora, Santiago Nin, Josep Maria Nolla, Lluís Palahí, Lluís Pallí, Mar Palomo, Josep Pla, Santiago Plana, Xavi Roca, Isabel Rodà, Ariane Roura, Néstor Sanchiz, Narcís Soler, M. Àngels Suquet, Joaquim Tremoleda, Pere Trijueque, Cristian Züchner.

Aquest treball no hauria estat possible sense la confiança en aquest projecte del jurat de la XIV edició del Premi Joan Xirgo i dels tècnics del Consorci de les Gavarres, especialment d'en Narcís Vicens, qui ha realitzat una bona part de la tasca gràfica i ha tingut la paciència de llegir diverses vegades el treball; i de l'Oriol Granyer, que ha fet el mapa amb la situació dels principals jaciments arqueològics dels encontorns de Romanyà que se citen en el text.

Finalment, l'agraïment més sincer al Dr. Josep M. Nolla pel seu entusiasta pròleg i per les orientacions rebudes; a la Carme i a en Bernat per la seva paciència i suport i, sempre en el record, a la meva mare —Maria Teresa Hereu Llebot— i al meu fill Pau, qui està en l'origen d'aquest llibre.

INTRODUCCIÓ

L'obtenció del XIV Premi Joan Xirgo que atorga el Consorci de les Gavarres, ens ha permès endinsar-nos en un món, el dels orígens de la recerca arqueològica al massís, que s'entreuveu apassionant. Qui cerqui en aquest treball, la crítica o la valoració d'uns mètodes i tècniques de treball en arqueologia amb els ulls del present s'ha equivocat de llibre. La nostra línia és inserir en la història uns fets, unes circumstàncies, uns homes, que d'altra manera caurien, sense dubte, en l'oblit. La recerca l'hem centrada en aquests personatges —sovint extrets de l'anonimat— que iniciaren l'arqueologia científica a les Gavarres, sobretot en l'entorn de Romanyà de la Selva, prenent com a fil conductor Agustí Casas i Vinyas (1868-1941), erudit, arqueòleg, literat, un home il·lustrat, un savi amb majúscules, que l'any 1894 situà les Gavarres en el primer pla de l'arqueologia en publicar la descoberta del dolmen de la Cova d'en Daina.

Agustí Casas ha passat gairebé desapercebut en la història de la cultura catalana. Creiem que ell, incansable viatger, havia de ser el guia d'aquest periple, puix que el trobem present en les descobertes arqueològiques més rellevants del període estudiat.

Gràcies en bona part a la tasca d'Agustí Casas, Lluís Esteva i Cruañas (1906-1994), de qui enguany commemorem el centenari del seu naixement, prengué el relleu en la investigació arqueològica a les Gavarres. És una gran satisfacció que aquest treball es publiqui dins la col·lecció Biblioteca Lluís Esteva, amb qui vaig tenir la fortuna de fer les meves primeres passes en el camp de la investigació i de qui guardo un record entranyable.

Les línies que segueixen no són un treball definitiu, ni molt menys, sinó un punt de partida per seguir diverses línies d'investigació que no han quedat tancades, essent l'any 1925 un límit temporal bastant clar en la recerca arqueològica a les Gavarres, com veurem en l'epíleg. Potser el lector trobarà que el treball és més exhaustiu en els tres moments en què Agustí Casas apareix plenament en la història de l'arqueologia de les Gavarres: el descobriment de la Cova d'en Daina, les seves recerques de 1908-1909 i l'afer del dolmen del Mas Bousarenys. No hem oblidat aquests altres personatges, fins ara poc coneguts, com mossèn Joan Rabasseda i Parera, Pere i Josep Cama i Casas i Alfred Klaebisch Camman.

Quan teníem el treball gairebé llest per anar a la impremta, Bernd Graesser ha cedit en dipòsit temporal a l'Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols una col·lecció dels setmanaris

El Noticiero i *La Lealtad*, fins ara introbables. A corre-cuita, hem afegit dades importants com les relatives a l'article original d'Agustí Casas sobre el descobriment de la Cova d'en Daina o una interessant ressenya de l'excursió dels catalanistes gironins a Romanyà. Potser el lector hi trobarà en aquests apartats una elaboració menys acurada, però creiem que valia la pena introduir aquestes novetats.

Finalment, hi trobareu un epistolari que, sense estar del tot treballat, pot ser d'utilitat a d'altres historiadors de l'arqueologia i d'interès per obrir noves línies de recerca; i un mapa amb la situació dels principals jaciments arqueològics de l'entorn de Romanyà de la Selva que se citen en el llibre.

L' ARQUEOLOGIA A CATALUNYA DURANT EL SEGLE XIX I EL PRIMER QUART DEL SEGLE XX

A partir de la Revolució Francesa (1789) es produí un desvetllament general per l'estudi del passat, que s'accentuà al llarg del segle XIX amb el descobriment de restes monumentals d'antigues civilitzacions (per exemple, Egipte) i l'aparició de noves teories científiques, com les de Darwin, que qüestionaven els fonaments de l'explicació cristiana sobre els orígens de la humanitat.¹ Paral·lelament, canvià el concepte de nació² de manera que l'estudi del passat esdevindrà també una arma política.

L'erudició es convertí en la pràctica cultural per excel·lència de la burgesia espanyola del segle XIX.³ El saber erudit que en el segle XVIII es concentrava i dirigia des de les acadèmies —en el cas espanyol especialment des de la Real Academia de la Historia creada el 1737— s'ampliarà durant el segle XIX al camp de l'arqueologia i del patrimoni amb la creació l'any 1844, per part de l'Estat, de les Comisiones Provinciales de Monumentos, amb la finalitat de vetllar inicialment

1. MARC-7, 1986, 55.

2. DÍAZ-ANDREU, 2002, 38.

3. PASAMAR i PEIRÓ, 1991, 73.

Figura 1: Excavacions d'Empúries. Ca. 1908. Institut Amatller d'Art Hispànic-Arxiu Mas.

per l'ampli patrimoni que esdevingué públic arran de les desamortitzacions de la dècada anterior. Les comissions provincials comptaven amb una secció específica dedicada a l'arqueologia i l'arquitectura i tingueren una incidència desigual en el territori segons les províncies. Així mateix, les escasses consignacions pressupostàries i la inestabilitat política de l'Espanya decimonònica van impossibilitar l'aplicació de la incipient legislació sobre protecció del patrimoni.⁴ En el cas gironí, tot i les limitacions evidents, l'activitat de la Comissió Provincial de Monuments fou destacable en el camp de la recuperació monumental, per exemple a Santa Maria de Ripoll o Sant Pere de Galligants,⁵ i més reduïda en el cas de l'arqueologia de camp pel desconeixement dels jaciments de la província fins al darrer quart del segle XIX, com ho exemplifica el fet que l'any 1868 la Comissió Provincial només considerava com a despoblats susceptibles d'una intervenció arqueològica els jaciments d'Empúries i Roses.⁶

Paral·lelament a les actuacions dels estaments oficials en aquesta matèria —entre les quals cal assenyalar, en l'àmbit formatiu, la creació l'any 1856 de la Escuela Superior de Diplomática, que comptava amb una secció específica sobre arqueologia—, a Catalunya l'estudi del passat anà íntimament lligat amb el moviment cultural i polític de la Renaixença i tingué una base ferma en la societat civil, amb un impacte en el territori notable a partir de la dècada dels setanta del segle XIX en què es produí un esclat del coneixement sobre el terreny d'altres jaciments arqueològics, com ho palesen en el cas gironí els treballs d'erudits com el farmacèutic Pere Alsius i Torrent (1839-1915) sobre la comarca de Banyoles, l'advocat i historiador gironí Joaquim Botet i Sisó (1846-1917) sobre l'Ardenya i Vilablareix i, especialment per a les Gavarres, l'obra de referència del jurista, polític i historiador begurenc Josep Pella i Forgas (1852-1919).⁷ En aquesta dècada també es produí el naixement de les societats excursionistes, íntimament lligades a l'erudició burgesa i catalanista i al floriment de l'esperit nacionalista propi de la Renaixença, que fomentava l'estima i el coneixement del país des de diferents vessants (història, art, literatura, costums, etc.). L'Associació Catalanista d'Excursions Científiques (1876-1890) de la qual s'escindí l'Associació d'Excursions Catalana (1878-1890) originaren el Centre Excursionista de Catalunya l'any 1890,⁸ del qual Agustí Casas fou soci delegat a Sant Feliu de Guíxols com veurem en el capítol següent.

Així doncs, hi ha un consens general en considerar que el naixement de l'arqueologia científica a Catalunya i a la resta de l'Estat es produí a partir de mitjan segle XIX.⁹ Juntament amb l'arqueologia romàntica, centrada en l'estudi dels monuments i del passat romà i medieval, a partir de 1860 es començà a debatre la naturalesa i l'origen de l'home i arribaren les primeres aportacions

4. GANAU, 1998, 25-29.

5. CALZADA, 1985, 28-35.

6. BUSCATÓ i PONS, 2001, 486-487.

7. PELLA, 1883. Sobre Alsius i Botet en parlarem al llarg del treball.

8. CORTADELLA, 1997, 273.

9. AYARZAGÜENA, 2004 A, 75-76; DÍAZ-ANDREU, 2002, 38-41.

Figura 2: Excursionista davant del menhir de Vallvanera. Ca. 1907. Institut Amatller d'Art Hispànic-Arxiu Mas. D 3306.

de la prehistòria europea.¹⁰ El progrés dels estudis prehistòrics en el segle XIX deixarà clar que l'estudi del passat no només es pot basar en els textos escrits i que el treball arqueològic esdevé una font de coneixement històric. I no hem d'oblidar la importància en el progrés de l'arqueologia i de la prehistòria catalana del darrer terç del segle XIX de personatges provinents de disciplines científiques com la geologia (per exemple, Lluís Marià Vidal i Carreras (1842-1922) i Norbert Font i Sagué (1874-1910)) o les ciències naturals, d'on provenia Francesc Martorell i Peña (1822-1878) que llegà els seus béns a l'Ajuntament de Barcelona i instituí el primer premi d'arqueologia, el Premi Martorell, dotat amb 125.000 pessetes de l'època,¹¹ premi que tingué un extraordinari palmarès.

La Península Ibèrica fou durant la segona meitat del segle XIX i el primer terç del segle XX, un focus d'atracció per als arqueòlegs estrangers, especialment francesos, anglesos i alemanys, fins al punt que s'ha parlat de l'existència d'una arqueologia imperialista a l'Estat espanyol.¹² A

10. CEBRIÀ, MURO i RIU, 1991, 80.

11. CEBRIÀ, MURO i RIU, 1991, 81.

12. DÍAZ-ANDREU, 2002, 104-105.

Catalunya, probablement menys exòtica que la resta de la Península als ulls dels estrangers de l'època, aquest influx creiem que fou més limitat pel que fa a l'arqueologia de camp, si bé en l'àmbit dels estudis clàssics hi hauran importants treballs d'investigadors estrangers, com els d'Emil Hübner (1834-1901), Adolf Schulten (1870-1960) o Eugene Albertini (1880-1941).¹³

El primer terç del segle XX fou el període en què l'arqueologia a l'Estat espanyol assolí la seva majoria d'edat per diversos motius: la professionalització a causa de la vinculació a la universitat, la creació de la Junta de Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas (1907) —de la qual dependran el Centro de Estudios Históricos i l'efímera Escola Espanyola d'Història i Arqueologia a Roma— i el notable avenç que es produí en l'aspecte legislatiu amb la promulgació de la Llei d'excavacions de 7 de juliol de 1911, desenvolupada per un reglament l'any 1912,¹⁴ encara que el seu compliment fou escàs. Aquestes iniciatives legislatives comportaren també la creació de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades: a partir d'ara, es regularan les excavacions arqueològiques, la conservació de les antiguitats i es prohibirà l'exportació d'objectes d'art a l'estranger en molts supòsits.¹⁵ El compliment de la llei, però, fou molt relatiu, com veurem en el cas del dolmen del Mas Bousarenys.

Catalunya esdevingué capdavantera en aquest procés d'institucionalització de l'arqueologia, gràcies a l'impuls extraordinari que li donà el Noucentisme, moviment polític i cultural de caire regeneracionista encapçalat per Enric Prat de la Riba (1870-1917) i Eugeni d'Ors (1881-1954), que dotà el país d'una eina política i administrativa, la Mancomunitat de Catalunya (1914-1923), que establí en aquests anys les bases de la Catalunya moderna,¹⁶ amb la qual Agustí Casas s'identificà.

El naixement de l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1907, que comptà des del seu inici amb una Secció Històrico-Arqueològica, fou la primera pedra de la institucionalització de l'arqueologia catalana, en la qual tingué molt a veure l'arquitecte i polític Josep Puig i Cadafalch (1867-1956). Amb la creació de la Mancomunitat de Catalunya, els serveis que havia iniciat l'Institut es constituïren de manera formal i tingueren una dotació pressupostària. El Servei d'Excavacions disposà de personal fix des de l'any 1915¹⁷ i sota la direcció de Pere Bosch Gimpera (1891-1974) —pare de l'arqueologia i de la prehistòria moderna a Catalunya— impulsà nombroses intervencions arqueològiques en diferents punts dels Països Catalans. Les iniciatives del Servei d'Excavacions mostren la relació entre arqueologia, prehistòria i història antiga, termes que aleshores s'entenen gairebé com a sinònims.¹⁸ Per a desenvolupar aquesta àmplia tasca, Bosch Gimpera tingué

13. CORTADELLA, 2003 A, 246-247.

14. DÍAZ ANDREU, 1997, 404-405.

15. GANAU, 1998, 31.

16. SANMARTÍ, 1999.

17. BALCELLS i PUJOL, 2002, 122-123; GRACIA, 2003, 32-33.

18. BALCELLS i PUJOL, 2002, 125.

un nodrit grup de col·laboradors i deixebles, base de l'anomenada Escola Catalana d'Arqueologia, entre els quals destacarem per la seva influència en l'arqueologia de les Gavarres Lluís Pericot i Garcia (1899-1978) i Maties Pallarès i Gil (1874-1924). Així mateix, Bosch tenia una xarxa de corresponsals arreu del país, entre el quals hi havia Agustí Casas.¹⁹ Alguns anys més tard, Bosch comentà amb l'altre gran prehistoriador de l'època a l'Estat espanyol, el sacerdot, prehistoriador i geòleg alemany Hugo Obermaier (1877-1946), la possibilitat d'estendre a l'àmbit estatal aquest model d'organització —que ja era present també a València, País Basc i en menor grau a Galícia—, opció que no reeixí.²⁰

La dictadura de Primo de Rivera comportà una aturada en l'activitat de les institucions catalanes. L'any 1925, data límit del nostre treball, suposà una ruptura d'aquest escenari amb la dissolució de la Mancomunitat, la qual cosa provocà la suspensió de les subvencions a l'Institut d'Estudis Catalans i la paralització de nombroses actuacions, entre elles les excavacions d'Empúries.²¹ Pel que fa a les Gavarres, l'empenta arqueològica desenvolupada fins a mitjan anys vint, desaparegué gairebé totalment fins a finals dels anys quaranta, amb la represa de l'activitat arqueològica en un escenari polític, econòmic i social ben diferent del període que tractem en aquest llibre.

19. BOSCH GIMPERA, 1921, 53.

20. BOSCH GIMPERA, 1980, 111-112.

21. CORTADELLA, 2003 B, LIX.

AGUSTÍ CASAS I VINYAS (1868-1941): SÍNTESI BIOGRÀFICA

Agustí Casas i Vinyas va néixer a Sant Feliu de Guíxols el 24 de febrer de 1868, on fou batejat set dies després.²² Foren els seus padrins l'avi matern, Antoni Vinyas, natural d'Agullana, i Carlota Leman de Vinyas, natural de Brusel·les, esposada en segones núpcies amb el seu avi ja que l'àvia materna consta com a difunta.²³ Fill de l'industrial, polític i erudit guixolenc Joan Casas i Arxer²⁴ i d'Antònia Vinyas i Vinyas, de la Jonquera, neboda de l'industrial Joan Vinyas i Genís amb

22. Arxiu Parroquial de Sant Feliu de Guíxols, *Llibre de Baptismes*, 22, 1866-1871, 199.

23. L'única biografia que coneixem sobre Agustí Casas, que emprarem sovint en aquesta síntesi, fou publicada l'any 1969 dins la secció *Papeles Viejos* del setmanari *Àncora*, de Sant Feliu de Guíxols, amb el títol "Galeria de guixolencs il·lustres. Agustí Casas i Vinyas" (*Àncora*, 1121-1122, Extraordinari de Nadal). Va acompanyada de la reproducció de l'opuscle "El nostre temple parroquial" (CASAS, 1926). Tot i que la biografia no està signada, l'hem d'atribuir al guixolenc Joaquim Gruart i Gascons, que morí pocs mesos abans de publicar-la (vegeu *Àncora*, 1116, 13-11-1969) i era el responsable de l'esmentada secció del setmanari.

24. Joan Casas i Arxer (Sant Feliu de Guíxols, 1839-1923). Fou alcalde de Sant Feliu de Guíxols en tres períodes diferents (1869-1870; 1874-1876; 1891-1894). Impulsor juntament amb Enric Heriz de la construcció del tren de Sant Feliu de Guíxols inaugurat el 1892 i de l'Exposició de Belles Arts d'aquell mateix any. Fou president del Centre Català de Sant Feliu de Guíxols des de la seva fundació l'any 1901 fins al gener de 1904, candidat a Diputat a Corts l'any 1903 i vicepresident de la Unió Catalanista la tardor de 1904 (JIMÉNEZ, 1996, 118-123). El mateix any 1904, publicà la traducció al català del llibre *Veneçia* d'Hyppolite Taine, que prologà el seu fill Agustí (CASAS, 1904). No hi ha dubte que el seu fervent catalanisme i la seva sòlida cultura la transmeté als seus fills. Sobre Joan Casas, vegeu ESTEVA, 1980, 8-9 i JIMÉNEZ, 1996, 118-123.

Figura 3: Agustí Casas, Concepció Maury, els seus fills Antoni i Joan i Isabel Puig Batet, esposa d' Antoni Casas. 1938. Col·lecció Manel M. Bosch Puig.

qui Joan Casas s'associà posteriorment en negocis de fabricació i exportació de taps de suro, amb ramificacions en diferents punts d'Europa, com l'Algarve i Vilanova de Portimao (Portugal), Sevilla i Rotterdam.²⁵ El matrimoni Casas-Vinyas tingué, pel que sabem, sis fills: Agustí, Joan, Lluís, Josep, Antònia i Pilar.

Poques dades tenim de la seva etapa de joventut. Realitzà estudis primaris al Col·legi Vidal de Sant Feliu de Guixols i el batxillerat als P. P. Escolapis de Barcelona. Entre 1886 i 1888 estudià cursos de mecànica aplicada i numerologia a la Universitat Lliure de Brussel·les. Així hi consta en el *Registre des Inscriptions* de l'esmentada universitat, on no hi ha cap més anotació sobre el seu pas com a estudiant per la qual cosa cal deduir que no es diplomà.²⁶ Més endavant, comprovarem com de les paraules de Casas es desprèn també aquesta impressió.

Les anades a l'estranger per estudiar eren habituals en els joves de les famílies de l'alta burgesia guixolenc. Un altre il·lustre guixolenc, el filòsof, escriptor i periodista Agustí Calvet, *Gaziel* (1887-1964), ho descriu magníficament amb aquestes paraules que ens ajudaran a entendre el context social, econòmic i polític on es movia la família Casas:

"Sant Feliu, en canvi, ha plasmat un estol d'esperits que són d'una mena ben diferent. Per dir-ho en un mot, diré que tots ciutadegen. L'astrònom Patxot, l'erudit Cases, el sensitiu i musical Salvador Albert (fill de Palamós, però pastat i fet a Sant Feliu), i el més curiós de tots, Juli Garreta, es caracteritzen pel fet de ser en el fons plantes de cultura, més que plantes silvestres; flors essencialment burgeses, i no pas pageses.(...) Els fabricants i comerciants de Sant Feliu coneixien molt més (...) la vida europea i fins la nord-americana que no pas els costums d'Espanya i els carrers de Madrid, on mai, ni per remei, no veien que s'esdevingués res que valgués la pena. Les indispensables relacions comercials amb les comarques sureres d'Extremadura i d'Andalusia, les limitaven tant com era possible a la correspondència postal, perquè haver-hi d'anar a menjar i dormir per les fondes els infonia pànic. No els costava res, en canvi, de sortir de casa per anar-se'n de dret a París, Londres, Brusel·les, Amsterdam, Berlín, Roma, Budapest o Viena. Per avesar-los des de petits al món ultrapirinenc, els fills de la burgesia surera eren educats a l'estranger: el meu pare, per exemple, va estar primerament en un internat d'Épernay, al cor de la Xampanya, i després acabà la seva formació a Londres, llavors metròpolis del comerç mundial."²⁷

Agustí Casas, a més a més, cal recordar que tenia una madrina belga. Segons la biografia de Gruart, després d'estudiar a Brussel·les féu una estada a Dresden per a perfeccionar l'alemany.

25. BUSSOT, 2002, 323-324.

26. Informació amablement facilitada per Carole Masson, dels *Archives de la Université Libre de Bruxelles*, en resposta a una petició feta per correu electrònic.

27. GAZIEL, 1963, 76-77.

Figura 4: Agustí Casas, de jove, a Xerès. Fotografia de l'estudi Gusiñol, de Xerès. Porta a mà un breu text on es llegeix "tio Augusto", nom amb el qual el recorda la seva família. Col·lecció Lluís Casas Pla (+).

Probablement, just abans o després d'aquesta estada, visità per primera vegada Florència, el setembre de 1888, tal com deduïm d'alguns fragments del seu llibre *Coses d'Itàlia*: "Venia directament del Nord, on havia passat un any seguit i arribava a Florència ja molt tard després d'un jorn de pluges. L'endemà brillava'l sol: era un d'aquells dies de Setembre de llum titil·lant i evocadora (...) vaig llençar-me al carrer amb tota l'avidesa dels vint anys: la ciutat dels Mèdicis somreia al voltant meu."²⁸ Aquesta primera estada a Florència fou una de les claus —juntament amb la lectura de nombroses obres²⁹— que marcà la trajectòria futura de Casas i desfermà la seva passió pel món clàssic i l'arqueologia, fàlera que els estudis universitaris que havia realitzat fins aquell moment havien amagat:

28. CASAS, 1921, 143-144.

29. Agustí Casas ja era aleshores un lector empedreït i dominava diferents idiomes: "Els manuals d'Història d'Art, que des d'aquell temps me plavia fullejar, me procuraven sempre una sensació especial en assolir el XVè segle florentí: era'l goig de retrobar uns amics, amb qui'm lligava fonda simpatia (...). Com a conseqüència i de mica en mica, en Burchardt i en Taine, en Müntz i l'Iriarte, Memòries del Cellini i fragments de les Vides del Vasari s'arregleraren, entre altres, en els meus prestatges i de mica en mica també, la meva visió inexperta del principi anà aixamplant-se i adquirint a l'ensem major fermesa." (CASAS, 1921, 148-149).

"Per pròpia virtut del seu encís, s'obria a davant meu un ample camp d'indagacions engrescadores: amunt i avall dels temps, tenia d'arribar per una banda an aquell art de Roma que'ls florentins tractaren d'imitar; adreçar-me a la seguida fins a la deù fecunda de la Hèl·lada, que amb prou feina sospitaren, per a cercar finalment l'origen d'ella cap a Orient i Egipte; mentre en sentit contrari, me calia esguardar la glòria de Toscana irradiant i influint fins avui dia (...) se m'obrien al davant nous horitzons, la existència dels quals no coneixia i no era pas ben cert cap pler migrat el d'interessar-me des d'allavors en totes les investigacions i provatures, que arreu ja començaven, sobre'l passat de l'art de Catalunya. Lo que no havien pogut els cursos oficials, al deixar-me entreveure d'esquillentes les evoluciones de la Cultura, lo que amb tota seguretat no'm fóra pervingut amb cap certificat d'universitària suficiència, el coneixement adquirit amb fruïció, el delit, la joia fecundant de polir-lo i aplicar-lo, m'ho havia dut una inclinació, una afició sobtada, que Florència fetillera, havia fet neixer en la meva ànima." ³⁰

També passà temporades a Portimao (Portugal), on el seu pare tenia negocis i, probablement a Xerès, segons deduem de la fotografia d'un jove Casas amb barba davant d'un decorat d'inspiració clàssica (Figura 4).

L'any 1892, Agustí Casas participà en l'Exposició de Belles Arts de Sant Feliu de Guixols organitzada amb motiu de la inauguració del tren de Sant Feliu a Girona, del qual foren promotors el seu pare i Enric Heriz. La mostra tingué lloc als jardins de la seva mare i de Victòria Ferrer, fou presidida per Joan Casas, hi participaren els millors artistes catalans i tingué un ampli ressò mediàtic.³¹ Agustí Casas fou vocal de la comissió organitzadora i participà en la secció de fotografia, tal com testimonià Josep Reig Vilardell, delegat del Centre Excursionista de Catalunya per a visitar l'exposició: "Entre los molts altres objectes que podria citar, completaré aquesta ressenya anomenant varias fotografías molt netas, dels Srs. Casas y Vinyas y Rafael Patxot." ³² També el cronista d'*El Noticiero* destacava les fotografies d'Agustí Casas: "A. CASAS. (otro aficionado). Otro cuadro de fotografías hechas con distintos procedimientos recomiendan á dicho señor por su limpieza y buena ejecución." Sense dubte fou un bon fotògraf, tot i que el seu llegat fotogràfic és escàs.³³

30. CASAS, 1921, 148-149. També el coneixement d'Empúries des de ben jove hi degué influir, com es reflecteix en una carta al director d'*El Noticiero* (107, 1-8-1893).

31. Sobre l'exposició i el que representà en el seu moment, vegeu JIMÉNEZ, 1992 A, i SERRA, 2005, 51-53.

32. REIG, 1892, 5-6. Joaquim Botet i Sisó, amb qui Casas col·laborà més endavant, només esmentava les fotografies de Patxot (BOTET, 1892, 196). Agustí Casas i Rafael Patxot i Jubert (1872-1964) coincidiren al llarg de les seves vides en diverses institucions, com el Centre Excursionista de Catalunya, en les files del catalanisme conservador i, fins i tot, en l'exili a Suïssa des de l'any 1936. En les seves memòries (PATXOT, 1952), el mecenes de la cultura catalana no esmentà Agustí Casas, tot i la relació existent, com ho prova una de les fotografies que publiquem (Figura 6).

33. Marcos, "Exposición de Bellas Artes", *El Noticiero*, 38, 11-8-1892, 2. Emili Massanas (MASSANAS, 1998, 59) esmenta solament les fotografies que publicà a l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* (CASAS, 1908) i a l'obra de Botet i Sisó (BOTET, 1911) però Casas degué tenir una producció fotogràfica notable, tal com es comprova també en una carta que envià a Eduardo González Hurtebise (1876-1921) l'11 de febrer de 1903 (GONZÁLEZ HURTEBISE,

El 28 i 29 de maig de 1893, participà en l'Assemblea de la Unió Catalanista que tingué lloc a Reus, com a delegat per la comarca del Baix Empordà.³⁴ És la primera referència que tenim, ara per ara, sobre una militància política vinculada sempre amb el catalanisme conservador, com d'altres membres de la seva família com el seu pare o el seu germà Lluís.

L'any 1894, Casas donà a conèixer el dolmen de la Cova d'en Daina, descobert per Pere Cama i Casas, tema que tractarem extensament en el capítol següent. Paral·lelament, entre l'abril i el juny de 1894, fou nomenat soci delegat del Centre Excursionista de Catalunya a Sant Feliu de Guíxols,³⁵ institució amb la qual col·laborà, per exemple, en l'excursió realitzada per un grup de socis a Romanyà l'any 1896.

El 22 d'abril de 1895 es casà amb la guixolenca Concepció Maury i Viader, a l'església parroquial de Sant Feliu de Guíxols, en una cerimònia oficiada pel prevere Jaume Julià i Calsada, catedràtic del Seminari de Girona. Actuaren com a testimonis de l'enllaç els seus germans Lluís i Josep.³⁶ Fruit de la unió, nasqueren almenys tres fills: Ramon, Antoni i Joan. Segons la notícia abans citada, en el viatge de noces visitaren les principals ciutats de Suïssa i Itàlia. I Agustí Casas tornà a Florència havent adquirit ja una sòlida formació humanística:

"Quan al cap de set anys d'aquell primer viatge guiava Itàlia endins la que era ja companya inseparable de ma vida, gaudia per endavant la perspectiva de mostrar-li la ciutat que envers mi havia actuat de mestre, però, an el desig intens, que jo mateix tenia de reveure-la, s'hi barrejava quelcom d'irreverència: tot i essent manifestació de la meva fonda gratitud, me semblava aquell un viatge de triomf i és que, modèstia apart, surava a dintre meu com el convenciment d'haver-me fet més digne de Florència." ³⁷

Juntament amb l'activitat intel·lectual, pren força en Casas l'activitat política clarament aliniada en les files de l'emergent catalanisme de tarannà burgès i conservador, del qual el seu pare fou

1905, 22): en les nombroses fotografies del llibre *Coses d'Itàlia* (CASAS, 1921 i CASAS 1924) o en dues fotografies de Sant Feliu de Guíxols del juliol de 1930 (*La Costa Brava*, 118, Sant Feliu de Guíxols, 1-8-1932). També el seu fill Antoni, químic de formació, fou un excel·lent fotògraf.

34. Hi constava com a fabricant. Vegeu *Unió Catalanista. Asambleas Catalanistas (segona). Reus. Deliberacions i acorts*, Impremta La Renaixensa, Barcelona, 1895, 14 (hem consultat l'edició facsimil, Generalitat de Catalunya, setembre 1992).

35. Així consta en la llista publicada en el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 13, abril-juny de 1894, 127-128, que incloïa els socis que havien ingressat des de l'1 d'abril de 1894 fins "al dia de la fetxa." *La Lealtad* també en donà compte uns mesos més tard (*La Lealtad*, 11,11-8-1894, 6).

36. Arxiu Parroquial de Sant Feliu de Guíxols, *Llibre de Matrimonis*, 12, 1892-1903, 157, inscripció 21. *La Lealtad* (48, 27-4-1895, 6) publicà una breu nota de societat on s'esmentava que la cerimònia tingué un caràcter íntim a causa de la mort recent de la mare d'Agustí Casas, que havia tingut lloc gairebé un any abans (*La Lealtad*, 6, 7-7-1894).

37. CASAS, 1921, 149-150.

Figura 5: Agustí Casas i la seva esposa, Concepció Maury. 1928. Jardins del xalet Casas. Fotografia d'Antoni Casas. Col·lecció Manel M. Bosch Puig.

un ferm defensor. Així, s'implicà plenament en la fundació del Centre Català de Sant Feliu de Guíxols i ja en la primera Junta del Centre hi figurava com a secretari.³⁸ Ben aviat, començà a participar en les vetllades literàries, artístiques i musicals organitzades pel centre —tan característiques del catalanisme conservador de l'època— i com a redactor de l'òrgan de difusió del catalanisme burgès guixolenc, el setmanari *Llevor*, que es publicà entre els anys 1901 i 1908.³⁹ En aquest setmanari, hi trobem un bon nombre de col·laboracions i treballs seus sobre aspectes històrics i literaris, així com d'altres articles que no signà, però en els quals se l'identifica amb força claredat. Assenyalarem, a tall d'exemple, alguns articles amb contingut arqueològic com “Sugestió d'una lectura” referit al Partenó⁴⁰; “De l'antigor”⁴¹ o “Excavacions arqueològiques”,⁴² sobre les troballes d'Eduardo González Hurtebise al poblat ibèric dels Guíxols.

38. JIMÉNEZ, 1996, 108-110.

39. ESTEVA i ESTEVA, 1980, 74-76.

40. *Llevor*, 38, 13-4-1902.

41. *Llevor*, 121, 15-11-1903; *Llevor*, 123, 29-11-1903; *Llevor*, 124, 6-12-1903; *Llevor*, 125, 13-12-1903.

42. *Llevor*, 122, 22-11-1903.

En aquests anys, la seva passió per Itàlia i la cultura clàssica es reflectí plenament en el pròleg a la traducció al català de l'obra *Veneçia*, d'Hyppolite Taine,⁴³ que féu el seu pare Joan. L'altre gran passió, Catalunya, el portà a col·laborar també en la difusió del Primer Congrés de la Llengua Catalana que tingué lloc a la tardor de 1906.

La seva militància política li dugué certes complicacions i fou objecte d'un consell de guerra, juntament amb d'altres components del Centre Català, acusats del delictes d'ofensa a l'exèrcit per uns telegrames que "foren acursats ab motiu dels successos ocorreguts en la nit del 25 de novembre últim, però que no's varen fer públics".⁴⁴ El rebuig a la coneguda intervenció militar de Barcelona comportà que Casas i els seus companys s'haguessin d'exiliar a Perpinyà, on escriví un article sobre la ciutat.⁴⁵ Retornà a principis de 1907 a Sant Feliu de Guíxols i publicà la seva primera gran obra: la traducció al català de *Les dues germanes*, de Georg Ebers,⁴⁶ una novel·la històrica ambientada en l'antic Egipte, a la qual Agustí Casas afegí un ampli apèndix de notes,⁴⁷ on demostrava un coneixement profund de la història antiga, d'Egipte i de la bibliografia, sobretot l'alemanya, referida al món del Nil. A parer nostre, aquest treball el situa en un lloc destacat de la història de l'egiptologia a Catalunya. El text anava acompanyat amb gravats d'un altre erudit catalanista, Josep Palahí i Auter (1876-1941), futur soci de Casas.⁴⁸ El 21 de març de 1907 llegí el seu treball, que havia acabat dos anys abans i no l'havia publicat perquè volia completarlo amb els magnífics dibuixos de Josep Palahí. En la vetllada feta al Centre Català, Agustí Casas es referí al seu primer exili:

"Me plau de donar satisfacció al desitj qu' experimento, com experimenteu tots vosaltres, de contribuir directament y per poch que sigui, á la vida del "Centre" y indirectament á la de Catalunya (...) la idea enorgullidora d'esser en aquest moment quelcom d'actiu me plahuen sobretot, quan hi barrejo la recordansa de las vicissituts passadas desde l'Agost ensá y dels sacrificis, que tots, qui més qui menys, havém tingut d'imposarnos.

Perqué las caborias del any derrer, aquella condempna que lluny d'amagar volém retreure sempre, aquell exil, aquells viatjes, aquella amnistia, que vingué á declarar implícitament la no existencia de delictes en el fet per el qual s'ens perseguía (...)"⁴⁹

43. CASAS, 1904, 5-15. També es publicà al setmanari *Llevar* (8-10-1904) amb el títol "Nostre fulletí".

44. *Lo Geronés*, 25-8-1906. Vegeu notícies sobre el procés a *Diario de Gerona*, 27-3-1906, 4; *Lo Geronés*, 31-3-1906, 3; *Diario de Gerona*, 22-8-1906, 4; *Lo Geronés*, 25-8-1906, 3; *Diario de Gerona*, 16-1-1907, 4.

45. "La Llotja de Perpinyà", *Llevar*, 270, 29-10-1906. Els altres exiliats a Perpinyà foren Josep Palahí, Frederic Pruneda, Rafel Valls, Josep Gassiot i Marià Vinyas (*Diario de Gerona*, 16-1-1907, 4).

46. CASAS, 1907.

47. CASAS, 1907, 317-359.

48. Sobre Josep Palahí, vegeu JIMÉNEZ, 1996, 127-132 i PALAHÍ, 2005.

49. *Llevar*, 296, 30-3-1907.

El 24 de març de 1908 constituí, juntament amb d'altres socis, l'empresa Palahí i Cia dedicada a la fabricació i subministrament de gas i altres aplicacions.⁵⁰ En aquest període, Casas tingué una activitat cultural i científica prou important: la vinculació amb l'Institut d'Estudis Catalans, amb Joaquim Botet i Sisó, la donació que féu de diversos materials geològics a la Junta de Ciències el 22 de maig de 1909, que formaren part de la col·lecció petrogràfica a l'aire lliure que organitzà Norbert Font i Sagué⁵¹ o les troballes arqueològiques al poblat dels Guixols de l'any 1911.⁵² La culminació d'aquesta etapa en què Agustí Casas —culturalment forjat durant la Renaixença— esdevingué plenament noucentista fou la seva designació com a mantenidor en els Jocs Florals de Barcelona de 1913 i el discurs de gràcies que pronuncià en l'acte del lliurament, on foren premiats, entre d'altres excel·lents literats, Josep Maria de Sagarra i Josep Carner.⁵³ En aquest discurs, Casas féu un elogi de la tolerància, demanà la unió i l'organització del catalanisme cultural i es presentà, modestament, en la seva primera assistència als Jocs Florals barcelonins:

“ Assolida l'hora dels mots d'agrahiment, a ningú tal volta pertoca tant de pronunciarlos com al desconegut, qui, arribat del seu recó de Catalunya y en virtut d'un voler que poch s'esplica, es vingut a assèures en un lloch d'honor de la hospitalaria Barcelona; en aquests Jochs Florals que tots els catalans considerem com els Jochs Florals per excelencia. Mes, ja que ab un desconegut haveu de raure y que ací escauria quelcom de presentació, no serà inoportú que'm declari vell devot de la institució patriòtica, tot descarregant per poch que sia als qui m'atorgaren una honra inmerescuda.”⁵⁴

A principis de 1914, morí la seva germana Pilar.⁵⁵ Constatem que, a partir de 1916, desenvolupà una extraordinària activitat en el camp de la llengua catalana i fou l'ànima del Concurs Lexicogràfic de la Indústria Surera d'aquell any, organitzat per l'Associació Catalana Autonomista de Sant Feliu de Guixols, sota els auspicis de l'Institut de la Llengua Catalana de l'Institut d'Estudis Catalans.⁵⁶ Pompeu Fabra i Poch (1868-1948) fou el president del Jurat i Agustí Casas n'era el secretari. També participà en el *Costumari català sobre boscos i altres arbrades* impulsat per

50. BUSSOT, 2002, 101-104; JIMÉNEZ, 1996, 128. L'empresa explotà també el manantial d'aigua de Salenys a les Gavarres (PALAHÍ, 2005, 9).

51. SERVEI DEL MAPA GEOLÒGIC DE CATALUNYA, 1923, 62 i 64.

52. CASAS, 1932.

53. Vegeu, JOCS FLORALS DE BARCELONA, 1913, 18-19. En la biografia citada en la nota 23, s'esmenta que formà part dels Jocs Florals de Girona de 1914, però qui figura com a vocal del consistori d'aquests Jocs és Joan Casas (JOCS FLORALS DE GIRONA, 1914). Un testimoni autògraf de la participació d'Agustí Casas en els Jocs Florals de Barcelona de l'any 1913 es conserva en un exemplar de *Les dues germanes* de la Biblioteca de Catalunya (R 5804) que dedicà a l'escriptor vilafranquí Lluís Via i Pagès (1870-1940), també mantenidor als Jocs d'aquell any, amb les paraules següents: “ Al poeta i pensador En Lluís Via, presentalla insignificant però sincera de qui no oblidat comensada en els Jocs de 1913. Agustí Casas.”

54. JOCS FLORALS DE BARCELONA, 1913, 115-119.

55. *Diario de Gerona*, 29-1-1914, 11. La tardor de 1896 (*La Lealtad*, 131, 28-11-96) ja havia sofert la pèrdua d'una altra germana, Antònia.

56. *Diario de Gerona*, 16-2-1916, 1-2.

l'Oficina d'Estudis Jurídics de la Mancomunitat de Catalunya,⁵⁷ presidí el Concurs de Lectura i Escriptura Catalanes de Sant Feliu de Guixols, organitzat per l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana⁵⁸ i participà activament en el *Diccionari General de la Llengua Catalana*.⁵⁹

L'afer del dolmen del Mas Bousarenys, que analitzarem amb detall, coincidirà amb aquest període d'intensa activitat com a filòleg i amb la mort del seu fill Ramon, esdevinguda a principis de 1918.⁶⁰ No hem trobat a partir de 1918, cap més referència sobre la seva activitat arqueològica a les Gavarres, però Casas no abandonà el seu interès per l'arqueologia com ho mostra el seguiment que féu de les noves descobertes ibèriques al poblat dels Guixols durant els mesos de març i abril de 1919.⁶¹ I, sobretot, la publicació l'any 1921 de la primera edició del llibre *Coses d'Itàlia*, recull dels seus viatges a Roma, Pompeia i Florència, que havia contat als seus companys del Centre Català, relats que mostren els seus profunds coneixements sobre arqueologia i art. De ben segur que rebé felicitacions pel seu treball: n'és un exemple la de l'escriptor Josep Pin i Soler (1842-1927), al qual Casas respongué amb una emotiva carta el 23 de novembre de 1921.⁶²

En el pròleg del llibre, Casas situa tres etapes de la seva vida en relació amb els escrits sobre les tres ciutats:

“La primera, en efecte, fou llegida quan pretenint “fer cultura”, enteníem indirectament “fer patria”, si bé allunyats encara de tota acció política. La segona, en canvi, fou escrita sense arribar a ésser llegida: unes eleccions ja ho destobaren. I la terça, redactada ultimament, quan ja feia anys que'ls afers públics abassegaven la general atenció, sols tenia per objecte completar la trilogia que de bon començ planejava i que devia ésser preàmbul de més detallades converses el dia mai vingut en que haguéssim disposat d'abundós material gràfic.”⁶³

Dos anys més tard, hagué de superar una designació forçada com a alcalde de Sant Feliu de Guixols durant la dictadura de Primo de Rivera, que no tingué mes remei que acceptar per imperatiu legal el 2 d'octubre de 1923, a la qual renuncià immediatament. L'endemà, tornà a presentar la dimissió que ja fou definitiva.⁶⁴

57. *Diario de Gerona*, 25-10-1919, 2.

58. *Diario de Gerona*, 6-7-1921, 1-2; *Marinada*, 92, Palamós, juliol 1921, 301.

59. A l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, es conserva una notable sèrie de correspondència entre Agustí Casas i la Secció Filològica de l'Institut, bàsicament compresa entre els anys 1916 i 1919 i 1922-1923, que pot ser de molta utilitat tant per estudiar el seu paper al *Diccionari General de la Llengua Catalana* com al Concurs Lexicogràfic de la Indústria Surera.

60. *Ciutat Nova*, 397, 9-2-1918.

61. CASAS, 1932.

62. Epistolari, carta 1.

63. CASAS, 1921, VII. Les impressions dels viatges les escriví en diferents períodes: desembre de 1905 (Roma), maig de 1910 (Pompeia) i desembre de 1919 (Florència).

64. JIMÉNEZ, 1992 B, 149-150.

L'any 1924, amb motiu de la publicació de la segona edició de *Coses d'Itàlia*, Gazieli li dedicà un entusiasta article en la secció *Pláticas Literarias de La Vanguardia*,⁶⁵ on qualificava l'obra com el millor llibre d'excursionisme arqueològic que s'havia publicat a Catalunya. L'article de Gazieli és un document extraordinari per a conèixer el tarannà i el bagatge cultural de Casas:

"Su autor es poco conocido, porque vive retirado y jamás frecuentó esas peñas que mejor deberían llamarse jazz-bands literarios (...) Lo primero que admiráis en ella es el tono: un tono franco, cordial, de una sencillez y una naturalidad deliciosas (...) No sólo conoce su tema, Roma, sino que lo domina. A las claras se advierte que está muy enterado de la bibliografía romana, de la histórica, la artística y la arqueológica. El autor debe poseer, además, varias lenguas, por ejemplo, el francés, el italiano, el alemán. Y no nos dice nada de todo eso. Su discreción es exquisita. Sus vastos y sólidos conocimientos no acusan ni el menor rastro de pedantería. Somos nosotros mismos quienes vamos descubriendo sus ocultas riquezas (...)."

A més a més de descriure un home extraordinàriament culte, amb coneixements històrics, filològics i literaris molt amplis, l'article de Gazieli també ens permet aprofundir en l'aspecte físic d'Agustí Casas, que coincideix amb les fotografies que publiquem (Figures 3 a 6):

"(...) su aspecto resulta tranquilizador. Es un caballero que pasa de los cincuenta años. Tiene el rostro alargado por una barba en punta, pasada de moda, una de esas barbas Eduardo VII, que se usaban hacia 1890 y cuyos últimos ejemplares andan todavía rezagados en el fondo de las viejas comarcas provinciales. Viste oscuro, lleva un fieltro oscuro y en el fondo de su mirada vaga una sombra de cansancio o de ensoñación(...). Sus sienes están encanecidas. Sus ojos, al hablar de cosas espirituales, brillan con un fuego oculto."

El seu interès per l'arqueologia de camp no es deturà, com ho exemplifiquen els articles "Veu de Sota Terra", referit a la descoberta d'un tram de la muralla de la vila de Sant Feliu i "Les troballes del Fortim",⁶⁶ aquest darrer a petició del setmanari *La Costa Brava*. També redactà un sentit comiat a l'amic i compositor Juli Garreta (1875-1925) amb motiu del seu traspàs⁶⁷ i mantingué contactes amb d'altres literats catalans, com ho mostra una carta adreçada a l'editor i escriptor catalanista Francesc Matheu (1851-1938) l'any 1928.⁶⁸ Però el seu gran referent fou, a partir de 1925, el monestir benedictí de Sant Feliu de Guíxols. Ja ho reflectia una breu notícia publicada en la premsa provincial: *"Es esperado con verdadero interés el folleto monográfico que se halla escribiendo el culto arqueólogo guixolense don Agustín Casas Vinyas, acerca la historia y funda-*

65. GAZIEL, "Flores del silencio", *La Vanguardia*, 11-VII-1924.

66. CASAS, 1925 A i CASAS, 1932, respectivament. L'any 1925 també publicà una conferència sobre Roma que féu a Barcelona (CASAS, 1925 B).

67. "Records", *L'Avi Muné*, 400, 25-12-1925, 2.

68. Epistolari, carta 2.

ción de la Iglesia Parroquial de esta ciudad."⁶⁹ El seu opuscle sortí publicat pocs mesos més tard.⁷⁰ L'any 1929 publicà un treball sobre l'ermita de Sant Elm en col·laboració amb mossèn Lambert Font i Gratacòs (1896-1980),⁷¹ però sobretot hem de destacar en aquesta etapa la seva activa participació en el Comitè Delegat dels Amics de l'Art Vell a Sant Feliu de Guíxols, del qual fou president des de la seva creació el novembre de 1930. Aquesta entitat civil desenvolupà una notable tasca a Catalunya en la recuperació del patrimoni artístic i arqueològic durant la Segona República i fou presidida per un bon amic de Casas en la recerca arqueològica a les Gavarres: Pere Bosch Gimpera. El Comitè guixolenc afrontà amb èxit la restauració de la Porta Ferrada sota la direcció de l'arquitecte Jeroni Martorell i Terrats (1877-1951), amb la col·laboració tècnica de Joan Bordàs i Salellas (1888-1961) i amb la intervenció de Lambert Font, Agustí Casas i Josep Palahí.⁷² El monestir de Sant Feliu de Guíxols i el dolmen de la Cova d'en Daina foren declarats monuments històrico-artístics pel Decret-Llei de 3 de juny de 1931.⁷³

L'esclat de la Guerra Civil, com no podia ser d'altra manera, afectà també la vida de la família Casas. El 30 de juliol de 1936, fou confiscada la fàbrica de gas de Palahí i Cia.⁷⁴ Com a conseqüència dels bombardeigs del creuer feixista Canarias del 30 d'octubre, l'endemà es produí una repressió generalitzada. A Sant Feliu de Guíxols, foren empresonats un bon nombre de ciutadans, entre ells Agustí i Lluís Casas Vinyas. A més a més, els sostregueren els seus béns.⁷⁵ No sabem amb certesa la data exacta de la seva eixida cap a Suïssa, però el 10 de desembre de 1936 les cases de la Rambla Vidal 2 i 4, propietat d'Agustí Casas, figuren en la relació d'immobles municipalitzats.⁷⁶

En el seu exili a Suïssa, el maig o juny de 1938, rebé la visita de *Gaziel*.⁷⁷ Segons el periodista i escriptor, a Montreux "la vila era plena d'espanyols, i molt especialment de catalans, sobretot de barcelonins, i més que res de cambonistes, que s'havien refugiat a Suïssa (tots ells eren rics o ser-vien rics), a esperar la fi de la guerra espanyola, com ànimes del purgatori." A Montreux hi residia Lluís Casas i la seva família. *Gaziel* també es trobà amb Rafael Patxot. Després, féu una fugaç aturada a Lausana:

"A Lausana, s'hi estava també l'August Casas, el patrici de Sant Feliu, germà del Lluís de Montreux, molt malalt i esgotat; això no obstant, ell i els seus sortiren a l'estació, a saludar-nos,

69. *Diario de Gerona*, 19-12-1925, 4.

70. CASAS, 1926.

71. CASAS i FONT, 1929.

72. MARTINELL, 1935, 28-30.

73. GANAU, 1998, 57 i 115.

74. JIMÉNEZ, 1995, 93-95.

75. JIMÉNEZ, 1995, 83-84.

76. JIMÉNEZ, 1995, 96-97.

77. GAZIEL, 1961, 168-169.

Figura. 6: Agustí Casas acompanyat del seu fill Antoni i de Lluisa Rabell i Cibils, esposa de Rafael Patxot. Fotografia ca. 1938. La Rosiaz (Lausana). Col·lecció Lluís Casas Pla (+).

tan sols minuts, els justos que el nostre tren hi parava, quan la meua dona i jo retornàvem de Montreux a París." ⁷⁸

A Suïssa, la família Casas mantingué contactes amb d'altres catalans afins ideològicament. Per exemple, el seu fill Antoni fou un dels cinc assistents a l'enterrament del cardenal Vidal i Barraquer l'any 1943.⁷⁹ Les informacions facilitades pels familiars d'Agustí Casas confirmen les paraules de *Gaziel*: en els darrers anys de la seva vida patí una malaltia degenerativa que l'anà consumint fins a morir, el 8 de novembre de 1941.

Qui millor que *Gaziel* per a cloure aquesta síntesi sobre la vida d'un home que fou, entre moltes altres coses, un pioner de l'arqueologia a les Gavarres:

78. Els descendents d'Agustí Casas amb els quals hem contactat (Lluís Casas (+), Manel Maria Bosch i M. Esperança Gispert) el recorden també com el "tiet August". Aquest canvi de nom també l'hem detectat en articles més recents. No sabem si tenia a veure amb la seva passió pel món romà.

79. Juntament amb Rafael Patxot, el seu gendre Manuel Carreras, Ventura Gassol i Ramon Sugranyes de Franch (MUNTANYOLA, 1969, 770; TARRAGONA, 1998, 301).

" Aquestes riberes del Léman, que vaig resseguint, embolcallades en la boira, estan, doncs, poblades d'ombres humanes —d'ombres per mi estimades, i moltes perdudes per sempre més.

Vaig passant llista, mentalment, mentre sento com als meus peus sospiren lleument les petites onades. Francesc Cambó, la senyora Verdaguer (com gairebé tothom l'anomenava), dues grans figures d'altres temps, són morts. L'August Casas, el de Lausana; Lluís Casas, el de Montreux: el primer, mort així mateix, i el segon, retornat a Sant Feliu de Guíxols, només per a morir-hi, sense remei." ⁸⁰

80. *GAZIEL*, 1961, 169.

EL DESCOBRIMENT CIENTÍFIC DE LA COVA D'EN DAINA

Abans de la descoberta de la Cova d'en Daina, les dades que coneixem, ara per ara, sobre la recerca arqueològica a les Gavarres són escasses. Cal assenyalar les relatives al menhir de Vallvanera (Figura 2), prop de Romanyà,⁸¹ i sobretot les notícies proporcionades per Josep Pella i Forgas sobre diversos jaciments: el menhir abans esmentat, la Pedra Dreta de Sant Sadurn de l'Heura, l'antic cenobi de Sant Climent de Peralta i el Cementiri dels Jueus, de Sant Cebrià de Lledó,⁸² que Pella identificà en diverses sortides per les Gavarres pocs anys abans de publicar la seva magna obra.

En la zona de les Gavarres on se centra el nostre estudi només el menhir de Vallvanera era ben conegut en els cercles arqueològics de l'època i, fins i tot, citat en obres d'àmbit general.⁸³ No tenim coneixement de més notícies rellevants sobre jaciments arqueològics, almenys en aquest

81. MARTORELL, 1875, en una breu nota esmentà: " *En otra ocasión unas brujas, al oír el fatídico canto de un gallo negro, dejan caer la gran piedra que existe hoy plantada en el término de Vallbanera de la Vall de Aro, cerca de la costa (...).*"

82. PELLA, 1883, 24-27; BADIA, 1984, 192-197.

83. DOMÈNECH, 1886, 31 i 91-92.

Figura 7: Dolmen de la Cova d'en Daina. Fotografia feta per Narcís Teixidor durant l'excursió dels catalanistes gironins el 8 de juliol de 1894. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona. Fons Enric Botet i Sisó. Publicada també per Joaquim Botet i Sisó (BOTET, 1911, 658).

vessant del massís, fins que el 16 de juny de 1894 Agustí Casas publicà un article sobre un monument megalític inèdit —la Cova d'en Daina— en un setmanari de recent aparició.⁸⁴

Casas començava el seu estudi descrivint amb detall el panorama geogràfic que albirava des de Romanyà, que aleshores encara no era un lloc massa conegut pels foranis: “ Ab tot y ésser conegut son nom, malgrat las visitas que deu rebre en lo temps de la pela, per part dels que van en busca de rusquers; per mes que hi puje algú de tant en tant, mogut per aficions cinegéticas, Romanyà queda encare bastant ignorat, baix lo punt de vista del excursionisme, y es llástima qu'aixís siga, quan té condicions que'l fan apreciable en ben variats sentits.”

Des de la perspectiva de l'arqueologia, Romanyà també era un indret ignorat: “ Y si pochos son los qu'admiran ó han admirat la Naturalesa desd' aquells cims, menys son encare los que hi han reparat las petjadas de la Historia, la poesia dels recorts.”⁸⁵ L'autor feia referència a l'obra de Pella i Forgas abans citada i a la importància de l'estudi de la història local per al desenvolupament del coneixement històric i arqueològic i ho exemplificava a l'hora d'estudiar l'evolució del lloc de Romanyà. Així mateix, destacava la importància de l'ús de diverses fonts de coneixement, circumstància que sovint no es reflectia en els estudis de l'època: “ La tradicio oral, los papers particulars de cada propietari y l' arxiu del Rector, donarian fê de la relativa antiquitat, aixis dels masos d'aquella afrau, com de l'existencia de casas aplegadas al entorn de la Parroquia.”⁸⁶

Abans d'endinsar-nos en el descobriment de la Cova d'en Daina, creiem necessari incidir en l'aportació que féu Casas a l'estudi de l'evolució històrica i arqueològica del poble de Romanyà. L'erudit guixolenc proposava una datació de l'església de Sant Martí “ en época bastant anterior á la dotzava centúria de nostra era”, basant-se en la documentació escrita i en les característiques arquitectòniques de la capella i del campanar, elements ambdós que identificava clarament dins del romànic.⁸⁷ Però cal remarcar que defensava, molt encertadament, un probable origen romà del lloc i donava dades inèdites sobre troballes arqueològiques:

“ Y, ¡qui sap si ab deduccions históricas y ab excavacions fetas ab ordre se veuria á la mateixa actual capella, descansant sobre construccions de la dominació romana! No es tan fora de lloch semblant hipòtesis, ja que hi ha qui descubri no fa molt temps fragments de vidrieria y cerámica enterrats junt á cadavers de remota época; existeixen, además, monedas, que no donan lloch

84. CASAS, 1894 A. En el número següent (*La Lealtad*, 4, 23-6-1894, 7) es publicava una petita fe d'errades que hem incorporat en els fragments que reproduïm. Utilitzarem com a referència en el llibre el mateix article publicat en el *Boletín de la Asociación Artístico Arqueológica Barcelonesa* (CASAS, 1894 C). *La Lealtad* es començà a publicar a Sant Feliu de Guixols l'1 de juny de 1894. Tenia un tiratge de 300 exemplars (ESTEVA i ESTEVA, 1980, 69).

85. CASAS, 1894 C, 2.

86. CASAS, 1894 C, 2. Sobre el rector, mossèn Joan Rabasseda i Parera, vegeu nota 141.

87. CASAS, 1894 C, 2-3. Per citar dos exemples recents, BARRAL, 1981, 274, o BADIA, RAMOS i ADELL, 1989, 310-311, proposen una datació per a Sant Martí de Romanyà a la darrerria del segle X o, més probablement, al segle XI.

Figura 8: Pere Cama i Casas. Col·lecció Família Cama.

á dubte sobre la seva procedència, y la consideració d'ellas y d'alguna altre troballa, aixís com l'estudi de la t ctica militar de Roma, que podria jutjar aquella una posició estrat gica, unit tot ab la presen ia de moltes pedras talladas y disposadas en forma de muralla, en punts, hont ni las necessitats del conreu, ni las costums de la encontrada ho justifican, potser posar ian, ab l'ajuda de la filologia o de l'etimologia, la naixensa de Romanyà (*Romaniano*, com diu la làpida de la Iglesia) en un *oppidum* rom ,   siga en un dels molts tent culs ab que des de'l Tiber se mantenia tributari d'un sol amo tot lo mon conegut."

Dedu im de les seves paraules que poc abans de la redacció de l'article s'havien fet excavacions a l'entorn de l'església que evidencien l'existència d'enterraments amb aixovar, d'una possible muralla i de monedes clarament romanes. Eduardo González Hurtebise, en una excursió que realitzà a Romanyà el 22 de novembre de 1903,⁸⁸ far  novament referència a l'existència de restes romanes en el nucli de Romanyà i a les notables troballes de monedes que efectu  en el seu entorn l'hisendat Pere Cama i Casas (Figura 8), personatge del qual tenim poques referències biogràfiques, entre d'altres motius perquè no l'hem localitzat en la documentació de la parròquia de Romanyà. Sabem que actu  com a p rit de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro l'any 1889 en la delimitació de termes amb Sant Feliu de Guíxols.⁸⁹ Pere era l'hereu de la família, però mori relativament jove i sense descendència.⁹⁰ Fou l'amfitrion d'Hurtebise en l'excursió abans esmentada, qui el definí com un "*modesto cuanto ilustrado arqueólogo*" que també havia descobert el

88. GONZÁLEZ HURTEBISE, 1905, 17.

89. ESTEVA i PALL , 1990, 73-75.

90. Informació facilitada per Josep Pla i Bartina.

Forn del Vidre, de Bell-lloc d'Aro.⁹¹ Aquesta és la darrera notícia que tenim sobre Pere Cama. No consta en l'acta de l'erecció de la Creu de Romanyà, obra de l'arquitecte Félix de Azúa i de Pastors (1874-1939), que tingué lloc el 28 d'agost de 1904. L'obra fou finançada pels propietaris del poble, entre els quals hi havia el seu germà Josep.⁹²

Agustí Casas no digué, potser premeditadament, qui efectuà aquestes primeres intervencions a l'entorn de l'església. No obstant això, amb molta probabilitat s'haurien d'atribuir a Pere Cama o a mossèn Joan Rabasseda, que portava ja uns quants anys a Romanyà com veurem més endavant. Segons Hurtebise, Pere Cama no conservava notes de totes les troballes que realitzava⁹³ i, per tant, cal deduir que aquestes excavacions primerenques degueren estar poc o gens documentades.

No hi ha dubte, però, que l'afició arqueològica de Pere Cama el degué portar al descobriment de la Cova d'en Daina. Hurtebise ho descriu amb certa passió: "*Debe la Arqueología española este monumento prehistórico al entusiasmo científico de mi queridísimo amigo don Pedro Cama, quien lo exploró por vez primera y lo dio a conocer a don Agustín Casas, de San Feliu, y después al señor Friginals.*"⁹⁴

L'entusiasme d'Hurtebise vers Pere Cama no es reflecteix tan clarament en Casas. Quan redactà el seu article, poca gent coneixia "la troballa feta no hi ha molt en la propietat del Sr. Cama, consistent en un monument megalítich, bastant més important que'ls anomenats, y completament ignorat fins avuy, puig, si bé en la rodalia coneixia tothom la Barraca d'en Dayna, ningú s'hi havia fixat ab l'atenció que's mereix."⁹⁵ No digué clarament que Pere Cama havia descobert el dolmen, però li reconeixia certes virtuts: el considerava un "cuidados propietari del monument" i destacava el seu zel a l'hora d'excavar, opinió que contrasta amb la que exposava Hurtebise sobre l'escassa documentació dels treballs arqueològics.⁹⁶ Anys més tard, Agustí Casas afirmarà que "el dòlmen de Romanyà, violat com era, no deixà de donar, per això, un botí ben estimable."⁹⁷

Casas expressava amb claredat la incidència que tingué l'estudi dels costums i les tradicions en el naixement de l'arqueologia catalana: "no's fa estrany si ningú en resava y si'l folk-lorisme dei-

91. GONZÁLEZ HURTEBISE, 1905, 17-18.

92. *Diario de Gerona*, 27-10-1904, 5-6. Josep Cama i Casas, nascut a Romanyà de la Selva l'any 1854 (Arxiu Diocesà de Girona, Parròquia de Romanyà de la Selva, B4, 4), era advocat i esdevingué l'hereu de la família Cama després de morir el seu germà Pere. Fou regidor de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro en diverses legislatures (BUSSET, 1997) i també era aficionat a l'arqueologia. Sense dubte, ambdós germans degueren tenir una notable cultura.

93. GONZÁLEZ HURTEBISE, 1905, 17.

94. GONZÁLEZ HURTEBISE, 1905, 11. En aquesta obra, però, no féu referència al treball de Casas, malgrat que intuïm que ambdós erudits mantingueren una relació prou cordial tot i la procedència castellana de l'arxiver.

95. CASAS, 1894 C, 3-4.

96. CASAS, 1894 C, 5-6; GONZÁLEZ HURTEBISE, 1905, 17.

97. CASAS, 1917.

Figura 9: Excursionistes al Suro Gros de Romanyà, altrament conegut com Suro de la Murtra o Suro d'en Cama. Primer terç del segle XX. Servei d'Arxiu Municipal de Palamós, CIA 5404.

xava d'esser aquí lo precursor de l'Arqueologia". La "Barraca d'en Dayna" era un indret desconegut des del punt de vista arqueològic perquè, com assenyala Casas, no hi havia cap llegenda que s'hi referís.⁹⁸ Certament, les recerques de suposats tresors comportaren nombroses espoliacions en altres jaciments com el de Plana Basarda, a l'altra banda de la vall d'Aro.⁹⁹

En el seu relat, l'erudit guixolenc explicava com accedir al monument des de Romanyà. S'aturà en l'imponent Suro de la Murtra, altrament conegut com el Suro d'en Cama o Suro Gros, que descriví amb concisió.¹⁰⁰ I tractà, per primera vegada, el dolmen de la Cova d'en Daina des d'un punt de vista científic i amb rigor arqueològic, tot i que no era un prehistoriador sinó un amant del món clàssic.¹⁰¹ Lluís Esteve i Cruañas donà la notícia de l'existència d'un manuscrit, obra del

98. CASAS, 1894 C, 4.

99. AICART, 1990.

100. CASAS, 1894 C, 4, nota 1. Aquest arbre monumental, símbol de les Gavarres, fou tallat de manera inexplicable i gens clara l'any 1957. Lluís Palahí i Xargay (Lupaxa) opinava: " *Si su enfermedad era incurable, es preciso reconocer que la soportaba bastante bien, y a nuestro parecer hubiera resistido muchos años aún*" (Lupaxa, "Ante un hecho consumado", *Àncora*, 498, 12-9-1957). En el mateix sentit, vegeu KLAEBISCH, 1958.

101. CASAS 1894 A; CASAS, 1894 B; CASAS 1894 C, 4-5; CASAS, 1894 D.

polèmic notari de Sant Feliu de Guíxols Joaquim Ametller,¹⁰² que tenia un contingut antiquat i extraordinàriament fantasiós, però que també recollia una sèrie de dades certes i prou interessants com la possible existència d'un altre monument igual o més gran que la Cova d'en Daina a mig quilòmetre de distància.¹⁰³ Aquest document era propietat de Josep Maria Cama i Codina, però desconeixem on es troba actualment.¹⁰⁴ Per tant, no sabem si contenia alguna notícia anterior a la publicació de l'article d'Agustí Casas que en l'estat actual de la recerca l'hem de considerar com el primer treball realitzat sobre la Cova d'en Daina. Si aquest manuscrit hagués contingut alguna referència anterior al treball de Casas, creiem que Lluís Esteva —amb la meticulositat que el caracteritzava— n'hagués deixat constància. No obstant això, des de la perspectiva de la història de l'arqueologia, la localització del manuscrit del notari Ametller esdevindria un fet molt remarcable.

LA DESCRIPCIÓ DEL DOLMEN I ELS MATERIALS TROBATS

Agustí Casas descriví l'estat en què es trobava el monument:

“ Constituían aquest una série de llosas planas, de regular superficie, disposadas en círculo é inmediatas l'una á l'altre, no deixant entre ellas solució de continuidad, sino en la part que mira al S.E. Lo círculo aixís format media una radi de 5 1/2 m., y en la obertura mentada comensava un camí cubert, que seguint la direcció d'un diámetro, penetrava fins més enllà del centre, fins assolir la llergada de 6 1/2 m. Quedava tancat lo corredor en son final per un sol bloch de 2 m. d' amplitud, originanthi una cambra, qual superficie passava d'un metre quadrat. Las vuyt pedras per banda, que tenia eixa galería, todas se veuhen encare més ó menys apartadas de la posición vertical y trencada per la meytad una d'ellas. No succeheix igual ab las que, fent de sostre, guardavan posición horisontal á sobre de las primeras. D'ellas en quedan no més que dos, per cert, de las més grossas, y entre las que jauhen per terra es fácil endevinar, al menys en una, la part que li havia correspost en lo conjunt. ”¹⁰⁵

Deduïm de les seves paraules que no excavà durant la seva visita: “ l'interior del recinte circular es plé de terra: arriba aquesta en alguns punts no molt lluny de la part superior de las pedras dretas y forma un pis sensiblement més alt que'l terreno exterior ”.¹⁰⁶ Així mateix, es referí únicament

102. ESTEVA, 1957, 224. El manuscrit del notari Ametller estava dedicat a Pere i Josep Cama i es titulava *Memoria de un antiguo monumento existente en Romanyá de la Selva, propiedad de D. Pedro Cama y Casas*. 1895.

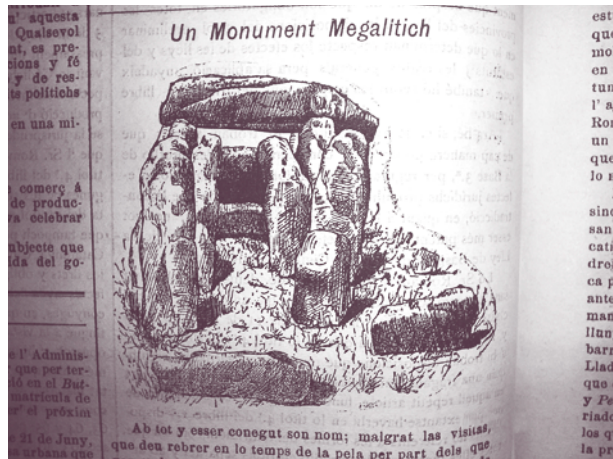
103. ESTEVA, 1957, 224, referint-se a la pàgina 8 del manuscrit. Per la distància, podria tractar-se d'alguna de les cistes excavades l'any 1894, com veurem més endavant.

104. No hi ha constància que aquest manuscrit el tingui actualment la família Cama (informació facilitada per Josep Pla i Bartina). Tampoc l'hem localitzat en cap dels centres que hem visitat durant el nostre treball.

105. CASAS, 1894 C, 4-5.

106. CASAS, 1894 C, 5.

Figura 10: Dolmen de la Cova d'en Daina. 1894. Dibuix de Jaume Vilallonga i Balam. CASAS, 1894 B.

als objectes que havia trobat Pere Cama: ossos més o menys cremats —que relacionà, assenyadament, amb “la cremació dels cadàvers, que sembla haver estat costum ó rito durant la edat del bronze”; fragments de ceràmica, eines de pedra i de sílex, entre les quals destacava “un fragment de sílex de color negrench, polit ab esmero y presentant en los costats de la seva llargada un tall perfectament definit y treballat en correcta forma de fulla llanceolada d'agut vértice”. Dedicà una especial atenció a la ceràmica i destrià entre la feta mà i a torn: “s'en trovan de fabricats ab terra grollera, plena de granets de sorra y mal cuyta, en hi ha també un qu'altre de color uniforme, de gruixaria igual y ab petites ranuras paralelas, fetas ab l'ungla y ab punxó, que posen en evidència l'acció del torn.”¹⁰⁷

Agustí Casas no era un col·leccionista sinó un arqueòleg. Queda ben palès en les nocions generals que exposava sobre l'ús funerari dels monuments megalítics, que també denominà “càmaras sepulcrales”, classificant el de Romanyà “com una de les varietats de lo que s'anomenan *túmulus*”. Així mateix, utilitzà els objectes arqueològics citats en el paràgraf anterior com a elements de datació, no com a peces de col·lecció:

“¿Son aquestos datos suficientes pera que puga l'arqueólech fixar época? La tasca es més que difícil y sens pretenir empéndrerla, pero admitint los periodos ab que s'ha volgut dividir, més o menys vagament, la prehistoria y que més qu'etapas cronològicas marcan graus de progrés, pot saltarse ab tota seguritat per sobre de la época paleolítica y penetrar ben avant en la neolítica.”¹⁰⁸

107. CASAS, 1894 C, 6.

108. CASAS, 1894 C, 5-6.

L'article de *La Lealtad* ¹⁰⁹ contenia quatre dibuixos: una vista de Romanyà, el campanar de l'església de Sant Martí, el Suro de la Murtra i el dolmen de la Cova d'en Daina.¹¹⁰ El setmanari *Lo Geronés*, òrgan d'expressió del recentment creat Centre Catalanista de Girona,¹¹¹ publicà també el dibuix frontal del dolmen. Les quatre il·lustracions estan signades per J. Vilallonga. Sense dubte, s'han d'atribuir a l'artista i dibuixant Jaume Vilallonga i Balam (1861-1904), amb qui Agustí Casas havia coincidit en l'organització de l'Exposició de Belles Arts de l'any 1892. Vilallonga també era aficionat a l'arqueologia i fou un dels pioners en la recerca arqueològica a Tossa de Mar.¹¹²

LA DIFUSIÓN DE LA DESCOBERTA EN LAS REVISTES DE L'ÈPOCA

Els objectius d'Agustí Casas eren la divulgació del monument i desvetllar l'interès d'altres arqueòlegs perquè elaboressin un estudi més aprofundit donada la rellevància del dolmen, "que'l fa digne de la visita de las societats y particulars, que per la historia de la terra s'interessen y que deu excitar lo talent d'algún arqueólech pera estudiarlo científica y extensament. Es d'esperar qu' aixis siga y que'm cãpiga la honra d'haver estat un dels primers en donarlo á coneixer."¹¹³

Aquests propòsits s'acompliren en bona part. L'article de *La Lealtad* tingué un ampli ressò en els cercles erudits, especialment en els vinculats al catalanisme cultural i burgès. El 23 de juny de 1894, *Lo Geronés* informava als seus lectors de l'inici de l'intercanvi amb *La Lealtad* i en destacava l'article de Casas: "En lo tercer de sos números s'hi llegeix un interessantíssim article, bellament escrit en nostre llengua per N'Agustí Casas, que desitjém poder reproduhir en LO GERONÉS, y que dona compte d'un monument megalitich novament trobat prop de Romanyà de la Selva, y'l descriu conciensudament."¹¹⁴ En el número següent es publicava l'article de Casas, acompanyat del dibuix del dolmen assenyalat anteriorment.¹¹⁵ Els redactors del setmanari gironí li agraien a Casas "havernos permés acompanyarlo de la representació gráfica del expressat monument"¹¹⁶.

La *Revista de Gerona* en féu una ressenya en castellà. Se centrava en la descripció del monument, anotava breument els materials trobats i destacava que contenia "*algunas apreciables ilustracio-*

109. CASAS, 1894 A.

110. CASAS, 1894 A, 4-5.

111. CASAS, 1894 B. Sobre el Centre Catalanista de Girona, vegeu PUIGVERT, 1996.

112. PLA CARGOL, 1960, 383. Jaume Vilallonga estava molt vinculat a Sant Feliu de Guixols. Ho prova, per exemple, que obrís una acadèmia de dibuix i pintura (*La Lealtad*, 18, 29-9-1894).

113. CASAS, 1894 C, 6.

114. *Lo Geronés*, 12, 23-6-1894.

115. *Lo Geronés*, 13, 30-6-1894, 2-3 (CASAS, 1894 B).

116. *Lo Geronés*, 13, 30-6-1894, 2. Vegeu figura 10.

nes del monumento y de la comarca en que éste se halla enclavado". Agustí Casas havia tramès un exemplar del "curioso artículo" publicat a *La Lealtad* als editors de la revista.¹¹⁷

A més a més de la bona acollida que tingué el treball en els cercles gironins, com podem comprovar també en el proper apartat, Agustí Casas el publicà en dues revistes de fort ressò entre l'erudició catalana de l'època: el *Boletín de la Asociación Artístico Arqueológica Barcelonesa* i *La Renaxensa*.¹¹⁸ En cap de les dues, hi inclogué alguna de les il·lustracions que acompanyaven l'article original.

De ben segur que la publicació en dues revistes d'àmbit català desvetllà un interès pel monument, com ho mostra l'excursió que comentarem d'un grup de socis del Centre Excursionista de Catalunya la primavera de 1896, malgrat que l'any 1894 no s'hagués publicat cap notícia de la descoberta en el butlletí mensual del Centre.

Un altre objectiu de Casas era que el monument fos estudiat a fons per un arqueòleg amb més formació. Certament, el dolmen despertà en els anys següents l'interès d'altres experts: Pere Alsius, Cristòfol Fraginals, Eduardo González Hurtebise, Joaquim Botet i Sisó i, sobretot, Manuel Cazorro. Més enllà en el temps, Pere Bosch Gimpera, Lluís Pericot i Lluís Esteva.

El darrer objectiu, l'honra d'haver estat el primer de donar-lo a conèixer, no hi ha dubte que li correspon a Agustí Casas, tot i que no el descobrí ni l'excavà.

LA VISITA DEL CENTRE CATALANISTA DE GIRONA

Sembla clar que després de la visita d'Agustí Casas a la Cova d'en Daina, Pere Cama continuà l'excavació del dolmen: "Posteriorment s'han descobert, segons noticias, unas puntas de fletxa que no dejarán d'estar en armonía ab l'altre tros de silex. Potser se ferán encare altres trovas, gracias al zel del propietario, qui va obrint ab conciencia una excavació (...)." ¹¹⁹

La publicació de Casas desvetllà ràpidament l'interès dels components del Centre Catalanista de Girona, que publicaren amb celeritat el seu treball com hem vist en l'apartat anterior. Constituït l'11 de febrer de 1894, el Centre era presidit per Joaquim Botet i Sisó i format majoritàriament per joves catòlics de classe mitjana,¹²⁰ és a dir, gent d'un perfil social i polític molt semblant al d'Agustí Casas. El gironí Joan Vinyas, membre fundador del Centre, definia en les seves memò-

117. *Revista de Gerona*, vol. XVIII, 6, 1894, 192.

118. CASAS, 1894 C i CASAS, 1894 D, respectivament.

119. CASAS, 1894 C, 6.

120. PUIGVERT, 1996, 69 i 73.

ries el catalanisme d'aquests anys: " El catalanisme era encara per la majoria de la gent una aspiració vaga, sense abast practicament polític ni altra transcendència que un amor una mica xiroi a les coses típiques." ¹²¹ O sigui, el folklorisme al qual també es referí Agustí Casas.

No és d'estranyar, doncs, que una de les primeres activitats socials del centre gironí fos una excursió cultural i que el lloc escollit per fer-la hagués estat Romanyà, arran de la publicació d'Agustí Casas. Ho anunciava la secció de notícies de *Lo Geronés*, just abans de reproduir l'article de Casas: "Per lo Centre Catalanista de Gerona y sa Comarca s'está preparant una excursió á Romanyá ab l'objecte de visitar lo monument primitiu descobert en dit poble. Sembla que l'excursió será molt animada per esser molts los socis que's proposan concorrehi." ¹²²

Els catalanistes gironins visitaren Romanyà el diumenge 8 de juliol de 1894. L'excursió fou objecte d'una àmplia ressenya amb el títol "L'anada a Romanyà" signada per "X". ¹²³ L'objectiu era "visitar y estudiar lo monument megalítich descobert fa poch temps". Hi participaren els excursionistes Franquesa, Botet, Palol, Roca, Vinyas, Alsius, Gircós, Teixidor, Aliu i Duran. Gràcies a la publicació de la llista de socis, ¹²⁴ hi identifiquem els següents membres del Centre: l'advocat Joaquim Franquesa i Barceló, Joaquim Botet i Sisó, Pere de Palol, Francesc o Rafel Roca Auguet, l'advocat Joan Vinyas i Comas, Frédéric Gircós, Pere Aliu i Josep Duran i Serra. Els altres dos excursionistes eren l'eminent prehistoriador banyolí Pere Alsius i Torrent i Narcís Teixidor i Guix (1870-1914), fotògraf que treballà a Girona i que s'especialitzà en temes de fotografia arqueològica. ¹²⁵

A l'estació de Bell-lloc d'Aro, els excursionistes gironins van trobar-se "á en Sitjar y l'Albertí, de la Vall d'Aro, y a l'Albert, l'Andreu y l'Estrada de Sant Feliu de Guixols". ¹²⁶ Després d'un esmorzar lleuger, sota una forta calor ("en mitj d'un ruixat de foch") emprengueren la pujada cap a Romanyà, on els esperaven els hisendats Joaquim i Alfons Veray, de Sant Cebrià dels Alls, i els germans Cama, que els acolliren a la seva casa pairal. ¹²⁷ Prèviament assabentats de l'interès dels excursionistes, els germans Cama "posaren á nostra disposició tots los objectes que tenian, tro-

121. VINYAS, 1932, 98-99.

122. *Lo Geronés*, 13, 30-6-1894, 2; PUIGVERT, 1996, 75.

123. *Lo Geronés*, 15, 14-7-1894, 1-2.

124. PUIGVERT, 1996, 70-71.

125. MASSANAS, 1998, 105.

126. Hi identifiquem el poeta de la vall d'Aro, Joan Sitjar i Bulcegura (1828-1900); l'escriptor i polític republicà Salvador Albert i Pey (1868-1944); Sebastià Andreu, delegat del Centre Excursionista de Catalunya a Sant Feliu de Guixols i, probablement, l'hisendat Pere Màrtir Estrada i Cama (1841-1911). Agustí Casas no degué participar en aquesta sortida, sense dubte afectat per la defunció de la seva mare, esdevinguda aquella mateixa setmana (*La Lealtad*, 6, 7-7-1894).

127. Els germans Veray també foren socis del Centre Catalanista de Girona. Alfons Veray i Vallès era llicenciat en Filosofia i Lletres i llicenciat en Dret (PUIGVERT, 1996, 70-71 i 73). L'hospitalitat de la família Cama també es constatarà en excursions posteriors (FRAGINALS, 1900, 23-24; GONZÁLEZ HURTEBISE, 1905, 17-18).

vats dintre del dòlmen, nos esplicaren minuciosament com se féu la troballa, nos contaren alguns detalls a propósito". Per tant, corroboren les apreciacions de Casas en el sentit que l'excavació del dolmen fou obra dels germans Cama. El fotògraf Teixidor "prepará la cámara obscura y ab l'habilitat que'l caracteriza tragué una producció del grupo dels objectes, conuinats pera cabre dintre una sola placa fotografica". Creiem que les fotografies de Teixidor són les que publicà anys més tard Joaquim Botet i Sisó,¹²⁸ que són, ara per ara, els testimonis fotogràfics més antics que hi ha del dolmen (Figura 7).

Després d'una anàlisi detallada dels materials, mossèn Rabasseda s'afegí a la visita al dolmen. Allà fou "hont sentirem los excursionistes lo goig que proporcionan al esperit les escursions d'aquesta mena." En l'article no es descriuen les restes des del punt de vista arqueològic perquè, malgrat que els visitants prengueren mides i fotografies del monument, hi havia prevista una publicació científica. Pere Alsius, com veurem, també es referirà a aquesta publicació que, pel que sabem, no es dugué a terme, malgrat el treball de camp d'aquell diumenge de juliol.

De retorn a Romanyà, el cronista deixà escrit un testimoni valuós del que feien els primers excursionistes en les seves sortides culturals: "cada un dels excursionistes, donat á les seves aficions, recullia les impresions que ofería aquell agradós lloch; aixis fou que, mentres uns visitavan l'iglesia y les joyes que guarda, altres recollien inscripcions, los mes apuntavan en sos àlbums alguna nota característica, y quasi tots ab los gemelos als dits contemplavan lo panorama que desde la cima de la montanya se presentava á nostra vista."

Després de dinar a l'estació de Bell-lloc d'Aro, on s'uniren els socis Babot, Rotllan, Xifre i Mundet,¹²⁹ els excursionistes feren una foto de grup. Abans de pujar al tren que els retornà cap a Girona, visitaren la font Picant, lloc habitual d'esbarjo de la gent de la contrada.

Tenim constància de dues publicacions més que foren conseqüència de la visita dels catalanistes gironins a Romanyà: un article del polític i literat Salvador Albert que es publicà a *La Lealtad*, de Sant Feliu de Guixols;¹³⁰ i un breu i interessant treball, amb molt més contingut arqueològic, del farmacèutic banyolí Pere Alsius, sense dubte un dels prehistoriadors de més prestigi en l'àmbit estatal, publicat en el *Semanario de Banyolas*.¹³¹

128. BOTET, 1911, 658 i 659.

129. A la llista de socis, només hi consten Francesc Babot i el comerciant Prudenci Xifra (PUIGVERT, 1996, 70-71). Sobre el dinar, vegeu l'apartat següent.

130. "Excursió a Romanyà", *La Lealtad*, 7, 14-7-1894, 4-5. L'article no està signat, però sabem que fou escrit per Salvador Albert per una notícia publicada a *Lo Geronés*, 17, 28-7-1894, 2.

131. ALSIUS, 1894 A. Sobre Pere Alsius, vegeu els articles publicats en els *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, de l'any 1987. Per valorar la seva importància en el context de l'arqueologia a l'Estat espanyol, vegeu AYARZAGÜENA, 2004 A, 75-76 i AYARZAGÜENA, 2004 B, 145-147. Agraïm al Dr. Narcís Soler i Masferrer, catedràtic de Prehistòria de la Universitat de Girona, la gentilesa d'haver-nos facilitat una còpia d'aquest article.

L'ARTICLE DE SALVADOR ALBERT

Aquest treball té un notable interès car ens ofereix la visió d'un excursionista que no era arqueòleg i ofereix més dades que la ressenya de *Lo Geronés*, probablement pel que fet ja indicat que els catalanistes gironins havien previst una publicació de caire científic. L'autor considerava de gran vàl·lua la descripció d'Agustí Casas i els treballs de Pere Cama, que havien de tenir continuïtat en la zona de Romanyà:

"insistir en sa descripció, fora ofendrer lo valiment innegable del treball del últim dels referits senyors [es refereix a Agustí Casas] (...) Estudiad ab catxassa primer, midit després y fotografiat per últim, tothom convingué, á la una, en que era digne, molt digne d'esser visitat lo monument referit y mereixedora de justa alabansa la sollicitud ab que lo senyor Casas lo doná a coneixer, tenint en gran estima lo rellevant servey que ha fet als aficionats á l'Arqueologia lo senyor Cama no perdonant medi per robarlo á la terra que l'empresonaba. Tots los presents encoratjaren al nomenat senyor, á fi de que no deixi de practicar les excavacions que té projectades (...). Aixis ho prometé lo senyor Cama que, ab lo coneixement que té del terreno y després de moltes observacions fetes desde llarga fetxa, confia arribar á descobriments de més alta importancia que la que indiscutiblement revesteix lo *monument megalítich*."

La descripció de la Col·lecció Cama és força extensa, amb dades molt precises sobre les restes dels difunts així com d'altres troballes que havien fet els hisendats en el terme de Romanyà, que confirmen el que havia apuntat Agustí Casas, per exemple a l'entorn de l'església, o el que també anotarà Hurtebise l'any 1903:

"Cridaren especialment la nostra atenció alguns fracments d'ossos d'home, entre'ls quals s'endevinaban ab facilitat restos de tibia, húmero, calcáneo, apófesis mastoides del temporal, una mandíbula inferior, cinch caixals y varias dents.

Vejerem, també ab verdader dalé, sis puntas de fletxa y dos fracments de gabinets, un dels quals era aproximadament un ters del tamaño natural (...). A rengló seguit, examinarem una valiosa colecció de monedes romanes, íberes y cristianes y alguns fracments de cerámica, trovats los uns y les altres, en los terrenos de la circunscripció de Romanyá."

Finalment, Salvador Albert destacava el final d'aquella excursió amb el dinar anteriorment referit a l'estació de Bell-lloc. El poeta Joan Sitjar fou el cap de taula dels vint-i-tres excursionistes i l'arròs fou l'altre protagonista:

"Al arribar als entorns de la Font Picant tots las pituitarias sentiren un olor agradabilíssim; més; pogueren precisar que provenia del sufregit que dintre curtas estonas había de servir de base á un suculent arròs. May haurían cregut que l'aroma de un sufregit se sentís á tan llargas distancias."

PERE ALSIUS I LA COVA D'EN DAINA

Alsius començava el seu estudi agraint que els catalanistes gironins l'haguessin convidat a formar part de "la escullida comissió" presidida per Joaquim Botet, Pere de Palol i Joan Vinyas. La "ilustrada comissió inspectora", segons Alsius, havia de donar a conèixer amb detall el monument ("á ella en corporació deu correspondrer tota la gloria"). Per tant, no volia trepitjar un terreny que no li pertocava i el seu objectiu era "de moment donar algunas novas, que contribuescan á popularisar eixa mena de trovallas, com ho ha lograt ja La Lealtad de S. Feliu de Guíxols ab la publicació del bén escrit treball degut á la galana ploma de D. Agusti Casas á qui de cor felicito encara que no tinga l honor de conexe'l." ¹³²

Aquest afalagament per part d'un personatge prestigiós dins del món de la prehistòria és una prova de la qualitat i del ressò de l'article d'Agustí Casas. Alsius —com Casas— féu una introducció general als dòlmens abans de descriure la Cova d'en Daina, que deixà clar que no era un jaciment intacte perquè, a més a més de la terra que el cobria, també havia desaparegut "una de las cobertas y algún suport", com ja havia detectat Casas. Alsius, però, identificà clarament "la cambra sepulcral, bastant espayosa; los montants de la porta, intermedia entre la cambra y'l corredor ó galería y la major part de esta; y tot voltant del monument lo cromlech ó cercol de pedras que lo enclovia."

Especial atenció li mereixeren els materials trobats pels germans Cama en l'interior del dolmen, "consistents en multiplicats restos de cerámica primitiva cuyta al ayre lliure, tosca en sa forma y de pasta molt grollera." Alguns dels fragments tenien decoració feta amb l'ungla o amb el punxó, decoració pròpia de la ceràmica de l'edat del bronze. Així mateix, va quedar impressionat per "los richs exemplars de sílex primorosament tallats y retocats per sas dos caras, en correcta forma de fulla llanceolada de agut vertice (...) una punta de sageta en pedra calcedonia de forma de admitlla; tres grans de collarets de diferentes formas" i va assenyalar amb claredat l'existència de restes dels sepultats "qual categoría revelan las preciosas armas, joyas y cerámica quels acompaña." ¹³³

El farmacèutic banyolí fou un dels excursionistes que visità l'església de Sant Martí de Romanyà i manifestava el seu disgust per les ampliacions modernes que havien mutilat la primitiva església romànica, que també la considerava "edificada sobre un dilatat cemenitiri, tal volta romá, no estudiat fins ara". Així mateix, descriví els elements artístics que contenia el temple d'entre els quals destacava "una hermosa creu parroquial de plata de gust ojival i una Vera-creu época del Renacimiento de molt bon gust artístich (...) un bonich cáiser, varias bacinas y altres objectes dignes de atenció y estima" ¹³⁴

132. ALSIUS, 1894 A, 1.

133. ALSIUS, 1894 A, 2.

134. ALSIUS, 1894 A, 2.

Els materials de la Cova d'en Daina foren un referent per Alsius a l'hora d'estudiar la Cova dels Encantats, de Serinyà,¹³⁵ a la qual també atribuïa un ús funerari: "Confirma eix supòsit la analogia completa que existeix entre la ceràmica en ella recullida y la que's descobrí en lo Dólmen de Romayá [sic] de la Selva, enterraments propis de una mateixa época."¹³⁶ En la monografia sobre Serinyà, que fou guardonada amb el premi del *Excmo. Sr. Conde de Serra y Sant Iscle, Marqués de Robert, Senador del Reino* en el *Certamen de la Asociación Literaria de Gerona* de l'any 1894,¹³⁷ en tractar sobre el neolític es tornarà a referir a la visita feta a Romanyà.¹³⁸ Si en l'article dedicat a la excursió havia deixat clar que no volia interferir en la tasca de la comissió inspectora (per exemple, no donà les mides que havia pres del monument), pocs mesos després féu una descripció detallada del dolmen, senyal inequívoca que els comissionats no dugueren a terme la seva tasca. La descripció, molt més precisa que la de Casas, ens permet copsar quin era l'estat del dolmen l'estiu de 1894:

*"Sin poder calificarlo de intacto, conservabase aun en perfecto estado para apreciar algo más que sus detalles y por fortuna en su cámara se hallaba aún depositado rico yacimiento prehistórico, sin disputa coetáneo de las construcciones megalíticas. La cámara sepulcral mide 4'33 x 1'40 metros de superficie, por cerca de 1'50 metros de alto. A ella se penetraba mediante un largo corredor de 0'86 metros de ancho y 3'57 metros de longitud, pero su techo era algo más bajo que el de la cámara, mediando entre ésta y aquel una baja puerta adintelada, que probablemente se cerraría con una losa. El techo del corredor ha desaparecido y el de la cámara estaba formado por dos losas, ambas de iguales dimensiones. Alrededor del dólmen se colocó, y aún se conserva en la mayor parte, un gran círculo de piedras ó pequeñas losas formando un bonito cromlew [sic], faltándole tan sólo un menhir para que pueda recomendarle como á prototipo de esta clase de construcciones: sin que por esto disminuya en lo más mínimo su gran importancia, ya que bastaría a dársela el depósito arqueológico que en el suelo de la cámara estaba sepultado."*¹³⁹

En la descripció precisa de les peces que Pere Cama havia extret del dolmen, que Alsius qualificà de sumptuós sarcòfag megalític, hi afegí alguns detalls que no havia donat en els seus articles anteriors, per exemple "dos piezas cuadradas en pizarra amarillenta, de un decímetro de lado aproximadamente, pulimentadas por ambas caras, cuyo destino es difícil de presumir o unes reses de fruits de la forma de avellanas."¹⁴⁰

135. ALSIUS, 1894 B i ALSIUS 1894 C. Es tracta del mateix article publicat en dues revistes diferents.

136. ALSIUS, 1894 C, 97.

137. ALSIUS, 1895, 147-179.

138. ALSIUS, 1895, 157-158. També va fer una brevíssima referència al menhir de Vallvanera, donant-ne les mides (ALSIUS, 1895, apèndix I).

139. ALSIUS, 1895, 158.

140. ALSIUS, 1895, 158.

UNES EXCAVACIONS INÈDITES

El caliu arqueològic que hi hagué l'any 1894 a Romanyà fou intens: la descoberta del dolmen de la Cova d'en Daina i les excavacions dels germans Cama, els articles d'Agustí Casas, la visita dels catalanistes gironins, els articles de Salvador Albert i Pere Alsius en són una prova fefaent. El rector de Romanyà participava sovint en les visites que feien els erudits forasters i, probablement, havia acompanyat els germans Cama en les seves excavacions.

No hi ha dubte que mossèn Joan Rabasseda i Parera (Aiguaviva, 1863-Romanyà de la Selva, 1920) fou un personatge polifacètic, molt arrelat a les Gavarres, on regí la parròquia de Romanyà durant vint i nou anys i mig, tal com consta a la làpida de la seva tomba en el cementiri de Romanyà.¹⁴¹ Aquest caliu degué prendre en l'erudit capellà, ja que realitzà, almenys, una excavació a les darreries de l'estiu de 1894. Ho testimonia una notícia publicada a *Lo Geronés*: "S'han descobert en lo terme de Romanyà de la Selva, dos monuments megalitichs. S'han practicat escavacions en un d'ells no habenthi trobat altra cosa que ossos y terra cremada; en l'altre se feran les escavacions aquesta setmana dirigint-les l'il·lustrat y entussiasta ecónomo d'aquell poble."¹⁴²

A banda d'aquesta notícia, no tenim cap més referència sobre les troballes de mossèn Rabasseda en ambdós jaciments, tot i que la breu nota no deixa clar que el rector hagués excavat el primer dels monuments. Segurament aquests jaciments eren dues de les quatre cistes mencionades per Manuel Cazorro Ruiz (1865-1935) en la seva obra de l'any 1912.¹⁴³ No obstant això, quan Cazorro visità Romanyà mossèn Rabasseda encara regia la parròquia i l'hauria pogut informar sobre les dades obtingudes, circumstància que Cazorro no esmentà enlloc.

A principis dels anys cinquanta del segle passat, Lluís Esteva, guiat per l'hisendat de Romanyà Josep M. Almeda, explorà novament la cista 2 de Cazorro —coneguda actualment com la Cista del Bosc d'en Roquet—¹⁴⁴ i constatà que havia estat excavada de mala manera: "*Cuando llega-*

141. Joan Rabasseda havia estat ordenat sacerdot l'any 1888 (*Butlletí Eclesiàstic*, 1913, 60). Morí el 4 de gener de 1920, per la qual cosa hem de suposar que arribà a Romanyà entre 1890 i 1891. El *Diario de Gerona* (13-1-1920, 3) publicà una breu nota sobre la seva defunció: "*Después de penosa enfermedad ha fallecido santamente en Romaña de la Selva el virtuoso párroco de aquella población Rdo. D. Juan Rabasseda. El finado durante su larga misión pastoral en aquella localidad se había captado el respeto y la estimación de todos sus feligreses. Su muerte ha causado general sentimiento. Descanse en paz el virtuoso sacerdote y reciba su afligida familia nuestro más sentido pésame.*" La seva presència la trobarem documentada en dues excursions que tractarem a l'epileg (CAMÓS, 1917; GELABERT, 1919). Devia ser un home amb caràcter, com ho mostra la forta polèmica que mantingué amb l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro pel trasllat del cementiri de Romanyà l'any 1910 (BUSSOT, 1997), o una heroica intervenció en l'extinció d'un incendi forestal a Solius (*La Lealtad*, 164, 17-7-1897).

142. *Lo Geronés*, 8-9-1894, 2, reproduïda posteriorment al *Boletín de la Asociación Artístico Arqueológica Barcelonesa*, 39, octubre de 1894, 75.

143. CAZURRO, 1912, 71-72. Aquestes cistes també podrien formar part de les que explorà Maties Pallarés l'any 1919. Ambdós treballs els tractarem més endavant.

144. TARRÚS i ALTRES, 1990, 112-114.

Figura 11: Cista del Bosc d'en Roquet. Fotografia publicada per Manuel Cazorro (CAZURRO, 1912, làmina XXXII).

mos a él su aspecto era lamentable. Su excavador no se preocupó más que de quitar la tierra interior, en busca de hallazgos. Después abandonó el monumento a su suerte, dejándolo indefenso a las inclemencias del tiempo y de los hombres. Es lamentable este proceder, porque, si interesantes son las piezas, no lo son menos los propios monumentos. Y los arqueólogos que nos precedieron en su estudio entendemos que debieran haberlo considerado así."¹⁴⁵ Esteva observà en una fotografia publicada per Cazorro que la cista estava gairebé igual i deduí que s'hauria excavat abans de 1912. Ignorava qui ho havia fet i amb quins resultats, però suposava que devien ser negatius o poc importants, igual que els obtinguts en altres cistes de la zona.¹⁴⁶ La nostra hipòtesi és que aquest fou un dels dos jaciments excavats l'any 1894.

Pel que fa a l'altra cista excavada aquell any, podria ser la cista 1 de Cazorro o cista de la Carretera de Calonge, que Lluís Esteva també comprovà que havia estat excavada i no pogué esbrinar qui ho havia fet;¹⁴⁷ o bé la cista 3, propera al Suro del Rei, que Cazorro assenyalà que havia estat oberta des de feia temps i que "*al vaciarle no se halló nada*".¹⁴⁸

145. ESTEVA, 1957, 209-210.

146. CAZURRO, 1912, lám. XXXII; ESTEVA, 1957, 210.

147. ESTEVA, 1952; ESTEVA, 1957, 205.

148. CAZURRO, 1912, 71-72; Lluís Esteva constatà que aquesta cista havia estat excavada diverses vegades (ESTEVA, 1978, 61).

EL RESSÒ DEL DESCOBRIMENT DE LA COVA D'EN DAINA

La tasca divulgativa d'Agustí Casas ultrapassà l'àmbit de les comarques gironines i en els següents anys despertà l'interès dels socis del Centre Excursionista de Catalunya, que visitaren Romanyà i els seus encontorns dues vegades: una excursió oficial del centre l'estiu de 1896¹⁴⁹ i l'altra dins d'un viatge més ampli del soci Cristòfol Fraginalls el setembre de 1898.¹⁵⁰

El 28 de juny de 1896, un nodrit grup d'excursionistes barcelonins (Maspons i Labrós, Comas Solà, Carsí, Vidiella, Bosch, J i P. Millet i Massó Torrents) partiren en tren cap a Girona i Sant Feliu. A l'estació de Quart, s'hi afegí Rafael Patxot i a l'estació de Bell-lloc d'Aro, els socis delegats del Centre a Sant Feliu de Guíxols, Agustí Casas i Sebastià Andreu, que foren amb Patxot els amfitrions dels excursionistes durant la seva estada de dos dies. Des d'aquesta estació, com era habitual, pujaren cap a Romanyà on visitaren la Cova d'en Daina.

149. *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 21, abril-juny 1896, 140-141. També es publicà una breu notícia a *La Lealtad*, 110, 4-7-1896, 7.

150. FRAGINALS, 1900, 23-27.

Figura 12: Església de Sant Martí de Romanyà. Fotografia de Cristòfol Fraginalls i Massana. 1898. Arxiu del Centre Excursionista de Catalunya (negatiu 1853, caixa II).

En la crònica, que no està signada, es mencionava que Agustí Casas fou qui primer donà a conèixer el monument i que, posteriorment, fou visitat pels socis del Centre Catalanista de Girona. La crònica no s'estén en detalls de caire arqueològic perquè el Centre Excursionista de Catalunya tenia la intenció de publicar un estudi del monument en algun altre número del seu butlletí.

El periple per les Gavarres continuà cap al menhir de Vallvanera i acabà a la vall d'Aro, on els esperava el "poeta i entusiasta catalanista" Joan Sitjar. Des de Castell d'Aro, partiren amb tren cap a Sant Feliu on a la tarda visitaren la Porta Ferrada i l'Observatori Patxot. L'astrònom Josep Comas i Solà (1868-1937) escrigué un bell article on manifestava que un dels principals objectius d'aquesta excursió era la visita a l'observatori astronòmic,¹⁵¹ la qual cosa ens permet entendre que en la crònica no hi hagi dades arqueològiques.

Un altre membre destacat del Centre Excursionista de Catalunya, Cristòfol Friginals i Massana, féu una interessant excursió a Palafrugell, Palamós i Sant Feliu de Guixols el setembre de 1898, que inclogué també una sortida a Romanyà quan s'hostatjava a Sant Feliu.¹⁵² Friginals llegí el seu treball al local del Centre Excursionista de Catalunya la primavera de 1899 i mostrà un gran nombre de fotografies als assistents, que omplien a vessar el local del centre, "per medi de projeccions lluminoses".¹⁵³

Pel que fa a la seva estada a Romanyà, després de fer la preceptiva pujada des de Bell-lloc, Friginals fou rebut a la casa pairal dels germans Pere i Josep Cama, amb els quals tenia una bona amistat.¹⁵⁴ Des de la perspectiva de l'arqueologia de les Gavarres, el treball de Friginals aporta dades molt interessants sobre la troballa de restes romanes a l'entorn de l'església de Sant Martí, que considerava "un bon exemplar romànic molt senzill; tal volta del segle XII" (Figura 12). De fet, Agustí Casas ja havia intuït quatre anys abans l'existència d'un hàbitat romà sobre el qual Friginals proporcionà noves dades: "Fa poch temps que obrint els fonaments pera fer una paret, y, segons tinch entés, aprop de l'iglesia, se descobriren esquelets d'èpoques molt llunyanes, fragments de vidre y de ceràmica, monedes romanes y empuritanes y un troç de moralla romana que mostren que l'espai que avuy ocupa'l poble fou habitat pels romans y altres pobles qual origen y historia no s'han posat encara prou en clar."¹⁵⁵ De la troballa de monedes emporitanes i de les seves paraules finals, deduïm que probablement es referia a restes ibèriques. Recordem que també Salvador Albert havia anotat l'existència de monedes ibèriques en la Col·lecció Cama.

151. COMAS, 1896. Així mateix, Josep Comas també redactà un article més breu que publicà *La Vanguardia* i reproduí *La Lealtad*, 112, 18-7-1896, 5.

152. FRAGINALS, 1900, 23-27. Cristòfol Friginals i Massana va ser el primer president de la Secció fotogràfica del Centre Excursionista de Catalunya (CEC) l'any 1904 (informació facilitada per l'Arxiu fotogràfic del CEC).

153. *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 51, abril 1899, 112. Molt possiblement són algunes de les fotografies de Romanyà conservades a l'Arxiu fotogràfic del CEC.

154. FRAGINALS, 1900, 23-24.

155. FRAGINALS, 1900, 23.

Però l'objectiu principal de la seva visita era la Cova d'en Daina, que realitzà en companyia de Pere Cama. Fraginals assenyala que el dolmen fou descobert l'any 1894 i "que donà a conèixer per primera volta nostre il·lustrat delegat a Sant Feliu n'Agustí Casas".¹⁵⁶ Després de passar pel Suro de la Murtra —que també descriu amb detall¹⁵⁷— arribà al megàlit, del qual féu una descripció més exhaustiva que les anteriors de Casas i Alsius:

"Dit monument avuy està desfet en part; emperò ab lo que en queda n'hi ha prou y de sobres pera refer-lo tal com era quan fou construit. Està format per una serie de lloses planes, de superficie més o menys regular, clavades a terra, immediates l'una a l'altra y disposades de manera que formen cèrcol. Dit cèrcol, que mideix dèu metres y quaranta centímetres de diàmetre, no és tancat completament, donchs hi falta un segment de prop d'un metre y mig.

D'aquest espay arrenquen dos rengles de pedres (cinch en un costat y quatre en l'altre) paraleles, formant un corredor de 1'10 metres d'ample que va a parar a una mena de cambra quadrada situada en el centre del cercle, formada per quatre lloses per cada costat y tancada per altres dos a l'extrem. Aquesta cambra té 1'67 metres d'ample y està tapada per dos grosses llambordes que forma'l sostre (una de dites pedres mideix 2'65 de llargada per 1'35 d'ample, l'altre és més petiteta, doncs té una llargada de 1'55 per 1 metre d'ample). La pedra que completava'l sostre està en terra y és mig partida. Es probable que'l corredor que posa en comunicació la cambra ab l'obertura del cercle fos també cobert per les pedres que's troben escampades per terra, constituint una mena de galeria coberta."¹⁵⁸

Fraginals suposava encertadament que el dolmen havia estat cobert de terra, però sobretot cal remarcar que publicà la primera restitució amb afany arqueològic del jaciment, una "projecció esquemàtica suposant a l'espectador a 14 metres sobre'l terror".¹⁵⁹ Segons Agustí Casas, era la representació gràfica més clara del dolmen i fou "feta per en Gallissà".¹⁶⁰

Cristòfol Fraginals no publicà cap fotografia del dolmen, però n'hi ha dues a l'Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya, de les quals es desconeix l'autor, que probablement s'han de datar a finals del segle XIX.¹⁶¹ La descripció abans reproduïda, la comparació amb la fotogra-

156. FRAGINALS, 1900, 24.

157. FRAGINALS, 1900, 25. A l'Arxiu Fotogràfic del CEC també es conserven les fotografies que publicà del Suro de la Murtra i de l'església de Sant Martí, a més a més de la que reproduïm en el llibre (Figura 12), que no fou publicada per Fraginals.

158. FRAGINALS, 1900, 25 i 27.

159. FRAGINALS, 1900, 26.

160. Epistolari, carta 3. Probablement, Casas es referia a l'arquitecte barceloní Antoni Maria Gallissà (1861-1903), que també era un membre actiu del Centre Excursionista de Catalunya (*Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 99, abril de 1903, 112-114), tot i que no podem aportar cap prova documental.

161. Arxiu Fotogràfic del CEC, diapositives 6013 i 6016. Segons la informació facilitada pels responsables de l'Arxiu, segurament foren realitzades pel fotògraf Juli Soler i Santaló (1865-1914) en els darrers anys del segle XIX.

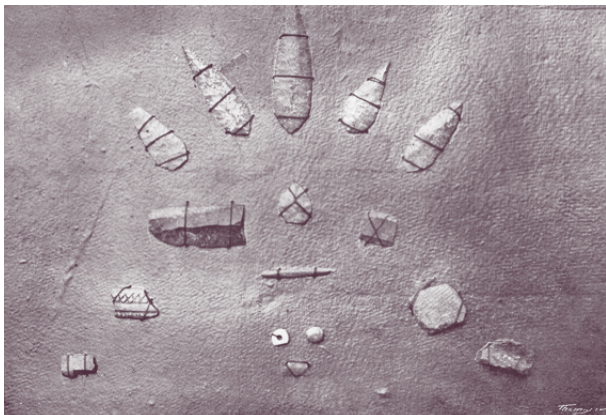

Figura 13: Peces de la Col·lecció Cama. Fotografia publicada per Manuel Cazorro (CAZURRO, 1912, làmina XXXI).

fia de Narcís Teixidor (Figura 7) i les dades que proporcionà Eduardo González Hurtebise de l'estat del dolmen l'any 1903,¹⁶² concorden bastant amb aquestes dues imatges.

Fraginals retornà a Sant Feliu passant pel menhir de Vallvanera, però abans degué veure les peces trobades per Pere Cama a la Cova d'en Daina (Figura 13), perquè les descriví amb detall i coincideix força amb les anteriors de Casas i d' Alsius:

"Entre la terra de dintre la cambra s'han trobat òssos calcinats, fragments de terrissa grollera, mal cuita y plena de grans de sorra uns, y altres de terra ben cuita y ab linies paraleles creuant-se formant gra d'ordi; puntes de fletxa de sílex molt perfectes y ab petites dents de serra en les ales de la fletxa, algun gra de gargantilles d'òs, un troç informe d'aram, un fragment de sílex negrench molt ben pulit y presentant en els costats de sa llargada un tall perfectament definit y treballat y algun altre objecte. Se tracta donchs d'un *túmulus*."¹⁶³

Malgrat que no fou conseqüència de l'article de Casas sinó de la seva amistat amb Pere Cama, no podem obviar una altra breu referència a l'excursió de l'arxiver i arqueòleg Eduardo González Hurtebise a Romanyà de la Selva del 22 de novembre de 1903,¹⁶⁴ car proporcionà noves dades arqueològiques com la primera notícia del Forn del Vidre de Bell-lloc d'Aro. Pere Cama li havia ofert continuar l'excavació de la Cova d'en Daina " *el dia que pueda yo volver a aquellos agres-*

162. GONZÁLEZ HURTEBISE, 1905, 11.

163. FRAGINALS, 1900, 27. A l'Arxiu Fotogràfic del CEC hi ha una fotografia dels objectes del dolmen (diapositiva 6006), sense data ni autor, que probablement també fou feta per Juli Soler (informació facilitada per l'Arxiu Fotogràfic del CEC).

164. GONZÁLEZ HURTEBISE, 1905, 11-12 i 17-18.

tes lugares, pues en su opinión, por tanteos realizados, falta por explorar una profundidad de cerca de dos metros en el dolmen y 1'75, en la galería cubierta que le precede, operación que ha de verificarse con grandes precauciones para impedir el derrumbamiento de las piedras y que ante este temor no se ha atrevido a acometer él solo."¹⁶⁵

Pere Cama havia seguit furgant en el jaciment després de l'any 1894. Les peces les havia trobat en la part central del dolmen, és a dir, en la cambra, però també havia fet excavacions a l'entorn amb resultats negatius.¹⁶⁶ Cap dels arqueòlegs que treballaren en la contrada en els anys següents no acabaren l'estudi del monument funerari. Fou Lluís Esteva, esperonat per Lluís Pericot, qui a partir del gener de 1956 dugué a terme aquesta tasca.

165. GONZÁLEZ HURTEBISE, 1905, 11.

166. GONZALEZ HURTEBISE, 1905, 12.

LES NOVES APORTACIONS D'AGUSTÍ CASAS A L'ARQUEOLOGIA DE LES GAVARRES (1908-1911)

No tenim coneixement que després de l'excursió de 1896 Casas hagués participat en alguna altra sortida a les Gavarres fins pels volts de 1909. De ben segur, però, que degué anar-hi amb una certa freqüència, com podrem comprovar en aquest capítol. D'altra banda, tant la política com els negocis, els viatges i d'altres temes històrics i arqueològics ocupaven el seu temps.

El juny de 1907 es produí un fet cabdal en la història de la cultura catalana: la creació de l'Institut d'Estudis Catalans.¹⁶⁷ No ens ha d'estranyar que un home de tarannà catalanista i amb una sòlida cultura com Agustí Casas s'adherís de bon principi a una iniciativa cultural d'aquestes característiques. El 16 de desembre de 1909, envià una carta a Josep Puig i Cadafalch, president de l'Institut d'Estudis Catalans, que incloïa el treball que es publicaria en el segon número de l'*Anuari* de l'Institut.¹⁶⁸ Malgrat que el volum porti com a data l'any 1908, cal remarcar que no es publicà fins a mitjan 1910.¹⁶⁹ Agustí Casas havia rebut el primer volum de l'*Anuari* i respongué així al president de l'Institut:

167. BALCELLS i PUJOL, 2002, 31.

168. CASAS, 1908, 543-544.

169. BALCELLS i PUJOL, 2002, 54 i nota 248.

Figura 14: El fals menhir del Mas de la Font. Fotografia de l'autor.

" Sant Feliu de Guixols 16 Desembre 1909

Senyor President del Institut d'Estudis Catalans

Barcelona

Respectable Senyor:

Corresponent a la immerescuda atenció del Institut d'Estudis Catalans, al enviarme la " Crònica del moviment arqueolològich, històrich, etc de 1907", sentintme honrat, per altra banda, de poderme considerar servidor d'una institució, la activitat y'ls merits de la qual aplaudeixo ab entusiasme, me permeto adreßarme a Vosté, com a son digne President, boy suplicantli me perdoni, si manco per ignorancia a les formes que podria haverhi establertes y que deurían revestir tal volta la present comunicació. Aquesta no té altre objecte que presentar una llista dels pochos monuments megalítichs escampats per aquesta rodalia.

Constituheixen, certament, un nombre ben migrat, pro m'ha mogut a esmentarlos, agrupats aixis, la consideració práctica de que poden visitarse tots desde aquesta vila ab relativa comoditat. Amés, entre ells n'hi ha al menys dos, que crech desconeguts y que dech senyalar, per lo tant, a la atenció del Institut encare que tan sols sia pera arribar a formar, si aixis s'intentava, l'inventari general dels existents a Catalunya." ¹⁷⁰

Després d'aquestes paraules introductòries, començava la part de la carta que fou publicada en l'apartat " Secció Arqueològica" de l'*Anuari* del 1908. Segurament Puig i Cadafalch i Josep Pijoan i Soteras (1879-1963), redactors de la crònica d'aquesta secció,¹⁷¹ van posar-li el títol " Monuments megalítichs de la regió de S. Feliu de Guixols", seleccionaren dos fragments que introduïren en l'article com a notes a peu de pàgina i treieren la darrera part de la carta de Casas, referida a Plana Basarda, la cova de La Tuna, de Solius, i als jaciments de Romanyà, fragments que han romangut inèdits fins ara:

170. Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, Sèrie Presidència, Correspondència 1907-1909 (G1-200 D7). El primer volum de l'*Anuari*, amb data 1907, s'havia presentat al ple de l'Institut el 5 d'abril de 1909 (BALCELLS i PUJOL, 2002, 54, nota 247). No coneixem cap més carta entre Casas i Puig i Cadafalch, qui degué tenir, si més no, una relació professional amb la família Casas ja que l'any 1898 projectà el magnífic panteó familiar que hi ha al cementiri de Sant Feliu de Guixols.

171. BALCELLS i PUJOL, 2002, 54, nota 245. Per tant, les anotacions que hi ha en la carta així com l'entradeta de l'article publicat cal suposar que són d'ambdós. El ple de l'Institut donà compte de la carta d'Agustí Casas en la sessió del 27 de desembre de 1909. En l'acta, es destacava que hi figuraven dos menhirs inèdits (Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, *Actes del Ple*, 27-12-1909, 2).

“Ja que la ocasió ho aporta, recordaré aquí la Plana Basarda, de la qual se son ja ocupats els Senyors Martorell, Sampere, Botet y Pella; potser no fora aventurat cercar en les excavacions d'aquella roca un origen prehistòric que confirmarian tal volta els fragments ceràmics allà prou abundosos, molts dels quals son al menys indígenes, encare que barrejats ab altres probablement romans y fins positivament ab algun tros de tégula.

Propera a la Plana Basarda, cal esmentar finalment la petita cova excavada en una paret natural de granet, de la qual s'ocupa també el Sr. Pella.

Exceptuant el túmulus de Romanyá, explorat per el seu propietari, ja en 1894, no tinch notícia de cap troballa de sílex o altre objecte efectuada en els altres quatre monuments.”

Casas s'acomiajà del president desitjant la prosperitat de l'Institut i declarant-se servidor seu. La publicació de bona part del seu treball —les diferències entre la part de la carta publicada i l'article imprès són bàsicament ortogràfiques— encetava una nova línia de col·laboració dels erudits locals que l'Institut d'Estudis Catalans volia potenciar, tal com s'esmentava en l'entradeta de l'article: “Publiquem agraits la nota del Sr. Casas per veure si estimula a altres col·laboradors de fora a fer semblants comunicacions de llurs comarques”.

L'article de Casas comprenia cinc jaciments: quatre de les Gavarres i un de l'Ardenya, el menhir del Terme Gros. Respecte a aquest menhir, els editors suprimiren aquestes paraules de Casas que figuren en la carta a Puig i Cadafalch: “Aixís que'n tingui ocasió me procuraré y enviaré les dimensions y la fotografia qu'are no posseheixo.”¹⁷²

El treball publicat s'iniciava amb una breu referència sobre la “Barraca d'en Dayna”, que no aportava cap novetat remarcable, excepte la nota a peu de pàgina amb la bibliografia que Casas coneixia sobre el jaciment. Cal destacar que citava l'article “Un monument megalítich” com a publicat en el setmanari *El Noticiero*, de Sant Feliu de Guíxols, el 16 de juny de 1894, amb la descripció, les mides i un croquis. Aquesta data coincideix amb la de l'article de *La Lealtad*.¹⁷³ Tot i que el mateix Casas féu aquesta cita en la carta original, no publicà aquest article en *El Noticiero*.¹⁷⁴ Així mateix, Botet i Sisó, seguint Casas, cità aquesta publicació.¹⁷⁵

172. En la carta que envià a Botet i Sisó el 7 de juny de 1909 (Epistolari, carta 3), li havia tramès una fotografia d'aquest menhir.

173. CASAS, 1894 A.

174. *El Noticiero* es publicà, amb certesa, fins al 26 de maig de 1894 (ESTEVA i ESTEVA, 1980, 67). Segons una notícia publicada a *La Lealtad* (4, 23-6-1894), aquest setmanari substituï *El Noticiero*. Possiblement, en el terreny popular es mantingué el nom de la publicació antiga, la qual cosa explicaria el lapse de Casas.

175. BOTET, 1911, 662.

Seguidament, ressenyà el ja conegut menhir de Vallvanera (“La Pedra Aguda”). Els redactors hi incorporaren una segona nota amb bibliografia sobre el monument.¹⁷⁶ Casas assenyalava que el menhir era conegut també com la “Pedra de les Gojes, per estar enllaçada ab ella una relació llegendària de la qual sols he posat en clar que una bruixa portava aquell còdol al pont de Girona en construcció o el treia d’allà.”¹⁷⁷ Sense dubte, havia llegit la descripció que n’havia fet Pella i Forgas¹⁷⁸ i havia escoltat diferents versions de la llegenda que li esvairien els dubtes que havia tingut uns mesos abans, com podrem comprovar.

Els altres dos monuments de les Gavarres que ressenyà en l'article eren inèdits fins aquell moment: un menhir en el camí de Romanyà a Vallvanera, que anys més tard serà conegut com a menhir del Mas de la Font o Pedra Dreta del Mas Bagué;¹⁷⁹ i les Pedres Dretes d'en Lloveras.

EL MENHIR DEL MAS DE LA FONT O PEDRA DRETA DEL MAS BAGUÉ

Agustí Casas donà a conèixer aquest monòlit (Fig. 14) i considerà aleshores que no servia de terme ni tenia cap nom concret: “Es més baix que La *Pedra Aguda*, més prim y punxagut y de cayres més vius. Mideix 1'60 m. d'alsada sobre'l nivell actual del terror immediat, essent de 1'05 m. el perímetre de la secció horitzontal més grossa y de 0'35 m. l'amplada de la major de ses cares.”¹⁸⁰ En anys posteriors, el menhir fou publicat o citat com a tal en diverses obres de reconeguts autors.¹⁸¹ Mig segle després, Lluís Esteva dubtava que fos un menhir autèntic i sospitava, amb cert, que es tractava d'una pedra de terme.¹⁸²

L'única fotografia que il·lustrava l'article de Casas, és a dir, la que adjuntà en la carta enviada a Puig i Cadafalch, pertany a aquest menhir. La féu J. Sabater, el comerciant i fotògraf guixolenc Joan Sabater i Casanovas (1880-1962).¹⁸³

176. A la nota de la publicació (CASAS, 1908, 543, nota 2) diu: “el citen entre altres, En Sol, Domenech y Montaner, Historia General del Arte (...)”. A la carta original, Casas escrivia: “el citan, entre altres, En Ll. Domenech y Montaner, Hist^a Gral. del Arte (...)”. Per tant, no existeix cap article d'en Sol referit al menhir de Vallvanera.

177. CASAS, 1908, 543.

178. PELLA, 1883, 24-25.

179. ESTEVA, 1958, 222-223.

180. CASAS, 1908, 543. A l'original escrigué “Sa Pedra Aguda”.

181. Per exemple, BOTET, 1911, 170 i 660; CAZURRO, 1912, 72 i l'òm. XXXIII; BOSCH GIMPERA, 1919, 126 o ROVIRA, 1922, 387.

182. TARRÚS i ALTRES, 1990, 122-123.

183. Sobre Joan Sabater, vegeu BUSSOT, 2002, 118-120 i MASSANAS, 1998, 100.

Figura 15: Pedres Dretes d'en Lloveras. Fotografia: Consorci de les Gavarres.

LES PEDRES DRETES D'EN LLOVERAS

Aquest conjunt megalític (Figura 15), probable galeria coberta en forma de U¹⁸⁴ és, al nostre parer, la descoberta més significativa que Casas presenta en aquest treball. El jaciment fou retrobat per Lluís Esteva l'any 1953, després d'uns anys en què es pensà que les Pedres Dretes d'en Lloveras i el dolmen del Mas Bousarenys eren el mateix jaciment.¹⁸⁵ Segons Lluís Esteva, aquesta confusió es degué al fet que ni Agustí Casas ni posteriorment Manuel Cazorro publicaren cap planta ni cap fotografia d'aquest jaciment.¹⁸⁶

Certament, Casas només indicà que les restes eren prop del camí de Santa Cristina d'Aro a Malvet i que les pedres que identificà formaven part "d' un monument megalític avuy molt destruït y que permeten sospitar una construcció semblant a la de Romanyà".¹⁸⁷

AGUSTÍ CASAS I L'OBRA DE JOAQUIM BOTET I SISÓ

Agustí Casas assenyalava en la carta enviada a Puig i Cadafalch —i en l'article publicat a l'*Anuari*— que donà coneixement de les descobertes inèdites a Joaquim Botet i Sisó per a la

184. TARRÚS i ALTRES, 1990, 131.

185. ESTEVA, 1953; ESTEVA, 1957, 225; TARRÚS i ALTRES, 1990, 130.

186. ESTEVA, 1957, 225.

187. CASAS, 1908, 544.

“Geografia General de Catalunya que ara es publica” i especificava, en el cas de les Pedres Dretes d'en Lloveras, que només Botet en tenia coneixença.

La relació entre Casas i Botet començà, probablement, l'any 1894 amb motiu de la descoberta de la Cova d'en Daina i, amb tota seguretat, l'estiu de 1898 en què Casas i Botet visitaren la vil·la romana de Pla de Palol a Platja d'Aro.¹⁸⁸ L'any següent, Casas li envià a Botet un notable estudi sobre dues llànties romanes d'aquesta vil·la.¹⁸⁹

Ja en el discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres, l'historiador gironí parlà de la Cova d'en Daina basant-se en els escrits anteriors d' Agustí Casas i Pere Alsius.¹⁹⁰ Posteriorment, esmentava que el terme de Santa Cristina d'Aro era “un dels més rics de la província en monuments megalítichs”¹⁹¹ i es referí amb una certa extensió a la Cova d'en Daina —aplegant notícies anteriors— i als descobriments d'Agustí Casas publicats a l'*Anuari* de l'IEC.

No farem una anàlisi exhaustiva d'aquest treball de Botet, que no presenta cap aportació nova a l'arqueologia de la zona, però remarcarem l'interès que té l'excel·lent fotografia del dolmen de la Cova d'en Daina, feta per N. Teixidor,¹⁹² el fotògraf gironí que participà en l'excursió del juliol de 1894, imatge (Figura 7) que ja hem assenyalat que pertany a aquella excursió igual que la fotografia dels objectes de la Col·lecció Cama.¹⁹³ Ambdues imatges, en forma de postal, juntament amb una altra postal de Romanyà de la Selva, molt coneguda, obra de V. Fargnoli, formen part del fons Enric Botet i Sisó del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona. Totes tres tenen anotacions a mà al revers, probablement de Joaquim Botet i Sisó. La fotografia de les peces porta la següent nota sobre la “Barraca d'En Dayna” :

“Dolmen situat á Romanya de la Selva, terme de Santa Cristina d'Aro, Está format per una cambra sepulcral ab galeria i carreró d'entrada y cercle de pedres tot voltant (cromlech)— Si han recollit ossos humans, armes de pedra foguera d'un treball molt dels cal (?), abundans(?) de fragments ceràmichs, alguns ab adornos, y qualque objecte mes.”

Botet també publicà una fotografia del menhir del Mas de la Font i l'atribuïa a Agustí Casas,¹⁹⁴ qui li degué enviar. Es tracta, però, de la fotografia de Joan Sabater abans esmentada.

188. BOTET, 1911, 607; NOLLA (ed), 2002, 22-24; AICART, 2006, 25-32. Joaquim Botet conegué posteriorment Joan Casas, pare d'Agustí, en l'Assemblea de Terrassa i li causà una excel·lent impressió. Joan Casas es convertí en el candidat del catalanisme gironí a les eleccions a Corts de 1903 (ALBERCH i QUER, 1998, 92). La relació de Botet amb la família Casas no hi ha dubte que fou molt cordial (vegeu Epistolari, carta 3).

189. AICART, 2006, 25-32.

190. BOTET, 1908, 10-12.

191. BOTET, 1911, 659.

192. BOTET, 1911, 658.

193. BOTET, 1911, 659.

194. BOTET, 1911, 170.

La prova més contundent de la col·laboració d'Agustí Casas en l'obra de Botet i Sisó sobre la província de Girona és una carta datada el 7 de juny de 1909¹⁹⁵ en la qual Casas responia una de Botet del 2 de juny. L'erudit guixolenc es mostrava agraït per la confiança que li tenia l'historiador gironí i li proporcionava un seguit d'informacions, en bona part inèdites i referides a les Gavarres, uns mesos abans d'enviar el seu treball a l'Institut d'Estudis Catalans per a la seva publicació.¹⁹⁶ Hi afegia dades d'interès sobre masos, rieres o la font de Salenys,¹⁹⁷ de la qual li enviava una anàlisi. També es referia a una moneda que l'interessava a Botet, segurament per completar el treball *Les monedes catalanes*, publicat en tres volums entre els anys 1908 i 1911.¹⁹⁸ Pel que fa a les Gavarres, en aquesta carta Casas dubtava si la Pedra Aguda i la Pedra de les Goges eren un o dos menhirs:

" He sentit parlar més d'un cop de la Pedra de les Gojes, ab la qual sembla que hi va lligada alguna historia de bruixes y que's trova en un cim sobre Sta. Cristina en el camí que porta del Mas Mobet a Vallbenera. Crech que deü tractarse d'un altre menhir y'm proposo anarhi aixís que pugui y comunicarli lo corresponent junt ab els datos que no li he pogut donar encare del altre menhir. (...) La Pedra de les Gojes, qu'ab seguretat es un menhir, me diuhen qu'es forsa més alta qu'un home; está en la propietat de la Sra. Vda. de Rosés, en el terme municipal de Sta. Cristina".¹⁹⁹

Sembla clar que entre el juny i el desembre de 1909, Agustí Casas s'informà i degué comprovar-ho sobre el terreny. Aquests dubtes ja no es reflectiran en la carta que envià a Puig i Cadafalch i en la posterior publicació a l'*Anuari* de l'Institut d'Estudis Catalans.

195. Epistolari, carta 3. Fons Enric Botet i Sisó-Museu d'Arqueologia de Catalunya- Girona.

196. Carta d'Agustí Casas a Josep Puig i Cadafalch. Vegeu nota 170.

197. Recordem que l'empresa de Casas, Palahí i Cia, explotà l'aigua de Salenys (PALAHÍ, 2005).

198. ALBERCH i QUER, 1998, 147.

199. Epistolari, carta 3.

L'OBRA DE MANUEL CAZURRO RUIZ (1912)

Els editors de l'article de Casas assenyalaven que el catàleg que havia enviat desitjaven veure'l completat per tota la província de Girona, " com té el projecte de fer el bon amich de l'INSTITUT D. Manel Cazorro." ²⁰⁰ Efectivament, el projecte del professor Manuel Cazorro Ruiz esdevingué una realitat amb la publicació del llibre sobre els monuments megalítics gironins. ²⁰¹

El naturalista Manuel Cazorro havia arribat a Girona l'any 1897 com a professor de l'Institut. ²⁰² Tenia un ampli bagatge de recerca en el camp de les ciències naturals que en anys posteriors, arrelat ja a Girona, amplià cap a l'arqueologia, com ho mostren els seus importants estudis sobre Empúries o sobre el paleolític català, a banda de l'estudi esmentat en el paràgraf anterior.

L'any 1894, Cazorro no residia a les comarques gironines. Creiem que poc després d'arribar-hi tingué coneixement de les troballes arqueològiques efectuades a Romanyà de la Selva. Eduardo González Hurtebise, que també visqué a Girona entre els anys 1899 i 1901, ²⁰³ en la visita a

200. CASAS, 1908, 543.

201. CAZURRO, 1912.

202. VALLVÉ, 2002, 16-18.

203. ESTEVA, 1987, 140-142.

Figura 16: Dolmen de la Cova d'en Daina. Fotografia publicada per Manuel Cazorro (CAZURRO, 1912, làmina XXIX).

Romanyà del 22 novembre de 1903,²⁰⁴ deixà constància, a més d'altres dades interessants que hem ressenyat anteriorment, que Pere Cama havia trobat un as d'Empúries de plata amb llegenda grega —o sigui *emporiton*— i l'havia regalat al catedràtic d'Història Natural de l'Institut de Girona, Manuel Cazorro.

Cazorro tingué una bona relació amb els germans Cama, com ho prova la dedicatòria de dues fotografies "a Dn. Jose Cama de su affmo amigo. M. Cazorro."²⁰⁵ Segurament, ja havia visitat les Gavarres a principis del segle XX malgrat que no tenim constància que hi hagués realitzat alguna sortida amb els seus alumnes de l'Institut.²⁰⁶

El coneixement que tenia Cazorro del dolmen de la Cova d'en Daina quedà reflectit en l'estudi dels materials de Serinyà, on inclogué una descripció del "*más hermoso monumento de esta clase de la región.*"²⁰⁷ En l'article, Cazorro assenyalava que Pere Cama havia explorat la cambra, considerava el dolmen com una galeria coberta i es referia al lloc on havia fet les troballes Pere Cama, que coincideix amb el que havia dit Hurtebise uns anys abans: "*En dicha cámara terminal, en el fondo de la galería halló, entre cerámica prehistórica de época neolítica con incisiones y adornos geométricos, cinco puntas de sílex de gran belleza y exquisita labor que por sus dimensiones, de unos 10 centímetros de largo por poco más de 3 de ancho, pueden considerarse más bien como puntas de lanza (...).*"²⁰⁸

Cazorro degué conèixer, per mitjà dels germans Pere i Josep Cama, tant les troballes com el jaciment arqueològic. El seu llegat a l'arqueologia de les Gavarres el trobem en la seva obra sobre els monuments megalítics gironins de l'any 1912. Pel que fa a la zona de Romanyà, donà a conèixer un menhir inèdit, el menhir de la Murtra, que aleshores estava caigut, amb una descripció i un croquis.²⁰⁹ Així mateix, descriuí el Suro de la Murtra i observà que el mateix topònim donava nom a un menhir d'Espolla. Opinava que en cap dels dos llocs hi havia "*La Murtra o mirto.*"²¹⁰

204. GONZÁLEZ HURTEBISE, 1905, 17.

205. CAZURRO, 1912, làmines XXIX i XXX (Fig.16 i 17). Les fotografies amb la dedicatòria estan conservades en el Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona (Romanyà de la Selva). Josep Maria Cama Codina, fill de Josep Cama i Casas, també recordava la relació del seu pare amb Manuel Cazorro (ESTEVA, 1952).

206. Un seu alumne enumerà algunes sortides dels companys de l'Institut de Girona amb el professor Cazorro, però no n'esmentava cap a les Gavarres (PASCUAL, 1976, 80 i 85-87).

207. CAZURRO, 1908, 70-71.

208. CAZURRO, 1908, 70.

209. CAZURRO, 1912, 66-67. El menhir fou redreçat el 27 d'abril de 1952. Lluís Esteva i Cruañas dirigí la intervenció que fou impulsada per mossèn Gumersind Vilagran i Roquí (1913-2004). Lluís Esteva en deixà constància en una nota publicada en el setmanari *Àncora* (13-4-1952). La intervenció comptà amb la implicació del Centre Excursionista Montclar i de l'Institut d'Estudis Guixolencs (*Àncora*, 1-5-1952; *Butlletí del Centre Excursionista Montclar*, maig de 1952).

210. No es pot descartar que n'hi hagués a la zona. Per exemple, n'hi ha a la riera del Folc, a Calonge. Botànics com Font, Juanola i Mallol l'han observat (informació facilitada per Narcís Vicens).

El seu estudi sobre el dolmen de la Cova d'en Daina ²¹¹ era el més detallat que s'havia fet fins aleshores. Cazorro assenyalava que Pere Cama descobrí el monument, que Agustí Casas fou el primer a donar-lo a conèixer a *La Lealtad* i que, posteriorment, es publicà la breu ressenya de la *Revista de Gerona*. De gran mèrit és la planta que realitzà del monument a escala 1:100. No ens estendrem en la descripció minuciosa que féu de la Cova d'en Daina però sí que reproduïrem els detalls relatius a la descoberta del monument, que complementà amb les seves observacions i que ens ajuden a entendre com estava el dolmen l'any 1894:

“por las noticias que con gran amabilidad me dió el propietario del monumento señor Cama, el túmulo ó galgal estaba formado por varias capas de piedras sueltas de tamaño variable y encima cubierto por tierra y malezas, pues aún pudo llegar á ver parte del que cubría la galería, debiendo el resto, desde muy antiguo, haber desaparecido, ya que en el área del cromlech crecen dos hermosos alcornoques, hacia la parte N., de tamaño y edad bastante respetables.

*El Sr. Cama exploró este monumento, haciendo excavaciones en la galería y cámara terminal y en la tierra del túmulo, y tuvo la fortuna de encontrar interesantes objetos, que conserva con merecido cuidado, y que dan bastante luz acerca de la época en que fué construido.”*²¹²

Respecte a la Col·lecció Cama, descriví amb precisió les peces i publicà una fotografia.²¹³ A partir de l'anàlisi dels objectes, datà el dolmen, amb gran precisió, en el final de l'època neolítica o eneolític. Curiosament, Cazorro fou el primer a donar una hipòtesi sobre el topònim *Daina*, relacionant-lo amb *“ la daina ó cabra salvaje, por más que hoy no haya allí estos animales”*.²¹⁴

Una altra aportació meritòria de Cazorro fou l'estudi de les cistes, enterraments individuals, que descriví amb precisió i que diferencià dels dòlmens o enterraments col·lectius. Donà dades de quatre d'elles.²¹⁵ Tres les hem mencionat anteriorment.²¹⁶ La darrera, coneguda com a cista 4

211. CAZURRO, 1912, 67-71.

212. CAZURRO, 1912, 70.

213. CAZURRO, 1912, 70-71 i làmina XXXI.

214. CAZURRO, 1912, 71. Com veurem en l'epíleg, la hipòtesi més raonable és que el nom vingui d'una persona coneguda popularment així (en Daina). Cabra salvatge (*Capra pyrenaica*) i daina (*Dama Dama*) són animals diferents. La cabra salvatge viu únicament en determinades serralades molt abruptes de la Península Ibèrica. Antigament es distribuïa per la major part del Principat, molt lligada a les formacions de muntanya més abruptes i despoblades, com el Montsec o Montserrat. Cap al segle XIX, la cabra va ésser arraconada en dos nuclis, el Pirineu i el Prepirineu, principalment lleidatans, i totes les serralades de les comarques tarragonines, des del Montsant fins als Ports de Tortosa i Beseit. La daina és un cèrvid, probablement introduït pels romans, que degué extingir-se a casa nostra durant el segle XVII (potser segle XIX a la Garrotxa). La presència actual de la daina a Catalunya és deguda a introduccions de caire cinegètic. Informació facilitada per Narcís Vicens (Jordi Ruiz-Olmo i Àlex Aguilar, *Els grans mamífers de Catalunya i Andorra*, Lynx Edicions, 1995).

215. CAZURRO, 1912, 71-72.

216. Vegeu pàg. 47-48.

Figura 17: Dolmen de la Cova d'en Daina. Fotografia publicada per Manuel Cazorro (CAZURRO, 1912, làmina XXX).

de Cazorro, estava situada a la finca d'en Güitó. Cazorro l'excavà i hi trobà ossos molt malmesos, carbons i alguns trossos de ceràmica de cuita reductora. Anotà que "*el número de sepulturas de esta clase y de dólmenes destruidos, y de los cuales se ven desparramadas algunas piedras, es mayor que el de los citados, pues sólo se mencionan aquellos en los que existe la seguridad.*"²¹⁷ Veurem en el capítol següent que Maties Pallarés possiblement tornà a excavar dues d'aquestes cistes, però no n'hem trobat cap prova documental.

Tot i ser un treball sobre megalitisme, Cazorro proporcionà dades interessants sobre troballes de diferents èpoques: l'existència de *tegulae* i *pondera* en el camp on hi havia la cista 3, és a dir, entre Romanyà i Vallvanera; indicà que el topònim Romanyà assenyalava, com a mínim, un origen romà; que el terme degué ser molt poblat durant la prehistòria i l'antiguitat i donà la notícia de peces que havien trobat Pere Cama i d'altres veïns: "*hachas neolíticas, pondus y monedas; una de Siracusa, otras de Ampurias, y otras romanas y árabes.*"²¹⁸ Per què no mencionà la moneda emporitana de plata que li havia regalat anys abans Pere Cama? És aquí on intuïm la seva vessant de col·leccionista, que ha estat recentment tractada.²¹⁹

Cazorro documentà amb força detall els dos menhirs situats entre Romanyà i Vallvanera i les Pedres Dretes d'en Lloveras, que anomenà "*Pedras dretas de Mobet*",²²⁰ jaciments que havia

217. CAZURRO, 1912, 72. Sobre la cista 4, TARRÚS i ALTRES, 1990, 115-117.

218. CAZURRO, 1912, 72. Recordem que la hipòtesi sobre l'origen romà del topònim Romanyà ja l'havia avançat Agustí Casas l'any 1894.

219. VALLVÉ, 2005, 383-396.

220. CAZURRO, 1912, 72-74.

tractat Agustí Casas. Només en parlar d'aquest darrer jaciment, del qual proporcionà dades més precises, es referí a l'article de l'arqueòleg guixolenc. Ens sobta que entre ambdós personatges, vinculats a l'Institut d'Estudis Catalans des dels seus inicis, no hi hagués relació. En el capítol següent, veurem com Casas també desconeixia l'obra de Cazorro sobre els monuments megalítics: no sabem si era ignorància o omisió voluntària.

Pel que fa al menhir que estava en la propietat de la vídua Rosés —el fals menhir del Mas de la Font que havia donat a conèixer Agustí Casas—, la notícia de la seva existència li havia proporcionat l'eminent geòleg, i també declarat catalanista, mossèn Norbert Font i Sagué. Creiem obligat fer un parèntesi per esmentar, ni que sigui de passada, la visita d'un dels pares de la geologia catalana a Romanyà. Gràcies a una carta que publicà en el setmanari *Llevor*, de Sant Feliu de Guixols,²²¹ sabem que l'agost de 1906 mossèn Font s'hostatjà a Romanyà de la Selva i efectuà recorreguts per les Gavarres. En les seves sortides detectà que s'empraven mètodes il·legals de caça i ho denuncià amb contundència: “ Se m'ha dit en diferents masies d'aquestes montanyes, que varies persones de Sant Feliu, entre elles alguna qui ostenta títol acadèmich, se diverteixen fen carreres horroroses d'infelissos aucellets a la abeurada, ab teles, ab vesch y altres medis prohibits per la llei. ¿Saben els qui tal fan la responsabilitat en que incorrexen?” Ho considerava “ un abús intolerable que temps a venir acabaria per portar la miseria a n'aquestas ja prou desgraciades terres”. Constatà que la magnitud de les caceres era tal que fins i tot havien desaparegut diverses espècies d'ocells que es menjaven els cucs que malmetien les fulles de l'alsina surera. Norbert Font alertava que “ per aquest mal no hi há remey mellor que l'aucellet que alguns per *entreteniment* persequexen a mort, sens pensar que al menjarsel se menjén potser, y sense potser, el pá de moltes centes families del dia de demá”.

De ben segur que el mossèn geòleg, també molt interessat en temes arqueològics, degué visitar diversos jaciments de la zona que probablement no devia conèixer, perquè en un treball anterior no en mencionava cap.²²² Per tant, és probable que aleshores conegués el menhir del qual informà Cazorro, qui també en publicà una fotografia.²²³

Respecte al menhir de Vallvanera, Cazorro es referí a l'obra de Pella i Forgas i a la llegenda sobre les bruixes, que els masovers del camp ignoraven. Féu una descripció exhaustiva, que acompanyà amb un croquis d'ambdues cares i una fotografia ²²⁴ i llançà la hipòtesi que el monument tenia semblança amb una figura humana; més endavant, però, ens dóna la sensació que se'n penedí.²²⁵

221. *Llevor*, 265, 25-8-1906.

222. FONT, 1905. Recordem que Agustí Casas lliurà diversos materials geològics que ingressaren a la col·lecció de Font i Sagué. No sabem si entre ambdós hi hagué relació, tot i que no seria estrany ja que ideològicament eren propers. L'agost de 1906, Casas estava a Sant Feliu, immers en el procés que el conduí a l'exili de Perpinyà.

223. CAZURRO, 1912, 72 i làmina XXXIII.

224. CAZURRO, 1912, 73 i làmina XXXIV.

225. CAZURRO, 1912, 74.

Finalment, cal esmentar dues aportacions de Cazurro que tingueren una incidència notable en l'arqueologia de les Gavarres. D'una banda, recuperà la hipòtesi que havia formulat Francesc Carreras i Candi (1862-1937) sobre el topònim *arca* com un indici de l'existència de dòlmens.²²⁶ Cazurro, com Carreras, assenyalà el Puig d'Arques com un possible lloc on podia haver-n'hi. Veurem com, uns anys més tard, arqueòlegs de l'Institut d'Estudis Catalans exploraran sense èxit l'entorn del cim més alt de les Gavarres. Finalment, l'arqueòleg calongí Pere Caner i Estrany (1922-1982) descobrí el dolmen del Puig d'Arques l'any 1964.²²⁷

D'altra banda, donà la primera notícia del dolmen del Mas Bousarenys.²²⁸ La repercussió que tindrà aquest jaciment en la història de l'arqueologia de la comarca serà molt important, com podrem comprovar en el següent capítol. Situà el jaciment en "*el Manso Bou Serenys, propiedad de D. Francisco Puigarnisclé, de Sant Feliú de Guixols*". No li donà cap nom i féu una descripció molt breu, en alguns punts fins i tot inexacta.²²⁹ Els autors citats sospiten, molt versemblantment, que Cazurro no visità el dolmen, sinó que fou el propietari dels terrenys —l'industrial Francesc Poujarnisclé— qui l'informà de la seva existència. Fins i tot s'entreveu que dubtava si el jaciment estava intacte: "*No hay noticia de que haya sido explorado, y el haber un año alcornoque en la misma cámara, prueba que hace muchísimos años no ha sido reconocido, y parece que su propietario tiene la intención de emprender en breve su exploración, á la que espero tener ocasión de asistir.*"²³⁰

Cazurro es traslladà a Barcelona durant el curs 1913-1914,²³¹ on potencià la seva activitat com a naturalista, i quedà desvinculat de l'arqueologia de les Gavarres. El relleu en l'estudi del dolmen del Mas Bousarenys el prendrà Agustí Casas, a les darreries de l'any 1917.

226. CARRERAS, 1905, 176-177.

227. ESTEVA, 1965, 5; TARRÚS i ALTRES, 1990, 148-149.

228. CAZURRO, 1912, 74-75.

229. TARRÚS i ALTRES, 1990, 125.

230. CAZURRO, 1912, 75.

231. VALLVÉ, 2002, 25-26.

LA POLÈMICA A L'ENTORN DE L'EXCAVACIÓ DEL DOLMEN DEL MAS BOUSARENYS

L'anada de Cazorro a Barcelona i les morts de Pere Alsius (1915) i Joaquim Botet i Sisó (1917) coincideixen en el temps amb la creació i el desenvolupament del Servei d'Investigacions Arqueològiques de la Mancomunitat de Catalunya (1915), íntimament lligat a l'Institut d'Estudis Catalans. És el final d'un període en la història de l'arqueologia gironina i, particularment, a la subcomarca de la vall del Ridaura. Una nova generació d'aficionats i professionals irrompen en el panorama arqueològic de les Gavarres: Pere Bosch Gimpera, Lluís Pericot, Maties Pallarés o Alfred Klaebisch (1890-1978) seran alguns dels protagonistes de la recerca arqueològica al massís durant el decenni 1915-1925. Gairebé contemporàniament al sorgiment d'aquesta nova generació, l'any 1912 arribà a Sant Feliu de Guíxols com a professor de l'Escola de Belles Arts i Oficis l'olotí Josep Berga i Boada (1872-1923), que tindrà un paper notable en la creació del Museu de Sant Feliu de Guíxols i en la recerca arqueològica a les Gavarres per mitjà de l'Agrupació Excursionista de l'escola que dirigia, tot i que no posem gaires dades sobre la seva activitat arqueològica.²³²

232. PLANA, 2004, 33. Aquell mateix any, la Diputació Provincial designà el jove arquitecte Joan Bordàs i Salellas com a director de l'Escola. De 1913 a 1955, fou arquitecte assessor de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols (BUS-SOT, 2000, 144). Estigué vinculat al llarg de la seva trajectòria amb la defensa del patrimoni cultural de la ciu-

Figura 18: Dibuix del dolmen de Mas Bousarenys, obra de Josep Berga i Boada. 15 de maig de 1919. Col·lecció Lluís Pallí i Buxó. Fotografia de Joaquim Bigas.

Figura 19: Agustí Casas amb la seva família al xalet de Sant Pol. 25 de desembre de 1917. Col·lecció Manel M. Bosch Puig.

De la vella generació d'arqueòlegs, només Agustí Casas seguirà en actiu i s'integrarà en l'estructura de corresponsals i col·laboradors del Servei d'Investigacions Arqueològiques dirigit per Bosch Gimpera des de l'1 de gener de 1915.²³³

LA INTERVENCIÓ D'AGUSTÍ CASAS

El dia de Nadal de 1917, Agustí Casas, celebrà l'efemèride amb la seva família al xalet de Sant Pol projectat per l'arquitecte gironí Rafael Masó (1880-1935). Aquell mateix dia, es publicà un article seu sobre el dolmen del Mas Bousarenys, de Santa Cristina d'Aro,²³⁴ que donava el tret de sortida a uns dels episodis més apassionants de la història de l'arqueologia catalana. L'erudit guixolenc havia conegut aquest monument gràcies a Genís Vidal²³⁵ i hi féu una excursió a partir de

tat i del seu territori. Ambdues figures han estat posades en valor gràcies als recents treballs de SERRA, 2005, i dels Tallers d'Història de Sant Feliu de Guíxols de l'any 2006.

233. BOSCH GIMPERA, 1921, 53; CORTADELLA, 2003 B, LIII.

234. CASAS, 1917.

235. Es referia a Genís Vidal i Roura, que fou col·laborador del setmanari *L'Avi Muné*, de Sant Feliu de Guíxols, on signava també amb el pseudònim de *Perllongat*. Coneixia molt bé les Gavarres i l'Ardenya, com ho mostra el seu article "Nostres fonts" (*L'Avi Muné*, 326, 1-8-1924, 2-3).

la qual publicà l'article citat, que il·lustrà amb un croquis del dolmen on situà les pedres que considerà que estaven *in situ*, car n'hi havia de soltes i no hi practicà excavacions. Desconeixia, com hem assenyalat anteriorment, que Cazorro havia esmentat aquest dolmen sense donar-li nom, perquè considerava el monument "completament inèdit" i l'afegia a la llista dels que fins aleshores es coneixien, referint-se a la seva publicació de l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*.

Casas iniciava l'article amb un cant a la bellesa de l'entorn de Sant Feliu. Creiem necessari transcriure'n uns fragments, car ens permeten copsar el seu esperit sensible i la seva estima per la conservació del patrimoni natural i cultural, reflectit a les Gavarres i l'Ardenya:

" (...) cims descarnats on el solc de l'erosió hi simulen enderrocs ciclòpics, vessants rublertes de còdols gegantins com aquells Slavini di Marco que juspiren un cant de l'Infern dantesc i ombrives comalades atapaïdes de vegetació i habitades per sanglars, recones talment de la forest d'Armòrica, que ferien evocar l'ombra d'alguna Vel·leda catalana. La seva isarda bellesa mereixerà de sobres l'atenció, si encara s'hi és a temps, el dia en que siguin quelcom més que paraules o projectes lo de la conservació dels boscos i la protecció al paisatge, però la dels seus mèrits no son pas sol d'aquesta mena, car refermant el respecte que's mereix i escampats per la boscuria com pergamins d'una noblesa, que's remonta fins als misteris prehistòrics, conserva monuments megalítics, descoberts alguns d'ells de fa poc temps i companys sens dubte d'altres, que romanen ignorats en replecs de montanya més llunyanys. I, per cert, que si el monument en general ha d'armonitzar amb l'ambient que'l volta, poques vegades això passa com aquí, en que tant se compenetren la Natura i l'Art, mal sia aquest el de l'home primitiu!" ²³⁶

Seguidament, descriví el dolmen, que d'entrada classificà com a galeria. Per tant, la descripció que reproduïm també de manera gairebé íntegra permet fer-nos una idea de com era el monument abans de la polèmica excavació que tractarem posteriorment:

" Son lloses feixugues del mateix granet de la montanya, que originen una cambra en forma sensiblement de trapezi amb una amplada màxima interior de 1'80 m —aproximadament. Les dues parets longitudinals s'acosten simètricament en el sentit de l'entrada i semblen fer una inflexió volguda, des d'on seguien probablement paral·leles formant corredor. La galeria resultant de cambra i corredor plegats està més o menys orientada vers mig-jorn i assoleix una llargada d'uns 6 metres. El sòl immediat al dòlmen, en el que hi abunden els rebles, es de nivell superior al del terrer circumdant i s'hi troven escampades varies lloses de procedència no ben clara sempre. Algunes d'elles, fragmentaries o no, han d'esser les que constituïen la coberta, una sola de les quals, tant extensa com mitja cambra sepulcral, resta inclinada a dins d'aquesta, estintolada d'un

236. Antoni Rovira i Virgili (1882-1949), en el primer volum de la *Història Nacional de Catalunya*, reproduï part d'aquestes paraules d'Agustí Casas, així com de la descripció del dolmen (ROVIRA, 1922, 338-340).

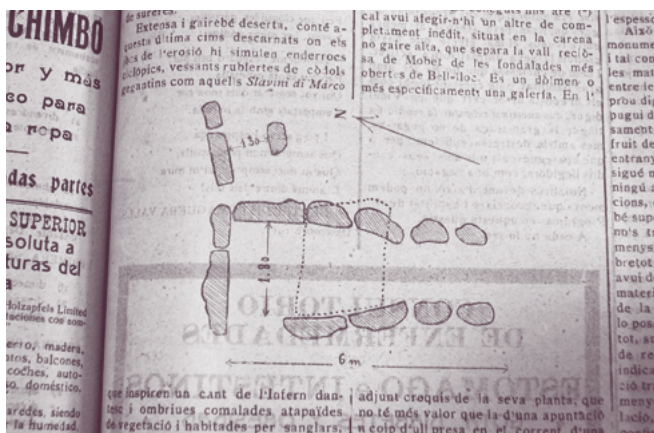

Figura 20: Croquis del dolmen del Mas Bousarenys, fet i publicat per Agustí Casas (CASAS, 1917).

cap en la paret que l'havia sostinguda; altres semblen acusar l'existència d'un cromlec, que mediria de 7 a 8 metres de diàmetre."

Coincidim amb Lluís Esteva en què la descripció i el croquis que realitzà Casas (Figura 20) sense haver excavat són d'admirar.²³⁷ A partir de les dades que observà, deduí que era un *tumulus* similar a la Cova d'en Daina, el situava dins d'un context eneolític i apuntava dos detalls importants: la possible existència d'una cista, independent del monument principal, que opinava que podria pertànyer a un moment posterior²³⁸ i que el dolmen hauria estat remenat:

"puig si be la construcció siguié malmesa i la sepultura remenada, ningú assegurarà que semblants violacions, com inconscients, no fossin també superficials i que enterrat allà dins, no's trovi encare un mobiliari més o menys extens de sílex, de metall i sobretot de ceràmica, element esdevingut avui de tant capdal importància."

Creiem, però, que Casas es referia no tant a una actuació premeditada de l'home sinó a l'acció de la natura sobre el jaciment perquè l'havia estudiat "tal com permeten veure'l els arbres i les mates, que enfonsen llurs arrels entre les pedres i entre secrets, potser, prou dignes de conèixer's." És probable que el dolmen hagués estat reutilitzat en part en època ibèrica o romana, com ho provaria l'existència de materials arqueològics d'aquests períodes tant a l'interior com en el seu entorn immediat.²³⁹

237. ESTEVA, 1957, 241.

238. Aquest espai posteriorment l'excavà Alfred Klaebisch (ESTEVA, 1964, f.6, 2).

239. PERICOT, 1923, 87; ESTEVA, 1964, f.8, 2.

Casas estava convençut que una excavació metòdica del monument aportaria dades rellevants. En el darrer paràgraf de l'article ho precisava:

"Es d'esperar, doncs, que la Secció Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, que té coneixement de la troballa, gestionarà lo convenient un dia o altre, per a poder excavar com cal aquella terra tant sagrada científicament per a nosaltres, com ho fou, des d'un punt de vista funerari, per a les generacions de quaranta o més segles enderrera."

La comunicació que Casas envià a l'Institut d'Estudis Catalans no l'hem localitzat ni en la correspondència que es conserva d'ell a l'Arxiu de l'Institut ni l'hem trobat reflectida en les actes de la Secció Històrico-Arqueològica que hem consultat.²⁴⁰ Paral·lelament, succeïren uns fets que Lluís Esteva l'any 1964 ressenyà breument:

*"Antes de que el Institut d'Estudis Catalans se decidiera a actuar, A. Klaebisch, que residía en San Feliu de Guíxols, excavó por su cuenta el dolmen y retuvo las importantísimas piezas halladas que siguen en su poder. Poco después (julio de 1918) los doctores Bosch Gimpera y Pericot, acompañados de los señores Casas y Klaebisch, realizaron una visita al dolmen, cuya excavación ignoraba el señor Casas. El doctor Pericot nos ha recordado repetidas veces la impresión algo penosa que por este motivo le produjo la visita al citado yacimiento."*²⁴¹

Aquest afer comportà, al nostre parer, la desvinculació de Casas de l'arqueologia de les Gavarres i encetà un episodi que no es tancà fins a principis dels anys setanta del segle passat.

L'EXCAVACIÓ D'ALFRED KLAEBISCH I LA PUBLICACIÓ D'HUGO OBERMAIER

El jove alemany Alfred Klaebisch Camman (Hamburg-1890-Barcelona, 1978) (Figura 21) arribà a Espanya l'any 1914 o 1915.²⁴² Nascut circumstancialment a Alemanya, Klaebisch era el tercer dels cinc fills d'una família de vinaters alemanys establerta a Cognac (França). L'any 1912 s'havia casat amb Gertrudis Burckhardt, filla d'una família alemanya resident a Bordeus, amb qui Klaebisch s'establí a Cognac. Amb motiu de la Primera Guerra Mundial, la família Klaebisch va haver de fugir de França, on perderen els seus béns i propietats.²⁴³ Creiem que Klaebisch vingué a Sant Feliu de Guíxols a treballar en una empresa surera, moltes de les quals tenien interessos

240. Hem fet el buidatge de les actes de la Secció Històrico-Arqueològica dels anys 1916 i 1917.

241. ESTEVA, 1964, 6.

242. Epistolari, cartes 16 i 23, en una assenyala l'any 1914 i en l'altra el 1915.

243. Les dades biogràfiques sobre Alfred Klaebisch ens les ha proporcionat el seu nét Santiago Nin, qui recentment ha retrobat un bon nombre de cartes del seu avi i ens ha donat totes les facilitats per publicar-les, tot i ser conscient que l'actuació del seu avi matern havia estat polèmica.

comercials a la zona vinatera francesa d'on provenia.²⁴⁴ Acabada la Primera Guerra Mundial, s'establí a Barcelona on inicià una llarga carrera empresarial, vinculada amb projectes innovadors (per exemple, Cocinas Corona, Petromax o Denticlor). Com veurem, fugí a Alemanya durant la Guerra Civil i després retornà a Catalunya. Seguí vinculat a les Gavarres ja que tenia una segona residència a Platja d'Aro.

Tot i que Klaebisch no tenia estudis arqueològics —probablement tenia algun tipus d'estudi tècnic— segurament que entre els darrers dies de 1917 i el juliol de 1918 excavà el dolmen del Mas Bousarenys, abans que hi actuessin Bosch Gimpera i Pericot, representants de l'arqueologia oficial catalana.

Per entendre aquest afer, cal tornar a fer una breu referència al panorama arqueològic espanyol del primer terç del segle XX, on sobresurtien dos noms propis: Pere Bosch Gimpera a Catalunya i Hugo Obermaier a Madrid. Ambdues figures col·laboraren entre si al llarg de la seva carrera, tot havent-hi un pacte implícit de no trepitjar-se el terreny científic entre institucions²⁴⁵ el límit del qual sovint era difús, tal com relatà amb fina ironia Agustí Duran i Sanpere (1887-1975), arqueòleg de l'equip de Bosch Gimpera, amb l'episodi de l'estudi de les pintures rupestres del barranc de la Valltorta,²⁴⁶ gairebé contemporani del que tractem, on l'equip de la Junta de Ampliación de Estudios encapçalat per Obermaier i el de l'Institut d'Estudis Catalans es repartiren el terreny de la recerca. Després hi hagueren unes curioses intrusions d'Obermaier al territori assignat a l'Institut d'Estudis Catalans, que s'evidenciaren per uns botons perduts de la seva jaqueta. No hi ha dubte que hi hagué autèntiques carreres per ser els primers a estudiar-les.²⁴⁷

No sabem com contactaren Klaebisch i Obermaier.²⁴⁸ Però Klaebisch excavà el dolmen del Mas Bousarenys abans que hi arribessin els representants de l'Institut d'Estudis Catalans. Fou Francesc Poujarnisclé, el propietari del Mas Bousarenys, que segons Cazorro tenia intenció d'excavar el

244. Hem consultat el fons de la fàbrica Greiner que es guarda a l'Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guixols, on no hem trobat cap referència d' Alfred Klaebisch. D'altra banda, la fotografia de Klaebisch (Figura 21) és dedicada a una persona amb el cognom Bender, fabricants alemanys ben arrelats a Sant Feliu (BUSSOT, 2002, 25-27). Els Bender tenien relacions comercials amb la família Poujarnisclé, propietaris dels terrenys del Mas Bousarenys. Sospitem que Klaebisch treballava a la fàbrica Bender i fou així com degué conèixer la ubicació del dolmen.

245. DE LA RASILLA, 2004, 405.

246. DURAN, 1961, 82-87 i 198, nota 21.

247. CORTADELLA, 2003 B, CVII.

248. Obermaier no tenia una xarxa de corresponsals, com Bosch Gimpera, probablement pel fet de ser estranger, agreujat també per no dominar gaire l'idioma (DÍAZ ANDREU, 2002, 115). La professora Glòria Mora, de la Universidad Autónoma de Madrid, està elaborant una biografia completa sobre Hugo Obermaier que aportarà noves dades sobre els aspectes que comentem. Segons ens comunicà (abril de 2005), no tenia cap referència de Klaebisch. Tampoc hi ha cap referència d'ell ni a l'arxiu de la Hugo Obermaier Society ni a la documentació d'Obermaier conservada a Ratisbona i Fribourg (Suïssa), segons la informació facilitada per correu electrònic (22/3/2005) pel Dr. Christian Züchner, de la Universitat d'Erlangen (Alemanya).

dolmen,²⁴⁹ qui facilità l'excavació de Klaebisch. I el jove alemany proporcionà els resultats obtinguts a Hugo Obermaier, que els publicà dins d'un treball més ampli que començava així els paràgrafs referits al dolmen del Mas Bousarenys:

"Teniendo en cuenta la gran escasez de dólmenes, cuyo contenido esté, hasta cierto punto, intacto, y la gran importancia de este contenido para la cronología de semejantes construcciones, añadimos aquí la detallada descripción de un dolmen que yace no lejos de San Feliú de Guixols (Gerona), en la vertiente Sur de las montañas llamadas "Las Gavarras", las cuales por el lado Norte limitan con el valle de Aro.

Este dolmen fué ya estudiado por A.CASAS (3) [cita l'article de Casas] y ha sido excavado poco ha, encontrándose junto a abundantes restos de esqueletos humanos cuatro hermosísimas y largas hojas de sílex, una bola de cuarzo y dos vasos campaniformes.

Rogué al Sr. A. KLABISCH, establecido en San Feliú de Guixols, se personara en aquel lugar y me remitiera una descripción exacta con el plano, y debo a su amabilidad los siguientes informes y diseños, por los que una vez más, en este lugar le expreso mi gratitud."²⁵⁰

La lectura de les paraules d'Obermaier sembla prou clara: buscava dòlmens intactes i fou ell qui indicà a Klaebisch que li proporcionés una descripció del dolmen, que, encara que ens sobti, devia conèixer per l'article de Casas. Ara bé, també ens sembla plausible que Klaebisch anés més enllà de la tasca que li proposà Obermaier i excavà el monument de manera poc ortodoxa. Si ens hi fixem, després de l'excavació i dels materials trobats, Obermaier es referia al treball de Klaebisch com si fos una intervenció diferent de l'excavació, amb una ambigüitat manifesta. Sabia perfectament que havia passat al davant de la institució catalana que regia la política arqueològica del país en aquells moments. I ho sospitem per les paraules de Berga i perquè Bosch Gimpera, en una carta enviada a Lluís Pericot el 24 de gener de 1918, li deia: "Suposo que l'Obermaier li diria que no expliquessin lo que fan de megalits a l'alumne d'en Gómez Moreno per a evitar que hi hagin fenòmenos d'osmosis i per a que cada un faci lo seu sense influències."²⁵¹ Coincideix amb la visió de Duran i Sanpere, que hem esmentat anteriorment. Els autors²⁵² assenyalen que Bosch Gimpera es referia als conjunts dolmènics de Romanyà de la Selva

249. CAZURRO, 1912, 75. Segurament Klaebisch i Poujarnisclre l'excavaren junts, segons es dedueix d'un magnífic dibuix del dolmen de "Mobet", obra de Berga i Boada (Figura 18), datat el 15 de maig de 1919, on anotà: "Profanat per en Poujarnisclre [no es llegeix el cognom sencer] i un kuld alemany." Aquest dibuix pertany a Lluís Pallí i Buxó, que molt amablement ens ha permès reproduir-lo en el llibre. Vegeu-lo també al catàleg de l'exposició *L'Escola de Belles Arts. Josep Berga i Boada/Joan Bordàs i Salellas*, Museu d'Història de la Ciutat, Sant Feliu de Guixols (22 d'abril-30 de juny de 2006), 34.

250. OBERMAIER, 1919, 39-40.

251. GRACIA, FULLOLA i VILANOVA, 2002, 92, carta 2.

252. GRACIA, FULLOLA i VILANOVA, 2002, 92, nota 12.

Figura 21: Alfred Klaebisch Camman. Agost de 1912. Col·lecció Santiago Nin Klaebisch.

i Santa Cristina d'Aro, opinió que compartim, i que probablement tenia a veure amb el que estava succeint al Mas Bousarenys.

Pel que sabem, Hugo Obermaier no visità el dolmen, però Alfred Klaebisch li proporcionà una descripció molt detallada, amb una planta del jaciment on numerava totes les lloses visibles i una secció transversal que ens permet apreciar els arbres que enfonsaven les seves arrels en el dolmen (Figura 22), tal com havia descrit Casas. El sacerdot alemany parlava de la possible reutilització en masies properes de les pedres que faltaven, descrivia amb detall diferents signes i línies que es trobaven en algunes lloses, sense dubte una clara aportació de Klaebisch, i anotà tres casquetes en la llosa 5. També esmentava el possible segon enterrament que ja havia mencionat Casas, que Obermaier acompanyà d'un interrogant²⁵³ i l'impacte precís del "*añoso alcornoque*" entre la coberta i la llosa 11. Pel que fa als materials, només hi ha la breu referència que hem reproduït anteriorment. Això confirmaria, al nostre parer, que no els veié. Per primera vegada, apareixien esmentats dos vasos campaniformes.

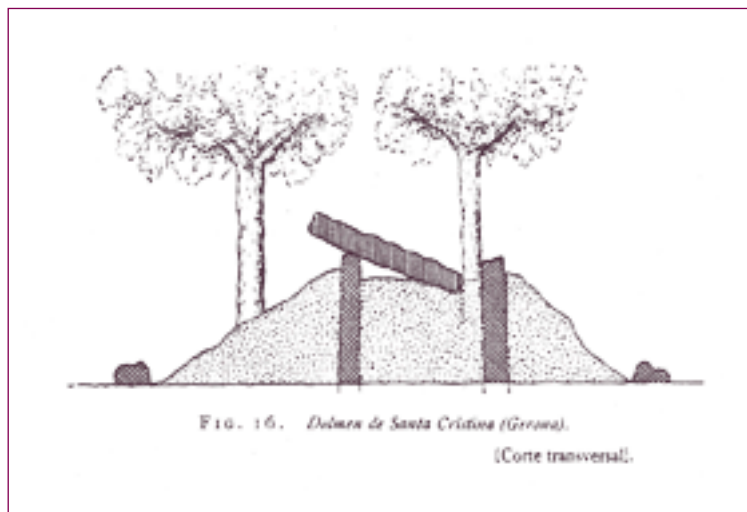
Què obtingué Klaebisch a canvi de les dades que facilità a Obermaier? En el terreny científic, una contrapartida clara: la publicació d'un article sobre arqueologia de la comarca en una prestigiosa publicació de la Real Sociedad Española de Historia Natural, institució de la qual Obermaier formava part des de l'any 1917.²⁵⁴ Klaebisch li confirmarà a Lluís Pericot²⁵⁵ que aquest text l'ha-

253. OBERMAIER, 1919, 42.

254. KLAEBISCH, 1919. Hugo Obermaier consta com a soci numerari des de 1917 en el *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural* (1919, 22). Hem de recordar les excel·lents relacions que tenia Obermaier a Madrid, on era protegit, entre d'altres, del duc d'Alba (DÍAZ-ANDREU, 2002, 14).

255. Epistolari, carta 4.

Figura 22: Secció del dolmen del Mas Bousarenys, feta per Alfred Klaebisch i publicada per Hugo Obermaier (OBERMAIER, 1919, 41, figura 16).

via enviat a Obermaier i, curiosament, no en guardà cap exemplar.²⁵⁶ Klaebisch estudiava diverses coves de l'Ardenya que creia inèdites (encara que algunes no ho eren, com les de Plana Basarda, La Tuna o Solius) i feia una reflexió interessant sobre la distribució de dòlmens i coves entre les Gavarres i l'Ardenya, que encara avui és prou vigent:

*“Mientras que en las montañas llamadas “Las Gavarres”, en la comarca de San Feliú de Guixols, se encuentra un buen número de dólmenes, sin que me haya sido posible dar con nicho sepulcral alguno, abundan éstos en cambio, en la cordillera que limita por el sur el valle de Aro, entre San Feliú de Guixols y Tossa, sin que se descubra en ella ningún vestigio que induzca a creer en la existencia de algún dolmen.”*²⁵⁷

El treball de Klaebisch fou portada del *Diario de Gerona* i objecte de ressenya a *La Vanguardia*²⁵⁸. Però, dins del món de l'arqueologia, la seva actuació al dolmen del Mas Bousarenys li comportà l'etiqueta d'espoliador, que ell mateix reconeixerà²⁵⁹ i arrossegà al llarg de la seva vida, unes

256. Epistolari, carta 7.

257. KLAEBISCH, 1919, 249.

258. *Diario de Gerona*, 12-7-1919, 1-2 i *La Vanguardia*, 30-8-1919, 8. També Pla Cargol donà compte d'aquesta darrera notícia (PLA CARGOL, 1950, 180) en el buidatge de les actes de la Comisión Provincial de Monumentos de l'any 1919, tot i que no l'hem trobat reflectida en cap de les actes d'aquest any.

259. Per exemple, Epistolari, carta 6.

vegades justificadament com en el cas que tractem o en el de Plana Basarda²⁶⁰, també en aquesta època; i d'altres no tant, com en el casos del dolmen de Serra Mitjana, a Fitor, del qual Maties Pallarés esmentà que havia estat excavat per un senyor estranger, “segons ens digueren”²⁶¹ o del dolmen dels Tres Peus, també a Fitor, ja coneguts i tractats per Cazorro abans que Klaebisch arribés a Espanya. Lluís Pericot deia d'aquests dos dòlmens de Fitor que havien estat excavats per A. Klaebisch i que no es coneixien els resultats.²⁶² Bosch Gimpera també esmentà, a principis de 1919, que Klaebisch es dedicava a furgar els dòlmens dels volts de Romanyà, Fitor i Palamós sense èxit.²⁶³ Lluís Esteva indicà que aquests fets s'havien suposat sense fonament.²⁶⁴ Una notícia de la visita de Maties Pallarés i Josep Colominas (1884-1959) als dòlmens de Fitor creiem que també ho dona a entendre: “A les muntanyes de Fitó foren decebut perquè en tots els quatre dòlmens ja hi havien gratat els romans i els catalans de l'època moderna.”²⁶⁵

Josep Berga i Boada, que també feia excursions amb finalitats “arqueològiques” a les Gavarres amb els seus alumnes,²⁶⁶ es referí, una altra vegada, a les actuacions de Klaebisch, sense dir-ne el nom, en el discurs inaugural de la vitrina del Museu de Sant Feliu de Guíxols que contenia els materials de la vil·la romana de Tossa, donats per Ignasi Melé (1859-1928), acte que tingué lloc el 12 de setembre de 1920:

“Hauriem de tenir mes encare. I més cencer, però ens han passat al davant. I no ens hi han passat per mandra nostra ni per manca de voluntat, sino perque hi hagué qui, amb poca escrupulositat, i, abusant de la cortesia, i, amb un arma que tot ho doblega, —que nosaltres no posseïm per are— va llogar gent pagant-la be, i s'en anà per aquesta rogalia destruint-ho tot: a Plà de Basarda, a Movet, a la Cova d'en Riera, i altres indrets, i per tot deixà son rastre destructor i poc escrupulós, emportant-se'n lo mellor que sota nostra terra tenien i deixant els dòlmens i les sitjes, trossejats, fet tot una vera llàstima. I lo més pesarós, és, senyors, que tot lo que indogudament se'n emportà l'intrús, anirà a parar fora de casa, quan tot allò hauria d'estar a n'aquí, perqué nosaltres havíem de desenterrar-ho, perqué tot allò és del poble de Sant Feliu, son troços de la vostra Pàtria i fulls arrencats a la vostra història, que no tenia dret a arrencar-los un estranger i menys encare, per a emportar-los a llunyes terres.”²⁶⁷

260. Epistolari, cartes 19 i 20.

261. PALLARÉS, 1923, 493.

262. PERICOT, 1950, 148.

263. GRACIA, FULLOLA i VILANOVA, 2002, 102, carta 5.

264. ESTEVA, 1965, 8. L'exemplar que hem consultat de l'obra de Pericot (PERICOT, 1950, 148) pertanyia a Lluís Esteva, qui anotà en llapis al costat d'aquesta pàgina: “Klaebisch diu no ésser veritat.”

265. *Marinada*, 64, Palamós, març 1919, 44.

266. COLOMEDA, 2004, 15-18. Berga i Boada tenia una bona relació amb Bosch Gimpera, com es palesa en una carta de l'1 d'abril de 1920 (GRACIA, FULLOLA i VILANOVA, 2002, 115, carta 16).

267. BERGA, 1920. No oblidem que Berga també era part implicada en l'afer (vegeu nota 249).

De les paraules de Berga, deduïm que a les Gavarres i l'Ardenya no hi havia pactes ni *savoir faire* com a la Valltorta i que hi hagueren espoliacions indiscriminades. Qui excavà a Plana Basarda,²⁶⁸ a Malvet (dolmen del Mas Bousarenys) i a la Cova d'en Riera, de Bell-lloc d'Aro,²⁶⁹ en aquests anys fou, sense dubte, Alfred Klaebisch. El costum de pagar a bosquetans perquè li fessin feines "arqueològiques" també l'emprà anys més tard²⁷⁰. Desconeixem d'on treia el finançament per a les seves intervencions, acabat d'arribar a Espanya, fugint d'una guerra. ¿Podem pensar que formava part d'una xarxa articulada de contraban de peces arqueològiques destinades a col·leccionistes estrangers? Berga i Boada ho deixa intuir. La resposta, ara per ara, no la tenim. De ben segur, però, que la seva actuació degué afectar fortament el tarannà catalanista d'Agustí Casas, com ho féu amb el de Berga i Boada.

No hi ha dubte que Klaebisch fou un personatge controvertit, que sovint actuà al marge de la llei i de l'arqueologia oficial —d'altres, probablement també, com es pot deduir de les dades que exposem—, però estimava les Gavarres, potser d'una manera molt *sui generis*. I ho expressà en un article on es mostrava indignat per la desaparició del Suro de la Murtra de Romanyà, del qual transcrivim aquest fragment:

"Este árbol hubiera tenido que ser salvado costara lo que costara, por estética, por amor, por orgullo regional y nacional, incluso por haber sido un atractivo del turismo. Ahora ya es tarde, se ha matado, se ha asesinado y su cuerpo ha sido vendido por el valor de la leña, sin tener en cuenta su valor espiritual. Yo, como todos los amantes de la Naturaleza y de sus maravillas, tenemos el alma triste al ver desaparecer este veterano, único en el mundo, que nos hablaba, que nos daba vida (...) Ya no existe este viejo amigo. España ha perdido un símbolo de fuerza y un testigo de su historia y grandeza. Romañá de la Selva ha quedado sin su guardián orgulloso, que no han sabido respetar (...) Ahora ha caído también por la mano del hombre esta creación de la Naturaleza, que había sabido resistir a todas las tormentas naturales. Ha caído sin dolor, sin comprensión humana. Que mis líneas sean un homenaje a este viejo amigo y a la Naturaleza. ¡Yo, ya no volveré jamás a Romañá de la Selva!"²⁷¹

Malgrat la seva indignació, Klaebisch visità Romanyà fins els darrers anys de la seva vida.²⁷²

268. KLAEBISCH, 1919, 253-254. Vegeu Epistolari, carta 20.

269. ESTEVA, 1964, 31-32.

270. Tant Néstor Sanchiz com Josep Escortell recorden relats de bosquetans sobre Klaebisch, qui en plena època franquista, convertit en un sòlid empresari, pagava a gent de la contrada perquè furguessin a Plana Basarda i en diferents coves de l'Ardenya. El pagament sovint es feia amb productes de luxe, com tabac, que Klaebisch portava de Barcelona.

271. KLAEBISCH, 1958. La seva preocupació per l'estat d'aquest suro es remuntava a l'any 1951.

272. Epistolari, carta 9.

PERE BOSCH GIMPERA, LLUÍS PERICOT I LES GAVARRS

El juliol de 1918, Pere Bosch Gimpera i Lluís Pericot es traslladaren a la vall d'Aro per a realitzar, entre d'altres tasques, l'estudi del dolmen del Mas Bousarenys, en una de les primeres excursions que feren mestre i deixeble.²⁷³ Agustí Casas els acompanyà juntament amb Alfred Klaebisch, qui a esquesnes de Casas havia excavat el dolmen, segurament poc després de la seva publicació. Hem comprovat, en paraules de Lluís Esteve, la impressió penosa que li quedà a Pericot d'aquella visita, on Casas esperava mostrar-los un dolmen intacte. L'any 1973, Klaebisch encara recordava l'estat del dolmen en aquell moment: "*virgen todavía, pero bastante tocado y retocado por el que suscribe.*"²⁷⁴ I també la mala passada que li féu a Agustí Casas, que no recordava la situació del dolmen i que, òbviament, esperava mostrar un jaciment intacte als representants de l'Institut d'Estudis Catalans. Klaebisch li comentava així a Pere Bosch Gimpera:

*"Me acuerdo, como si fuera ayer, de la visita al Dolmen de Sta Cristina, que no supo encontrar el Sr Casas y haciendo yo un poco de comedia les llevo con el Sr Pericot a esta tumba meroable. Vd. demostro mucha comprehension para conmigo, la que yo le agradezco todavía hoy."*²⁷⁵

Els quatre arqueòlegs visitaren el dolmen del Mas Bousarenys i la Cova d'en Daina, tal com Pericot li recordava a Klaebisch:

*"Pues si no recuerdo mal fué un día de julio de 1918 el que en compañía del Dr. Bosch Gimpera, hoy en la Universidad Autónoma de Méjico y el Sr. Casas de San Feliu, nos guió Vd. para ver un dolmen en Sta. Cristina y subiendo después a Romanya para ver el famoso de la Cova d'en Daina."*²⁷⁶

No hem trobat gaires dades rellevants ni del desenvolupament de l'excursió ni de l'activitat dels arqueòlegs de l'Institut a les Gavarres durant aquell estiu. Pere Bosch Gimpera anotà algunes dades de difícil lectura sobre les cistes de Romanya,²⁷⁷ però segurament hi havia un informe més extens perquè el 7 d'octubre de 1918, en la reunió de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, Pere Bosch Gimpera i Josep Colominas informaren sobre les excavacions i estudis fets durant l'estiu.²⁷⁸ S'acordà que ho exposessin verbalment en una propera ses-

273. PERICOT, 1943, 156.

274. Epistolari, carta 9.

275. Epistolari, carta 12.

276. Epistolari, carta 8.

277. Biblioteca de la Universitat de Barcelona, Col·leccions Especials, Fons Pere Bosch Gimpera, 1.3.9.2.21. Només assenyalà que hi havia diverses cistes, amb trossos d'os i bocins de ceràmica i que havia de repassar el llibre de Cazurro. No podem assegurar que les hagués pres durant aquesta excursió.

278. Institut d'Estudis Catalans, *Actes de la Secció Històrico-Arqueològica*, 1918, 193. En la premsa de Sant Feliu de Guixols (*Ciutat Nova, L'Avi Muné, El Programa*) d'aquests mesos no hi ha cap notícia de la visita. Ni en el Lligat Lluís Pericot de la Biblioteca de Catalunya ni en l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans hem trobat cap informe escrit

sió, encàrrec que compliren el 12 de desembre de 1918,²⁷⁹ però no hi ha cap més detall en l'acta. Possiblement, Bosch parlà dels treballs fets a les Gavarres, de la mateixa manera que n'informà a Lluís Pericot el 15 de març de 1919: "El Padellàs va marxant. S'han excavat els dolmens dels volts de Romanyà, Fitor y Palamós, etc. pero amb éxit negatiu. A més en Klaebisch sembla que es dedicava a furgarlos tots, però tampoc hi va trovar res. El Cisco ha fet la maqueta de la Cova d'en Dayna (...)." ²⁸⁰

Un dels objectius de la recerca era trobar els dòlmens del Puig d'Arques que havia mencionat Cazorro: "Ultra els sepulcres indicats, En Cazorro, pàg. 63, parla del Puig d'Arques, a les Gabarres, dient que sembla haver-hi dòlmens. En una recent expedició de l'Institut d'Estudis Catalans no s'ha pogut comprovar l'existència de tals dòlmens." ²⁸¹. Respecte a la maqueta de la Cova d'en Daina que realitzà Francesc Font (Cisco), segurament és la que apareix fotografiada en una obra d'àmplia difusió de Josep Pijoan.²⁸² Pertanyia al Museu d'Arqueologia de Barcelona, on Font treballà des de l'any 1925.²⁸³ En el mateix treball hi ha una fotografia de Bosch Gimpera de la Cova d'en Daina.²⁸⁴ Fins i tot amb les fotografies d'aquella excursió hi hagué problemes, tal com deixà escrit Bosch Gimpera en una carta a Pericot el 27 d'agost de 1918: "Les fotografies dels dolmens de Romanyà varen quedar molt malament. Les més presentables les hi envio." ²⁸⁵

En posteriors treballs de Bosch Gimpera i Pericot apareixeran algunes dades científiques obtingudes el juliol de 1918. L'any següent, Bosch Gimpera es referí a les troballes de les Gavarres, com hem vist anteriorment, però sobretot als dòlmens de la Cova d'en Daina i del Mas Bousarenys, sepulcres que Bosch classificà dins la primera variant del grup de galeries cobertes.²⁸⁶ Descriuí la Cova d'en Daina i les peces de la Col·lecció Cama que probablement veié en la visita de l'estiu de 1918:

"La cova d'En Daina, de Romanyà de la Selva, té 7'70 m. de llarg per cosa de 1'50 d'ample. A cosa de la meitat, en el lloc on els dos costats comencen a devenir paral·lels hi han dues pedres

sobre la sortida ni cap carta que s'hi refereixi. El Dr. Francisco Gracia, a qui agraïm la seva amabilitat, tampoc té constància que n'hi hagi cap a l'Arxiu del Departament de Prehistòria i Història Antiga de la Universitat de Barcelona. No ens ha estat possible consultar l'Arxiu del Museu d'Arqueologia de Barcelona perquè està en procés de reorganització.

279. Institut d'Estudis Catalans, *Actes de la Secció Històrico-Arqueològica*, 1918, 206.

280. GRACIA, FULLOLA i VILANOVA, 2002, 102, carta 5 i notes 53 a 57.

281. BOSCH GIMPERA, 1919, 123, nota 4.

282. PIJOAN, 1934, 211, fig.319.

283. GRACIA, FULLOLA i VILANOVA, 2002, 102, nota 57.

284. PIJOAN, 1934, 210, fig.318.

285. GRACIA, FULLOLA i VILANOVA, 2002, 95, carta 3. Una de les fotografies presentables podria ser la que publicà Pijoan.

286. BOSCH GIMPERA, 1919, 104-106.

que semblen formar com una separació entre lo que correspon a la cambra pròpiament dita i el corredor. Es trobava dintre d'un túmul contingut dintre d'un cercle exterior fet amb grans pedres, el qual té 11 m. de diàmetre. Del resultat de l'excavació se'n conserven els següents objectes (1), a més d'ossos humans en els quals figuraven dents de criatura i cinc puntes de sageta de sílex molt finament tallades, de forma de fulla de llorer, de dimensions que varien entre 5 per 1'7 cm. i 8 per 2 cm. de llarg i ample, respectivament; una altra punta de sageta més petita, cordiforme, i una amb aletes i espiga (ambdues també de sílex); dues plaquetes de fibrolita rectangular, de 9'5 per 8 per 0'5 cm.; un tros de ganivet de sílex, de 6'5 cm. de llarg; dues febles rodetes d'os perforades; una bola d'hematita rodona, de 12 mm. de diàmetre; diversos fragments de ceràmica a mà, grollera, entre els quals algunes tenen incisions formant zig-zag o una mena de rombes; finalment, un punxó de coure.

(1) A casa del propietari de la galeria, senyor Cama, de Romanyà de la Selva. En el gravat del llibre del senyor Cazorro hi falten alguns dels objectes citats en el text." ²⁸⁷

L'eminent arqueòleg es referí breument al dolmen del Mas Bousarenys. Aquesta descripció creiem que és el reflex del relatiu fracàs de l'excursió del juliol de 1918:

"La galeria de Santa Cristina té una forma i dimensions molt semblants a les de la de Romanyà. Aquest sepulcre fou excavat últimament i s'hi trobaren varies destrals de pedra, ganivets de sílex, una hermosa placa de fibrolita quadrangular amb cantonades arrodonides i dos vasos campaniformes (1)

(1) Malauradament l'excavació es féu de mala manera i els objectes s'ignora on es troben actualment." ²⁸⁸

Les paraules de Bosch Gimpera no deixen lloc al dubte. El seu malestar era evident i en lloc del seu treball cità els articles de Klaebisch i Obermaier d'aquell mateix any, encara que no podem assegurar que ja estiguessin publicats quan ell redactà la seva síntesi.

En la memòria de les investigacions arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans, el malestar de Bosch Gimpera continuava ben palès:

"Santa Cristina d'Aro (1918). —Aquesta galeria malauradament no pogué ésser excavada perquè ho féu ja fraudulentament un senyor D. A. Klaebisch, però s'aconseguí veure'n els objectes que en tragué, encara que no fou possible obtenir-ne fotografies. S'hi trobaren destrals de pedra,

287. BOSCH GIMPERA, 1919, 105-106.

288. BOSCH GIMPERA, 1919, 106.

ganivets de sílex de dimensions considerables, una placa de fibrolita verdosa i de forma ovalada i plana i dos vasos campaniformes." ²⁸⁹

A la mateixa memòria, incloïa la Cova d'en Daina entre les visites efectuades.²⁹⁰ Comprovaren la planta i analitzaren la tècnica constructiva. D'aquí degué sortir una planta rectificada que " mostra dues pedres col·locades com a reminiscència de l'entrada de la cambra, que també és més ampla que l'entrada; semblant a aquesta galeria, encara que un xic més curta, és la propera de Santa Cristina d'Aro".²⁹¹ En aquest treball conjunt, la qüestió de la descoberta del dolmen del Mas Bousarenys quedà ben sintetitzada en una nota a peu de pàgina en referir-se a la presència del vas campaniforme a Catalunya:

" Aquesta galeria fou donada a conèixer per D. Agustí Casas, qui publicà la planta i descripció en *Nou megalit en l'agrupament de Sant Feliu* (periòdic *Ciutat Nova*, de Sant Feliu de Guixols, 25 desembre 1917). Més tard fou excavada clandestinament, coneixent-se la planta publicada per H. OBERMAIER: *El dolmen de Matarrubilla (Memorias de la Comisión de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas, 1919)*; malauradament no es posseeixen fotografies de les troballes de les quals se'n desconeix llur situació actual. Havent-les pogut veure quan encare es trobaven en poder del escavador furtiu, se'n publicà una nota a BOSCH: *Prehistòria catalana*, pàg. 106." ²⁹²

En la visita del juliol de 1918, Klaebisch ensenyà a Bosch Gimpera i Pericot les peces que havia trobat al dolmen del Mas Bousarenys, entre les quals hi havia els dos vasos campaniformes sencers que esmentarem diverses vegades. Els dos arqueòlegs catalans manifestaven que Alfred Klaebisch era un escavador furtiu, però sobre Hugo Obermaier, que publicà les dades proporcionades pel furtiu, no s'atreverien a dir-ne res. Al nostrer parer, exemplifica que l'espai científic estava ben delimitat i les relacions Bosch-Obermaier en el seu just equilibri, amb Bosch sòlidament establert a Barcelona, Obermaier consolidat a Madrid des de l'any 1922 amb la Càtedra de Historia Primitiva del Hombre a la Universidad Complutense²⁹³ i ambdós personatges coincidint en les seves tesis sobre la prehistòria de la Península Ibèrica.²⁹⁴

L'any 1923, morí Josep Berga i Boada. Lluís Pericot llegí la seva tesi doctoral i també publicà un article sobre el dolmen del Mas Bousarenys.²⁹⁵ Pericot assenyalava que havia emprat les notes i fotografies que li havia facilitat Alfred Klaebisch, que eren les mateixes que havia utilitzat Hugo

289. BOSCH GIMPERA, 1921, 58.

290. BOSCH GIMPERA, 1921, 59.

291. BOSCH GIMPERA i PERICOT, 1923, 507 i fig. 186.

292. BOSCH GIMPERA i PERICOT, 1923, 506, nota 3.

293. DÍAZ-ANDREU, 2002, 114-115.

294. CORTADELLA, 2003 B, LXXXVIII.

295. PERICOT, 1923.

Obermaier en el seu treball de l'any 1919.²⁹⁶ Aquestes dades es contradiuen amb el que exposava conjuntament amb Bosch Gimpera aquell mateix any, publicació que de fet corresponia al període 1915-1920, on clarament assenyalaven que no tenien fotografies de les peces ni sabien on eren (vegeu *supra*).

En l'article en solitari, Pericot informava que les peces eren a la col·lecció de Klaebisch a Alemanya, encara que hi ha prou indicis per sospitar que les peces no sortiren de Catalunya almenys fins a l'agost de 1936.²⁹⁷ I si algunes marxaren, possiblement no retornaren.

Pericot recordava que havia estat Agustí Casas qui havia donat a conèixer aquest dolmen. Feia una breu descripció del monument que acompanyava amb una planta²⁹⁸ i constata dos fets importants: que l'excavació no permetia afirmar que les lloses al nord-est del sepulcre formessin part d'una altra petita cambra i que el sepulcre havia estat regirat perquè hi havia fragments de ceràmica ibèrica i moderna al costat dels més antics,²⁹⁹ com ja havia intuït Agustí Casas. Desconeixem si hi practicà algun sondeig, tot i que Klaebisch, amb l'objectiu clar de buscar peces de valor, s'havia limitat a excavar la cambra i havia deixat intacte el corredor.³⁰⁰ Pel que fa a la datació del sepulcre, Pericot l'inclouïa en el període eneolític i considerava que no era essencialment diferent de la Cova d'en Daina, en la línia del que proposava el mestre Bosch Gimpera. Així mateix, inclogué una relació dels materials trobats al dolmen, juntament amb una fotografia:

"Restes d'un esquelet humà; nombrosos fragments de terrissa decorada i sense decorar; 1 punta de sageta de sílex en forma de punta de llorer; 1 plaqueta de pedra oval (19 x 7' 3 cms.); 4 grans fulles de ganivet de sílex i sis de més petites; un vas de pedra (quars) i un vas de forma més o menys esfèrica (lám XI).

Entre els fragments de terrissa decorats n'hi ha alguns pertanyents a l'estil del vas campaniforme, tant per la tècnica de la decoració puntillada en zones i formant triangles, com per la forma i en els fragments dels que es publica la fotografia sembla distingir-se clarament el senyal de la impressió de cordes limitant les zones de puntillat." ³⁰¹

Pel que fa als polèmics materials, la relació difereix entre la publicació d'Obermaier de 1919 i la de Pericot de l'any 1923, tal com constatà Lluís Esteva,³⁰² essencialment perquè hi manquen els

296. PERICOT, 1923, 85.

297. Epistolari, carta 11 i carta 12.

298. PERICOT, 1923, 86, fig. 34.

299. PERICOT, 1923, 87.

300. ESTEVA, 1957, 241.

301. PERICOT, 1923, 87 i làmina XI.

302. ESTEVA, 1957, 230-231.

dos vasos campaniformes, assenyalant només l'existència de fragments d'aquest tipus ceràmic. En parlarem en el proper apartat.

La publicació de la tesi de Pericot —reeditada un quart de segle més tard—³⁰³ tanca clarament un període de la història de l'arqueologia a les Gavarres i constitueix una síntesi del que s'havia fet fins aleshores sobre megalitisme.

En la reedició, donà la notícia inèdita que Maties Pallarés havia explorat dues de les quatre cistes publicades per Cazorro i que hi trobà fragments de ceràmica llisa en una i un còdol amb perforació en l'altra.³⁰⁴ Possiblement, Maties Pallarés les explorà durant la seva estada amb Colominas per estudiar els dòlmens de Puig Ses Forques i de Fitor, que ja hem comentat breument en parlar d'Alfred Klaebisch.³⁰⁵ Bosch Gimpera també ho ressenyà, sense aclarir si es referia només a les cistes de Fitor o també incloïa les dues de Romanyà:

“Sepulcres megalítics de l'Empordà (Gavarres) (1919).— En ells, la pobresa de les troballes (sols fragments de ceràmica a mà degut a haver estat violats tots), no permet fer conclusions cronològiques. En quant a llur tipus es pot dir que es tracta d'un grup de cistes.”³⁰⁶

Sobre la Cova d'en Daina, en la seva tesi Pericot repassà breument els materials trobats i informava que alguns dels objectes importants s'havien perdut o havien desaparegut.³⁰⁷ Pel que fa al dolmen del Mas Bousarenys, assenyalava que Agustí Casas l'havia descrit, que Klaebisch l'havia excavat i que havia facilitat la planta a Obermaier per a la seva publicació. La tesi de Pericot continuava amb la polèmica de les peces trobades per Klaebisch:

“Los hallazgos fueron los siguientes: restos humanos; fragmentos de cerámica, entre ellos dos de vasos campaniformes con decoración puntillada en zonas, y un vaso esférico; una punta de flecha de sílex en forma de hoja de laurel, muy bien retocada; una plaquita de piedra (19x7'3 cm); 10 hojas de cuchillo de sílex; un vaso de piedra (cuarzo). De las notas tomadas en una rápida visita a esta colección en julio de 1918 se deduce que existían en ella dos vasos campaniformes enteros y tres puntas de sílex aparte la citada, dos lanceoladas, y una de pedúnculo y aletas, pero

303. PERICOT, 1925 i PERICOT, 1950, respectivament.

304. PERICOT, 1925, 96-97; PERICOT, 1950, 148. En la correspondència de Maties Pallarés que es conserva a l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, no hem trobat cap referència sobre aquestes excavacions.

305. *Marinada*, març 1919, 44. Vegeu també pàgs. 77-78.

306. BOSCH GIMPERA, 1921, 58. No descartem que Pallarés tornés a excavar alguna de les cistes que ja havia buidat mossèn Rabasseda.

307. En l'exemplar de PERICOT (1950) que hem utilitzat, Lluís Esteva anotà a llapis en les pàgines 148 i 149: “Las puntas de flecha han de ser 6 en vez de 5, además de la de aletas (se ven en una fotog. de Cazorro). Falten per tant, les puntes de fletxa i la bola d'hematites. *Museo Gerona 2 son los fragmentos de cuchillo (Cazorro fot.)*.” Les peces del Museu de Girona segurament foren donades per la família Cama i degueren ingressar-hi abans de 1943 (PERICOT, 1943, 156), probablement amb les fotos de Manuel Cazorro, dedicades a Josep Cama (Figures 16 i 17).

por imposibilidad de comprobarlo actualmente debemos atenernos a los datos facilitados por A. Klaebisch, aunque los creamos incompletos."³⁰⁸

EL MISTERI DELS VASOS CAMPANIFORMES CONTINUA

Tot i que ultrapassa l'àmbit cronològic del nostre treball, creiem necessari fer una breu referència al desenvolupament de l'afer del Mas Bousarenys, aportant noves dades obtingudes en la recerca.

No cal dir que la Guerra Civil suposà una ruptura absoluta en tots els aspectes. Casas morí l'any 1941 a Suïssa i Bosch Gimpera s'exilià a Mèxic. Dels protagonistes de l'excursió del juliol de 1918 a les Gavarres, a l'Estat espanyol només hi quedaven Lluís Pericot, continuador de l'Escola de Barcelona iniciada per Bosch Gimpera, que fou nomenat Comisario Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Girona a mitjan maig de 1941³⁰⁹ i Alfred —Alfredo— Klaebisch, que havia marxat a Alemanya l'agost de 1936 amb les peces del dolmen del Mas Bousarenys, segons li explicà a Pere Bosch Gimpera:

*"Cuando estallo la guerra civil en España me llevo como unico recuerdo de España al tener que huir en Agosto 1936 los objetos del Dolmen, sino se hubieron perdido como todo lo que teniamos en el mismo piso, que ocupamos todavia hoy. Se perdieron unos pequeños huesos del craneo, unos pelos y tambien unos fragmentos de un «Glockentopf.»"*³¹⁰

Klaebisch retornà a Barcelona un cop acabada la Guerra Civil i l'afer de les peces del Mas Bousarenys revifà amb la publicació de Lluís Pericot sobre els dòlmens de l'Empordà.³¹¹ En aquest article, l'il·lustre prehistoriador enumerava les peces del Mas Bousarenys, pràcticament de manera idèntica al seu treball de l'any 1925.³¹² Cal destacar que recuperava la informació d'Obermaier sobre les línies i cassoletes i assenyalava que *"adosadas a un ángulo de la cámara, varias losas parecen señalar a manera de una cista lateral"*. En certa manera, no tancava la porta a la hipòtesi primigènia de Casas que Pericot havia descartat anteriorment.³¹³ Així mateix, considerava molt interessant fer l'excavació de les Pedres Dretes d'en Lloveras que havia descobert Agustí Casas.

Pericot contactà amb Klaebisch després de la Guerra Civil: *"El excavador de este monumento, señor Klaebisch, nos ha permitido amablemente estudiar el material que ha podido conservar y*

308. PERICOT, 1925, 97-98.

309. DÍAZ ANDREU i RAMÍREZ, 2001, 330.

310. Epistolari, carta 12. La traducció de *Glockentopf* seria "vas en forma de campana".

311. PERICOT, 1943.

312. PERICOT, 1943, 157.

313. PERICOT, 1923, 85.

que pensamos publicar más adelante."³¹⁴ Klaebisch li envià una carta el 22 de maig de 1944,³¹⁵ en què li comunicava que havia trobat l'únic exemplar que li quedava de la seva publicació de 1919 i li manifestava que no havia trobat la descripció i els apunts que havia pres del dolmen de Mas Bousarenys l'any 1917. Pericot li envià un exemplar del seu recent treball i Klaebisch li proposava de fer alguna excursió plegats durant l'estiu a alguns llocs prehistòrics de Catalunya, sempre i quan pogués aconseguir prou benzina.³¹⁶ Després de llegir l'article sobre els dòlmens empordanesos, Klaebisch tornà a escriure a Pericot amb un to molt diferent:

" He leído que Vd. ha mencionado que yo he excavado el dolmen de Santa. Cristina, cuando francamente hubiera preferido que mi apellido no fuera nombrado ya que confieso que en su tiempo la excavación mía fue hecha en circunstancias bastante extraordinarias y desde luego no quisiera tener ahora al cabo de 25 años algunos disgustos sobre el particular.—

*Como veo que Vd. ha publicado una descripción sobre dicha galería de Santa Cristina de Aro, le quedaria muy agradecido se sirviera proporcionarmela ya que clandestinamente he desempeñado un papel bastante importante en este asunto.—"*³¹⁷

Klaebisch reconeixia que havia actuat fora de la llei i no volia tenir problemes. El motiu era clar: la colònia alemanya a Espanya estava en el punt de mira dels aliats —especialment els homes de negocis— davant de la perspectiva d'una derrota germànica que comportaria una fugida d'elements compromesos amb el nazisme cap a Espanya.³¹⁸ Klaebisch tenia familiars a Alemanya directament vinculats amb el règim de Hitler, com Otto Klaebisch, *weinfhurer* d'Alsàcia, que estava emparentat amb el ministre d'Assumptes Exteriors del govern de Hitler, Joachim von Ribbentrop,³¹⁹ tot i que desconeixem si Alfred Klaebisch hi tenia relació. L'empresari i arqueòleg havia constituït a principis de 1944 l'empresa Dentichlor, SA. Fou repatriat a Alemanya el gener de 1946 i fins a principis de 1950 la seva empresa no fou desbloquejada en demostrar-se, tant per part dels aliats com dels inspectors espanyols, que no hi havia accions expropiables.³²⁰

314. PERICOT, 1943, 157, nota 1.

315. Epistolari, carta 4.

316. Epistolari, carta 5.

317. Epistolari, carta 6.

318. COLLADO, 2005, 29-31.

319. Les dades biogràfiques d'Otto i Alfred Klaebisch són coincidents: Otto havia nascut a Cognac on els seus pares tenien negoci de brandy que foren confiscats durant la Primera Guerra Mundial i hagueren de marxar a Alemanya (KLADSTRUP i KLADSTRUP, 2002, 79). L'entramat de relacions familiars i professionals d'Otto Klaebisch eren prou complexos: " His brother-in-law was none other than Foreign Minister Ribbentrop, whose father-in-law, Otto Henkel, was a good friend of Bordeaux's Louis Eschenauer. Eschenauer, in turn, was a cousin of German port commander Ernst Kühnemann. Eschenauer was also part owner of Mumm champagne, another property that had been confiscated from German owners in World War I. He had hired Ribbentrop to represent that marque in Germany." (KLADSTRUP i KLADSTRUP, 2002, 80).

320. COLLADO, 2005, 281-282.

Lluís Pericot es tornà referir a les peces del Mas Bousarenys en la segona edició de la seva tesi, amb un petit canvi després de la descripció de les peces: "*Hace poco tiempo, el señor A. Klaebisch nos mostró gentilmente su colección y nos autorizó a publicar sus hallazgos en dicho dolmen. Tras tanto tiempo transcurrido nos es imposible tener la seguridad de que nada se haya perdido.*"³²¹ Fou, però, el seu deixeble Lluís Esteva amb els seus col·laboradors qui excavà i restaurà el dolmen del Mas Bousarenys l'any 1953. Lluís Esteva encara es preguntava si els dos vasos campaniformes sencers eren els que citava Obermaier.³²² En aquest mateix treball, publicà els objectes de la col·lecció d'Alfred Klaebisch,³²³ probablement per indicació del seu mestre.

LES DARRERES CUETADES DE L'AFER (1973-1975)

El 29 d'abril de 1973, Pere Bosch Gimpera escrivia a Lluís Pericot i, entre d'altres qüestions, li comentava:

"Avui m'ha sorpres rebre una carta d'en Klaebisch, aquell alemany de Sant Feliu amb el que anarem a veure sepultures del Mas del Bou Serenys. Diu que li ha donat la meva adreça en Luis Esteva Cruañas, director del Museu de Sant Feliu de Guíxols i que ha donat les troballes del sepulcre al museu de Sant Feliu, que conservava mercès a que se les endugué a Alemanya quan va marxar allí el mes d'agost de 1936, el que les va salvar doncs a Barcelona li varen saquejar el pis. Li dono la seva adreça que es: Avenida General Franco 520 1er. Potser amb ell es podrà aclarir el misteri dels vasos campaniformes que nosaltres sembla que havíem vist sencers i dels que V. al seu llibre parla, essent sols fragments. Potser se li varen trencar al endurs'els." ³²⁴

La fina ironia amb què Bosch Gimpera es referia als vasos campaniformes sencers reflecteix que, tot i haver passat cinquanta cinc anys, recordava perfectament l'afer que havia ressuscitat gràcies a la carta que Klaebisch li havia enviat el 19 d'abril de 1973.³²⁵ L'empresari barceloní, per la seva banda, encara sostenia que els vasos campaniformes eren solament fragments:

"Ademas se habían encontrado restos de un «Glockenbecher» y algunos pelos humanos que se perdieron al tener que huir en 1936 de Barcelona, así como algunos trozos pequeños de cerámica basta, y de cráneo." ³²⁶

321. PERICOT, 1950, 149. Per tant, canvià el text afegit a la descripció de les peces, descripció que és idèntica en ambdues edicions.

322. ESTEVA, 1957, 231.

323. ESTEVA, 1957, 231-234.

324. GRACIA, FULLOLA i VILANOVA, 2002, 455, carta 270.

325. Epistolari, carta 12.

326. Epistolari, carta 11.

Figura: 23: Algunes de les peces extretes del dolmen del Mas Bousarenys per Alfred Klaebisch. Museu d'Història de la Ciutat de Sant Feliu de Guíxols. Fotografia: Consorci de les Gavarres.

En la correspondència dels darrers anys de vida d'Alfredo Klaebisch, Lluís Pericot i Pere Bosch Gimpera, que publiquem en l'apèndix, el lector podrà seguir el desenllaç final sobre les peces que quedaren de l'excavació de l'any 1918. Klaebisch, a instància de Lluís Pericot, les donà al Museu de Sant Feliu de Guíxols. També donà altres materials arqueològics que havia extret de Plana Basarda i de la Cova dels Lladres, al massís de l'Ardenya. Observem en la relació de peces del Mas Bousarenys, algunes novetats que no s'havien mencionat en els articles de l'època, com la presència de cabells humans i de restes de crani.

Tant Bosch Gimpera com Pericot contestaren les cartes de Klaebisch amb molta cordialitat. Klaebisch lloava la benevolència dels dos il·lustres prehistoriadors. El temps ho cura i ho relativitza tot.³²⁷ La relació entre els tres protagonistes supervivents de l'excursió de l'any 1918 acabà de manera entranyable: Bosch Gimpera i Klaebisch repassant les seves vides³²⁸ i l'empresari barceloní explicant-li a Lluís Pericot la donació de les peces, la seva actuació a Plana Basarda i, sobretot, amb un record sentit per la mort de Bosch Gimpera:

" Entre tanto he hecho donación al Museo de San Feliu de Guixols de lo encontrado en 1918 en el Dolmen cerca de Santa Cristina y estoy preparando otro pequeño donativo de unos pocos objetos sacado personalmente y con mucho sudor de dos silos de La Plana Basarda, pueblo ibero totalmente desaparecido, pero donde tengo la impresión que se encuentran mas Silos «virgenes». Mis recuerdos estan velados por una sombra triste al pensaren el fallecimiento del

327. Per exemple, Lluís Pericot anotava en relació amb una carta de Bosch Gimpera del 15 de març de 1919: " Detallant les notes. Explicant algun text. L'any setanta i escaig encara Klaebisch té afició, però el que troba ho porta al Museu de Sant Feliu." (GRACIA, FULLOLA i VILANOVA, 2002, 102, carta 5, nota 56).

328. Epistolari, cartes 12 a 14.

Figura 24: El dolmen del Mas Bousarenys, avui en el límit de la urbanització Roca de Malvet. Fotografia: Consorci de les Gavarres.

Sr. Bosch y Gimpera q.e.p.d. que con tanto tacto y comprension juzgo mis trabajos de excavación y del que conservo recuerdos y cartas que me son una riqueza espiritual muy grande." ³²⁹

La donació d'Alfredo Klaebisch tingué un cert ressò mediàtic, fins i tot en la premsa d'àmbit català.³³⁰ Avui dia, les polèmiques peces (Figura 23) formen part d'un fons públic,³³¹ però la investigació sobre les circumstàncies de la seva troballa no està tancada. Van existir realment els dos vasos campaniformes? On van anar a parar? Trobarem algun dia la resposta?

329. Epistolari, carta 19.

330. Vegeu, per exemple, els articles de Joan Canadell "Importante donación al Museo Arqueológico Local", *Diario de Barcelona*, 2-12-1973 i "Importante donación arqueológica al Museo Municipal", *Tele Express*, 5-12-1973.

331. Museu d'Història de la Ciutat, Sant Feliu de Guíxols, número d'inventari 298.

La recerca arqueològica a les Gavarres en el període que tractem quedà reflectida en obres d'abast general, com les del geòleg Marià Faura i Sans (1883-1941)³³² o la de l'historiador Antoni Rovira i Virgili,³³³ però no es produí cap nova aportació a l'àmbit arqueològic fins a la publicació de la tesi de Pericot que hem comentat en el capítol anterior, treball que tanca clarament un període de la història de l'arqueologia a les Gavarres. Així ho constatava Lluís Esteva i Cruañas: “ *A partir de 1925, los estudios dolménicos de esta comarca quedaron paralizados, hasta que en 1940 el propio doctor Pericot excavó con gran fortuna la galería cubierta de Torrent (...).*”³³⁴

Aquesta paràlisi arqueològica és evident, perquè a partir d'aquesta data no coneixem cap estudi important a les Gavarres, especialment a l'entorn de Romanyà de la Selva. Entre 1894 i 1925 hi hagué un període de floriment, de desvetllament de la recerca arqueològica i de puixança de l'excursionisme al massís en general i al vessant sud i oest en particular. I hem de tenir en compte que la vida a les Gavarres era dura i complexa, agreujada per unes comunicacions difícils. En l'Assemblea de propietaris, industrials i comerciants surotapers que tingué lloc a Llagostera el 25 de novembre de 1917, el palamosí Miquel Vingut i Coris (1869-1918) llegí un treball on defensava la construcció del camí veïnal de Llagostera fins a la carretera de Palamós a Sant Feliu, passant per Panedes, Romanyà i Calonge.³³⁵ Miquel Vingut ho considerava urgent per als interessos agrícoles, industrials i comercials i sustentava part de la seva argumentació en la importància del llegat arqueològic:

“ La construcció del nostre camí veïnal, a més d'útil i necessària, és natural i raonable, puix a més de donar grans facilitats per al transport i la conducció, avui en extrems dificultosos i molt cars, de tots els productes de la Serrallonga, de Romanyà i fins de Sant Cebrià dels Alls i les vessants de cap ençà de les Gavarres, escurçarà força la distància entre la Selva i l'Empordà i en serà la via més directa i més pràctica. Aixís degueren reconeixer-ho i enten-

332. SERVEI DEL MAPA GEOLÒGIC, 1923,

333. ROVIRA, 1922, 336-340 i 372-373.

334. ESTEVA, 1964, 6.

335. *Marinada*, 51, febrer de 1918, 17-19 i *Marinada*, 52, març de 1918, 34-37. Després del primer article, hi ha la nota de la seva defunció.

dre-ho els primitius moradors d'aquesta comarca, que no tenien la nostra cultura, ni els nostres mitjans, ni les nostre necessitats. (...) No cal que restin més sols; cal que puguem anar a llur terra sense exposar-se a les mil desagrades incomoditats d'un llarg viatge, que més sembla una aventura d'exploració." ³³⁶

El treball de Miquel Vingut, amb referències a la Cova d'en Daina, a les peces que conservava "l'acablat propietari" Josep Cama, al menhir de Vallvanera i a l'església de Romanyà, de la qual assenyala que en les excavacions fetes s'havien trobat sepultures, llagrimatoris i monedes romanes, il·lustra la consideració i el coneixement que hi havia del patrimoni de la zona en els cercles burgesos i cultes, valorat en aquest cas com un factor per al desenvolupament del massís. Pel que fa a l'excursionisme científic, ressenyarem breument alguns dels darrers testimonis del que exposem: les excursions d'un grup de palamosins i d'un altre de llagosterencs.

El 22 d'abril de 1917, un grup de notables de Palamós (Miquel Roger, Hug Sanner, Andreu Ribera, Santiago Vall, Lluís Barceló i Bou, Josep i Joan Baptista Camós) feren una excursió a Romanyà, de la qual Joan Baptista Camós (1859-1951) féu un bell relat,³³⁷ acompanyat de magnífiques fotografies. Després de diversos entrebancs, els excursionistes arribaren a Romanyà, on els rebé mossèn Rabasseda que els guià cap al Suro de la Murtra —del qual Hug Sanner en féu una excel·lent fotografia— i cap a la "Barraca d'en Daina", topònim que segons Camós provenia d'un carboner anomenat així que hi havia tingut el seu estatge anys enrere.³³⁸ Una fotografia de Camós il·lustra l'estat del dolmen en aquell moment. Abans d'un bon àpat a la rectoria de Romanyà, visitaren una pedra oscil·lant (Roca Paperina). Havent dinat, mossèn Rabasseda els acompanyà amb "la Perla, una ruqueta manyaga", cap a Roca Rubia (Roca Rovira), "el petit Montserrat que tenim a Romanyà", segons el mossèn,³³⁹ i en el camí cap a Vallvanera, després de passar per davant de can Joan Cassà, anotaren una dada arqueològica molt interessant, a la vora del camí: "una pedra miliària de 10 pams d'alçada de flor de terra per dos d'ample, i ens diu Mn. Rabasseda que es judica que per aquí hi passava una via romana." ³⁴⁰ Lluís Barceló i Bou (1873-1951)³⁴¹ també en

336. *Marinada*, 52, 35 i 36.

337. CAMÓS, 1917, 82-86. Joan Baptista Camós i Serrabella coneixia bé les Gavarres com ho demostra el fet que l'any 1905 comunicà a Francesc Carreras i Candi l'existència de dos dels dòlmens de Fitor (CARRERAS, 1905, 181-182).

338. CAMÓS, 1917, 85. Aquesta creiem que és la hipòtesi més versemblant sobre l'origen del topònim.

339. CAMÓS, 1917, 85-86.

340. CAMÓS, 1917, 86.

341. Aquest erudit de Palamós havia nascut a les Gavarres, concretament al Mas Barceló, de Sant Cebrià de Lledó. Ressenyarem una excursió seva a les Gavarres al final de l'epíleg. Tant Camós com Barceló tingueren relació amb Agustí Casas com ho demostra una carta que el guixolenc envià a Barceló l'1 de maig de 1929,

deixà constància en les seves notes de treball: "Pedra dreta, vora el camí. a cosa de 2 km. del poble vers sol ixent, Podria esser un millari de la via romana de Tossa a Llafranc." ³⁴²

Cap al tard arribaren al menhir de Vallvanera i mossèn Rabasseda retornà cap a Romanyà mentre els excursionistes, guiats pel masover del Mas Ragolta, retornaren ja de fosc cap a Palamós. Lluís Barceló i Bou també deixà un testimoni poètic de l'excursió amb unes ratlles dedicades al Suro de la Murtra. ³⁴³

L'excursió dels llagosterencs a finals de 1919 l'encapçalà el mossèn i geòleg Josep Gelabert i Rincón (1859-1936) ³⁴⁴ i tenia un vessant religiós i un altre de prehistòric. Gelabert resumí l'atractiu que tenia Romanyà per als visitants de l'època:

"Arqueología, Geología, Cinegética, Floresta, Hidrología, etc.etc.; he aquí los interesantes temas a estudiar en el reducido término del mismo.

Nosotros en distintas ocasiones hemos visitado aquel sitio, desde Llagostera, y siempre, gracias a la buena amistad que nos une con el señor cura-párroco de aquel mencionado pueblecito, Rdo. señor Rabasseda, hemos recolectado buenos frutos, ya para la ciencia, ya para la religión."

L'article de Gelabert incidia en la tasca de l'Associació de Filles de Maria de la parròquia, impulsada per mossèn Rabasseda, qui havia de realitzar la seva tasca pastoral a Romanyà, una parròquia d'última categoria en un llogarret de 131 habitants, *"a pesar de los próximos focos de corrupción y verdadero paganismo, que la rodean y con los cuales aquellos fieles están en inmediato e inevitable contacto"*. Dies després de la publicació de l'article, moria mossèn Joan Rabasseda. ³⁴⁵

Hi hagué diversos motius pel trencament de la puixança en la recerca arqueològica: Agustí Casas, sense dubte dolgut per l'afer del Mas Bousarenys, centrà el seu interès vers la restauració del cenobi benedictí de Sant Feliu de Guíxols; Bosch Gimpera esdevingué el refe-

en la qual li feia arribar un exemplar per a ell i un altre per a Camós del *Butlletí de Dialectologia*, que contenia el vocabulari surer del concurs de 1917 (Servei d'Arxiu Municipal de Palamós. Fons Lluís Barceló i Bou, capsa 2). Sense dubte, és un personatge mereixedor d'un estudi detallat.

342. Servei d'Arxiu Municipal de Palamós. Fons Lluís Barceló i Bou, capsa 6, Notes Històriques.

343. *Marinada*, 42, maig de 1917, 89.

344. GELABERT, 1919. Josep Gelabert fou un altre personatge polifacètic. Artista i geòleg, durant la seva estada a Llagostera dirigí l'Escola de Belles Arts (PLA CARGOL, 1960, 276).

345. Vegeu nota 141.

Figura 25. Font Picant de Bell-lloc. Barceló i Bou trobava força encertada la dita segons la qual la Font de Panedes era per anar-hi els caçadors i la de Bell-lloc per les senyores (BARCELÓ, 1925). Tarja postal. Artur Vicens, editor. 5565-Fototipia Thomas. Ca. 1910. Col·lecció Maria Teresa Hereu Llebot (+).

rent de l'arqueologia catalana i se centrà en treballs d'abast molt ampli; Pericot marxà primer a Santiago de Compostela (desembre de 1925) i després a València, on hi romangué una colla d'anys;³⁴⁶ Alfred Klaebisch es traslladà a Barcelona, on emprengué diversos negocis que el convertiren en un destacat empresari. Les morts de Joan Rabasseda (1920), autèntic *cicerone* d'excursionistes, Josep Berga i Boada (1923) o Maties Pallarés (1924) completen un panorama que vers l'any 1925 es tornà orfe de protagonistes. A Catalunya, indubtablement, la decadència forçada de l'Institut d'Estudis Catalans d'ençà la dictadura de Primo de Rivera (1923) afectà també el territori que estudiem, així com la supressió de la Mancomunitat de Catalunya (1925). Contràriament al que hem vist a l'entorn de l'any 1915, pels volts de 1925 no hi hagué una nova fornada d'arqueòlegs que agafés el relleu dels ja consagrats —Bosch Gimpera o Pericot— o retirats, com Agustí Casas, en un context en què els estudis universitaris d'arqueologia estaven tot just agafant embranzida i la desmembració institucional provocada per la Dictadura dificultava encara més la recerca. Però tampoc hi hagué cap erudit o aficionat local que destaqués en aquest període, com ho havia fet Agustí Casas uns anys abans.

346. GRACIA, FULLOLA I VILANOVA, 2002, 49-51.

Pel que fa a l'excursionisme amb interessos culturals, també sembla intuir-se una aturada després de l'esclat de les darreries del segle XIX. Si més no, hi ha un canvi en els objectius de les excursions. La darrera que coneixem del període estudiat és la ressenyada per Lluís Barceló i Bou³⁴⁷ la primavera de 1925. Barceló, recordem-ho, un home nascut a les Gavarres, acompanyà la colla del Centre Excursionista Calongí fins a la font de Panedes. I és simptomàtic que els excursionistes feren les fotografies de rigor davant del Suro de la Murtra (Suro Gros), però van passar de llarg de la Cova d'en Daina i del menhir de Vallvanera perquè "ens faria fer marrada".

Si bé a principis dels anys trenta es constituí un nou centre excursionista a Sant Feliu de Guíxols, el Centre Excursionista Mar i Muntanya, la seva activitat arqueològica fou molt escassa. Només Lluís Barceló i Bou continuà vinculat a l'excursionisme des de Palamós, però haurèm d'esperar un quart de segle, amb una organització arqueològica a l'àmbit estatal absolutament diferent, perquè comenci un nou període d'activitat arqueològica a les Gavarres, sense dubte el més fecund en la història de l'arqueologia del massís. Esperonat per Lluís Pericot, i després per Miquel Oliva, Lluís Esteva encapçalarà aquesta nova etapa i reprendrà el fil de la recerca que havia quedat interrompuda durant un quart de segle, a la qual s'incorporaran un bon nombre de col·laboradors sota el paraigües legal de la Comissaria Local de Excavaciones Arqueológicas de Sant Feliu de Guíxols (1955). A Calonge sorgirà un altre nucli d'investigació arqueològica, emparat també pel Servicio Nacional de Investigaciones Arqueologicas, encapçalat per Pere Caner. Seran uns anys de noves descobertes, però també de recuperació dels estudis dels jaciments arqueològics que havien iniciat els pioners de l'arqueologia a les Gavarres dels quals hem parlat al llarg del llibre, entre els quals Agustí Casas ocupà un lloc capdavanter.

347. BARCELÓ, 1925.

BIBLIOGRAFIA

AICART, Francesc (1990). "L'espoliació de Plana Basarda", *El Carrilet*, 21, Platja d'Aro, octubre-novembre: 12-13.

AICART, Francesc (2006). "Un treball inèdit d'Agustí Casas i Vinyas sobre Pla de Palol (Platja d'Aro)", *Estudis del Baix Empordà*, 25, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols: 25-32.

ALBERCH, Ramon i QUER, Josep (1998). *Joaquim Botet i Sisó. Del catalanisme al nacionalisme*, Columna Assaig, Barcelona.

ALSIUS, Pere (1894 A). "Lo dolmen de Romanyà de la Selva", *Semanario de Bañolas*, 24, Banyoles, 15 de juliol: 1-3.

ALSIUS, Pere (1894 B). "La Cova dels Encantats. Serinyà", *Lo Geronés*, Girona, 29 d'agost: 2-3.

ALSIUS, Pere (1894 C). "La Cova dels Encantats. Serinyà (Girona)", *Boletín de la Asociación Artístico Arqueológica Barcelonesa*, 40, Barcelona, novembre: 95-98.

ALSIUS, Pere (1895). "Serinyà. Reseña histórica de este pueblo desde la más remota antigüedad hasta los tiempos modernos", A: *Asociación Literaria de Gerona. Certamen de 1894*, Imprenta y librería de Paciano Torres, Girona: 147-179.

AYARZAGUENA, Mariano (2004 A). "El nacimiento de la arqueología científica en España", *Zona Arqueológica*, 3, Museo Arqueológico Regional, Alcalá de Henares: 75-76.

AYARZAGUENA, Mariano (2004 B). "Pere Alsius i Torrent", *Zona Arqueológica*, 3, Museo Arqueológico Regional, Alcalá de Henares: 145-147.

BADIA, Joan (1984). "Josep Pella i Forgas, precursor de la investigació arqueològica a l'Empordà", *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, 3, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols: 189-199.

BADIA, Joan, RAMOS, M. Lluïsa i ADELL, Albert (1989). "Sant Martí de Romanyà", A: *Catalunya Romànica*, VIII, Enciclopèdia Catalana, Barcelona: 310-311.

BALCELLS, Albert i PUJOL, Enric (2002). *Història de l'Institut d'Estudis Catalans. 1907-1942*, Editorial Afers, Col·lecció Recerca i Pensament, 16, Catarroja-Barcelona.

BARCELÓ, Lluís (1925). "Trescant per les serres. De Calonge a la font de Panedes passant per Romanyà", *Marinada*, 5, Palamós, maig: 63-65.

- BARRAL, Xavier (1981). *L'art pre-romànic a Catalunya (segles IX-X)*, Edicions 62, Barcelona.
- BERGA, Josep (1920). "Inauguració de la Vitrina del senyor Melé de Tossa en el Museu Municipal de Sant Feliu de Guíxols el 12 de setembre de 1920. Discurs del senyor Josep Berga i Boada", *El Ideal*, Sant Feliu de Guíxols, Suplement, 18 de setembre.
- BOSCH GIMPERA, Pere (1919). *Prehistòria Catalana*, Enciclopèdia Catalana, XVI, Editorial Catalana, S.A, Barcelona.
- BOSCH GIMPERA, Pere (1921). "Investigacions arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans", *Quaderns d'Estudi*, 46, Consell de Pedagogia de la Mancomunitat de Catalunya, Barcelona, gener-març: 51-73.
- BOSCH GIMPERA, Pere (1980). *Memòries*, Edicions 62, Barcelona.
- BOSCH GIMPERA, Pere i PERICOT, Lluís (1923). "Consideracions generals sobre els megalits catalans", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans (1915-1920)*, VI, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona: 505- 510.
- BOTET, Joaquim (1892). "De Gerona a San Feliu de Guíxols", *Revista de Gerona*, VII, Girona: 193-198.
- BOTET, Joaquim (1908). *Data aproximada en que'ls grechs s'establiren á Empories i estat de la cultura dels naturals del país al realitzar-se aquell establiment, discurs llegit a la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona*, Imp. P. Torres, Girona.
- BOTET, Joaquim (1911). *La província de Gerona, Geografia General de Catalunya* dirigida per Francesc Carreras Candí, Alberto Martín, Barcelona, 1911. Edició facsímil, vol VII, Girona II, Edicions Catalanes, SA, 1980 (edició consultada).
- BUSCATÓ, Lluís i PONS, Lluís (2001). "L'actuació arqueològica de la Comissió de Monuments de Girona al segle XIX: Emporion i Rhode", *Annals de l'Institut d'Estudis de Gironins*, XLII, Institut d'Estudis Gironins, Girona: 483-491.
- BUSSOT, Gerard (1997). "Alcaldes de Santa Cristina d'Aro. Josep Rigau i Oliver", *El Carrilet*, 83, Platja d'Aro, abril:11.
- BUSSOT, Gerard (2000). *Carrers, cases i arquitectes. Sant Feliu de Guíxols, dels inicis fins el 1931*, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, Sant Feliu de Guíxols.
- BUSSOT, Gerard (2002). *Indústries, comerços i serveis. Sant Feliu de Guíxols (1800-1930)*, El Carrilet Edicions, Sant Feliu de Guíxols.
- CALZADA, Josep (1985). "La desamortització i la Comissió de Monuments de Girona", *Revista de Girona*, 113, Diputació de Girona, Girona: 28-35.
- CAMÓS, Joan Baptista (1917). "Una excursió a Romanyà de la Selva", *Marinada*, 42, Palamós, maig: 81-86.

- CARRERAS, Francesc (1905). "Dólmenes en Piñana y Vilasar", *Miscelánea Histórica Catalana*, I, Barcelona: 175-182.
- CASAS, Agustí (1894 A). "Un Monument Megalítich", *La Lealtad*, 3, Sant Feliu de Guíxols, 16 de juny: 4-6.
- CASAS, Agustí (1894 B). "Un Monument Megalítich", *Lo Geronés*, 13, Girona, 30 de juny: 2-3.
- CASAS, Agustí (1894 C). "Un Monument Megalítich", *Boletín de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa*, 36, Barcelona, juliol: 1-6.
- CASAS, Agustí (1894 D). "Un Monument Megalítich", *La Renaixensa*, any XXIV, Barcelona: 529- 534.
- CASAS, Agustí (1904). Pròleg a *Taine. Venecia. Fragments del "Viatje á Italia" traduïts per Joan Casas y publicats per el setmanari "Llevor"*, Estampa Octavi Viader, Sant Feliu de Guíxols: 5-15.
- CASAS, Agustí (1907). *Jordi Ebers. Les Dues Germanes. Novela de la época ptolemaica girada del alemany al catalá per Agustí Casas y ornamentada ab dibuïxos de Joseph Palahí*, Llevor-Estampa Octavi Viader, Sant Feliu de Guíxols.
- CASAS, Agustí (1908). "Monuments megalítichs de la regió de S. Feliu de Guíxols", *Anuari de l'Institut d'Estudis de Catalans*, II, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona: 543-544.
- CASAS, Agustí (1917). "Nou megalit en l'agrupament de Sant Feliu", *Ciutat Nova*, 390, Sant Feliu de Guíxols, 25 de desembre.
- CASAS, Agustí (1921). *Coses d'Itàlia. Roma. Pompeia. Florència*, Estampa Octavi Viader, Sant Feliu de Guíxols.
- CASAS, Agustí (1924). *Coses d'Itàlia. Roma. Pompeia. Florència*, Estampa Octavi Viader, Sant Feliu de Guíxols, 2a. edició.
- CASAS, Agustí (1925 A). "Veu de sota terra", *L'Avi Muné*, Sant Feliu de Guíxols, 1 d'agost.
- CASAS, Agustí (1925 B). *Roma: Conferencia donada a l'Institut de Cultura i Biblioteca popular de la dona, el VIII de febrer de MCXXVI*, Impremta Altés, Barcelona.
- CASAS, Agustí (1926). *El nostre temple parroquial*, Fulla Dominical de la Parròquia de Sant Feliu de Guíxols, 1 de gener. També a *L'Avi Muné*, 407, 13-2-1926 i *Àncora*, 1121-1122, 1969.
- CASAS, Agustí (1932). "Les troballes del Fortim", *La Costa Brava*, Sant Feliu de Guíxols, 1 d'agost.
- CASAS, Agustí i FONT, Lambert (1929). *Ermita de Sant Elm de Sant Feliu de Guíxols*, Estampa Octavi Viader, Sant Feliu de Guíxols.
- CAZURRO, Manuel (1908). "Las cuevas de Serinyá y otras estaciones prehistóricas del NE de Cataluña", *Anuari de l'Institut d'Estudis de Catalans*, II, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona: 43-88.

CAZURRO, Manuel (1912). *Los monumentos megalíticos de la provincia de Gerona*, Junta para la ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas-Centro de Estudios Históricos, Madrid.

CEBRIA, Artur, MURO, Ignacio i RIU, Eduard (1991). "La arqueología y la prehistoria en el siglo XIX: actitudes y conflictos científico-sociales en la Cataluña de la Restauración", A: ARCE, Javier i OLMOS, Ricardo (ed). *Historiografía de la arqueología y la Historia antigua en España*, Ministerio de Cultura, Madrid: 79-84.

COLLADO, Carlos (2005). *España, refugio nazi*, Colección Historia, Ediciones Temas de Hoy, Madrid.

COLOMEDA, Jordi (2004). "Un museu amb història", *Empremtes. Un museu amb història 1904-2004*, Museu d'Història-Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols: 10-39.

COMAS, Josep (1896). "L'observatori de Sant Feliu de Guíxols", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 22, Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona, juliol-setembre:178-180.

CORTADELLA, Jordi (1997). "La investigación arqueológica en las asociaciones excursionistas catalanas (1876-1915)", A: MORA, Gloria i DIAZ-ANDREU, Margarita (ed). *La cristalización del pasado. Génesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España*, Málaga: 273-285.

CORTADELLA, Jordi (2003 A). "Notas sobre el franquismo y la historia antigua en Cataluña", A: WULFF, Fernando i ÁLVAREZ, Manuel (ed). *Antigüedad y franquismo (1936-1975)*, Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga, Málaga: 241-261.

CORTADELLA, Jordi (2003 B). "Historia de un libro que se sostenía por sí mismo: la Etnología de la Península Ibérica de Pere Bosch Gimpera", A: BOSCH GIMPERA, Pere, *Etnología de la Península Ibérica* (edició de Jordi Cortadella), Urgoiti Editores, Pamplona.

DE LA RASILLA, Marco (2004). "La Comisión de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas (1912-1939): algunas consideraciones sobre su andadura y su economía", *Zona Arqueológica*, 4, *Miscelánea en Homenaje a Emiliano Aguirre*, Museo Arqueológico Regional, Alcalá de Henares: 403-407.

DIAZ-ANDREU, Margarita (1997). "Nación e internacionalización. La arqueología en España en las tres primeras décadas del siglo XX", A: MORA, Gloria i DIAZ-ANDREU, Margarita (ed). *La cristalización del pasado. Génesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España*, Málaga: 403- 416.

DIAZ-ANDREU, Margarita (2002). *Historia de la Arqueología. Estudios*, Ediciones Clásicas, Madrid.

DIAZ-ANDREU, Margarita i RAMIREZ, Manuel. E. (2001). "La Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas (1939-1955). La administración del patrimonio arqueológico en España durante la primera etapa de la dictadura franquista", *Complutum*, 12, Universidad Complutense de Madrid, Madrid: 325-343.

- DOMENECH, Lluís (1886). *Historia General del Arte. Vol. I. Arquitectura*, Montaner i Simon Editors, Barcelona.
- DURAN, Agustí (1961). *Tornant-hi a pensar (Evocacions de moments viscuts)*, Biblioteca Selecta, 301, Editorial Selecta, Barcelona.
- ESTEVA, Lluís (1952). "La Cista de la Carretera de Calonge", *Àncora*, Sant Feliu de Guixols, 3 de juliol.
- ESTEVA, Lluís (1953). "Les pedres dretes d'en Lloveres-Malvet", *Àncora*, Sant Feliu de Guixols, 1 d'agost.
- ESTEVA, Lluís (1957). "Prehistoria de la comarca guixolense (contribución a su estudio), I", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XI, Instituto de Estudios Gerundenses, Girona:163-263.
- ESTEVA, Lluís (1958). "Prehistoria de la comarca guixolense (contribución a su estudio), II", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XII, Instituto de Estudios Gerundenses, Girona: 173-244.
- ESTEVA, Lluís (1964). *Sepulcros megalíticos de las Gabarras (Gerona) I*, Corpus de Sepulcros Megalíticos. España Fasc. 3, C.S.I.C-Servicio de Investigaciones Arqueológicas de la Diputación de Gerona, Girona.
- ESTEVA, Lluís (1965). *Sepulcros megalíticos de las Gabarras (Gerona) II*, Corpus de Sepulcros Megalíticos. España Fasc 4, C.S.I.C-Servicio de Investigaciones Arqueológicas de la Diputación de Gerona, Girona.
- ESTEVA, Lluís (1978). "Sepulcros megalíticos de las Gabarras (noticias complementarias)", *Cypsela*, II, Servicio de Investigaciones Arqueológicas de la Diputación Provincial de Gerona: 55-89.
- ESTEVA, Lluís (1980). "Noms de carrers guixolencs. Joan Casas i Arxer (1839-1923)", *Quaderns d'Informació Municipal*, 12, Sant Feliu de Guixols, maig.
- ESTEVA, Lluís (1987). "Eduardo González Hurtebise dit Delaborde. Notes biogràfiques", *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guixols: 137-160.
- ESTEVA, Lluís i ESTEVA, Elena (1980). "Inventari de la premsa guixolencs (1878-1979)", *Estudis sobre temes guixolencs*, 2, Museu Municipal, Sant Feliu de Guixols: 55-138.
- ESTEVA, Lluís i PALLI, Lluís (1990). *El termenal de Sant Feliu de Guixols (1354-1980)*, Amics del Museu Municipal, V, Sant Feliu de Guixols.
- FONT, Norbert (1905). *Curs de geologia dinámica y estratigráfica aplicada a Catalunya*, Establiment Grafich Thomas, Barcelona.
- FRAGINALS, Cristòfol (1900). *Excursió a Palafrugell, Palamos i Sant Feliu de Guixols*, L'Avenc, Barcelona.
- GANAU, Joan (1998). *La protección de los monumentos arquitectónicos en España y Cataluña 1844-1936: legislación, organización, inventario*, Col·lecció Espai/Temps, 34, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida.
- GAZIEL (1961). *Seny, treball i llibertat*, Col·lecció Viatges i Somnis, IV, Editorial Selecta, Barcelona.

GAZIEL (1963). *Sant Feliu de la Costa Brava*, Biblioteca Biogràfica Catalana, 36, Editorial Aedos, Barcelona.

GELABERT, Josep (1919). "Fructífero trabajo", *Diario de Gerona*, Girona, 24 de desembre: 2-3,

GONZÁLEZ HURTEBISE, Eduardo (1905). *Bosquejo histórico de la villa de San Feliu de Guíxols, seguido de unos breves apuntes de historia interna (desde los más remotos tiempos hasta 1517). Trabajo de investigación sobre fuentes inéditas, ilustrado con fotografías, dibujos y planos. Tesis de Oposición*, 1905. Ms. autògraf núm. 780 de la Biblioteca de Catalunya. Editat entre 1963 i 1967 a les planes del setmanari *Àncora* de Sant Feliu de Guíxols i, en forma de llibre, el 1970 (edició consultada).

GRACIA, Francisco (2003). "Pere Bosch Gimpera y la formación de l'*Escola de Barcelona* (1915-1939)", A: *L'arqueologia a Catalunya durant la República i el Franquisme* (1931-1975), Mataró: 31-91.

GRACIA, FRANCISCO, FULLOLA, Josep M. i VILANOVA, Francesc (2002). *58 anys i 7 dies. Correspondència de Pere Bosch Gimpera a Lluís Pericot (1919-1974)*, Universitat de Barcelona, Barcelona.

JIMÉNEZ, Àngel (1992 A). "1892. Exposició de Belles Arts a Sant Feliu de Guíxols", *Informatiu de l'Arxiu i Museu d'Història de la Ciutat*, 12, Sant Feliu de Guíxols, setembre.

JIMÉNEZ, Àngel (1992 B). "El govern local guixolenc sota la dictadura de Primo de Rivera", A: *La dictadura de Primo de Rivera. Estudis sobre les comarques gironines*, "Quaderns del Cercle", 8, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, Girona: 141-163.

JIMÉNEZ, Àngel (1995). *La Guerra Civil a Sant Feliu de Guíxols (1936-1939)*, Col·lecció Estudis Guixolencs, 9, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, Sant Feliu de Guíxols.

JIMÉNEZ, Àngel (1996). "Els inicis del catalanisme guixolenc. El Centre Català (1901-1904)", A: *El catalanisme conservador*, "Quaderns del Cercle", 12, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, Girona: 93-137.

JOCS FLORALS DE BARCELONA (1913). *Jocs Florals de Barcelona, any LV de llur restauració*, Estampa La Renaixensa, Barcelona.

JOCS FLORALS DE GIRONA (1914). *Jocs Florals de Girona*, Editorial Dalmau, Girona.

KLADSTRUP, Don i KLADSTRUP, Petie (2002). *Wine and war: the French, the Nazis, and the battle for France's greatest treasure*, Broadway Books, Nova York.

KLAEBISCH, A. (1919). "Nichos sepulcrales en la comarca de San Feliu de Guíxols (Gerona)", *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural*, XIX, Madrid: 249-254 i làmines VIII i IX.

KLAEBISCH, Alfredo (1958). "El Suro Gros. He perdido a mi más viejo amigo", *Àncora*, 535, Sant Feliu de Guíxols, 29 de maig.

MARC-7 (DUPRE, Xavier; GRANADOS, Oriol; JUNYENT, Emili; NIETO, Xavier; RAFEL, Núria; TARRATS, Francesc) (1986). "L'arqueologia catalana I. El procés de consolidació de l'arqueologia catalana", *L'Avenç*, 90, Barcelona: 139-145.

MARTINELL, Cèsar (1935). *Amics de l'Art Vell. Els sis primers anys. 1929-1935. Memòria de l'obra realitzada des de la seva fundació fins avui*, Barcelona.

MARTORELL, Francesc (1875). "El menhir de San Hilario Sacalm", *Revista Històrica Latina*, Tom II, VII, Imprenta Barcelonesa, Barcelona, 1 d'agost: 224.

MASSANAS, Emili (1998). *Fotògrafs i editors a les comarques de Girona*. Compilació a cura de Dolors Grau, Diputació de Girona, Girona.

MUNTANYOLA, Ramon (1969). *Vidal i Barraquer, cardenal de la pau*, Editorial Estela, Barcelona.

NOLLA, Josep M. (2002) (ed). *Pla de Palol. Un establiment romà de primer ordre a Platja d'Aro*, Ajuntament de Castell-Platja d'Aro.

OBERMAIER, Hugo (1919). *El dolmen de Matarrubilla (Sevilla)*, Memorias de la Comisión de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas, Museo Nacional de Ciencias Naturales, Madrid (Hipódromo).

PALAHÍ, Lluís (2005). "Salenys. Exquisida aigua de taula", *Àncora*, 2916, Sant Feliu de Guíxols, 28 juliol-11 d'agost.

PALLARÉS, Maties (1923). "Els sepulcres megalítics del Baix Empordà", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans (1915-1920)*, VI, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona: 491-493.

PASAMAR, Gonzalo i PEIRÓ, Ignacio (1991). "Los orígenes de la profesionalización historiográfica española sobre Prehistoria y Antigüedad (tradiciones decimonónicas e influencias europeas)", A: ARCE, Javier i OLMOS, Ricardo (ed). *Historiografía de la arqueología y la Historia antigua en España*, Ministerio de Cultura, Madrid: 73-77.

PASCUAL, Pompeio (1976). *El professor don Manuel Cazorro i Ruiz i l'Institut de Girona del seu temps*, Associació Arqueològica de Girona i Col·legi Universitari de Girona, Girona.

PATXOT, Rafael (1952). *Guitant enrera*, Edició privada, Ginebra.

PELLA, Josep (1883). *Historia del Ampurdán. Estudio de la civilización en las comarcas del noreste de Cataluña*. Lluís Tasso i Serra, Barcelona. Edició facsímil de 1980 (consultada en aquest treball).

PERICOT, Lluís (1923). "La galeria coberta de Santa Cristina d'Aro", *Butlletí de l'Associació Catalana d'Antropologia, Etnologia i Prehistòria*, Editorial Catalana, SA, Barcelona: 85-87 i làmina XI.

PERICOT, Lluís (1925). *La civilización megalítica catalana y la cultura pirenaica*, Facultat de Filosofia i Lletres-Universitat de Barcelona, Barcelona.

PERICOT, Lluís (1943). "Exploraciones dolménicas en el Ampurdán", *Ampurias*, V, Barcelona, 1943: 133-165.

PERICOT, Lluís (1950). *Los sepulcros megalíticos catalanes y la cultura pirenaica*, CSIC-Instituto de Estudios Pirenaicos, 2a edició, Barcelona.

PUJOAN, Josep (1934). *Summa Artis. Historia General del Arte. El arte prehistórico*, vol. VI, Espasa Calpe, Madrid.

PLA CARGOL, Joaquim (1950). "Comisión Provincial de Monumentos de Gerona. Un siglo de actuación (Memoria)", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, V, Instituto de Estudios Gerundenses, Girona: 158-218.

PLA CARGOL, Joaquim (1960). *Biografías de gerundenses (Gerona y sus comarcas)*, Dalmau Carles Pla, S.A., 2a edició, Girona-Madrid.

PLANA, Santiago (2004). "Eduardo González Hurtebise, Josep Berga i Boada i el Museu de Sant Feliu de Guíxols", *L'Arjau*, 50, Arxiu i Museu d'Història de la Ciutat, Sant Feliu de Guíxols, novembre: 30-33.

PUIGVERT, Joan (1996). "El primer catalanisme polític a Girona. El Centre Catalanista (1894-1899)", A: *El catalanisme conservador*, "Quaderns del Cercle", 12, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, Girona: 55-91.

REIG, Josep (1892). "Excursió a Sant Feliu de Guíxols ab motiu de l'exposició de belles arts", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 6, Barcelona, juliol-setembre: 1-6.

ROVIRA, Antoni (1922). *Història Nacional de Catalunya*, vol. I, Edicions Pàtria, Barcelona.

SANMARTÍ, Enric (1999). "Bosch Gimpera y la Escuela Catalana de Estudios Ibéricos", *La Cultura Ibérica a través de la fotografía de principios de siglo. Un homenaje a la memoria*, Diputación de Albacete (edició digital).

SERRA, Jordi (2005). *Les Escoles Menors de Belles Arts al Baix Empordà (1880-1939)*, XV Premi Pere Lloberas, Ajuntament de la Bisbal d'Empordà, la Bisbal d'Empordà.

SERVEI DEL MAPA GEOLÒGIC DE CATALUNYA (1923). *Servei del Mapa Geològic de Catalunya. Explicació de la fulla núm. 24 Sant Feliu de Guíxols*, Mancomunitat de Catalunya-Junta de Ciències Naturals de Barcelona, Barcelona.

TARRAGONA, Josep M. (1998). *Vidal i Barraquer. De la República al Franquisme*, Columna Assaig, Barcelona.

TARRÚS, Josep i altres (BADIA, Joan, BOFARULL, Benjamí, CARRERAS, Enric i PIÑERO, Miquel-Dídac) (1990). *Dòlmens i menhirs. 48 monuments megalítics de les Gavarres i el Massís d'Ardenya (Baix Empordà, la Selva, el Gironès)*, Carles Vallès-editor, Figueres.

VALLVE, Isabel (2002). *Manuel Cazorro Ruiz: la seva col·lecció arqueològica i la seva vinculació amb Empúries*, Treball de recerca del Programa de Doctorat d'Història de l'Art, Universitat de Girona, Girona.

VALLVE, Isabel (2005). "Manuel Cazorro Ruiz, pioner d'Empúries i col·leccionista, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLVI, Institut d'Estudis Gironins, Girona: 367-405.

VINYAS, Joan (1932). *Memòries d'un gironí*, Imp. Masó, Girona.

ANNEXOS

*En la transcripció de les cartes, hem mantingut l'ortografia i la puntuació original.

1. D'Agustí Casas a Josep Pin i Soler

Biblioteca de Catalunya. Barcelona. Secció de Manuscrits. Fons Pin i Soler. Ms 4514/2. Cartes adreçades a Josep Pin i Soler (1868-1926). Corresponsals sense identificar. Manuscrita.

Sant Feliu de Guíxols 23 novbre 1921.
Sr. Dn. J. Pin i Soler
Barcelona.

Distingit Senyor:

La seva carta del 18 m'ha produït una viva satisfacció, més que per lo que diu (amb tot i esser per a mí tan falaguer) per el fet de venir espontàniament del mestre que no tenia l'honor de coneixer, però que tantes vegades havia llegit, des de "La Família dels Garrigas", fins a les darreres traduccions de llibres clàssics. Els seus llargs viatges, que no ignoro, donen encara més vàlua a la seva enhorabona i la coincidència de què'm parla respecte a Pompeia, resulta a més per a mi altament honrosa. Ja comprendrà, doncs, que poques recompenses podia somiar per al meu llibret com la que representa eixa missiva seva, de la que estava lluny de creure'm mereixedor i que sincerament agraeixo.

Malgrat tenir-hi un fill, que malda ja fa temps cercant col·locació com a químic, jo vaig poc a Barcelona, però pot comptar que no oblidaré la seva gentil oferta i que'n feré ús amb tant d'íntim pler com d'agraïment.

I si Vosté tornava a fer mai per mar la ruta de Marsella, com en l'ocasió ja llunyana en que's trobà amb el meu conciudadà Cabarrocas, no deixi de baixar a la vila que generosament anomenà "niu de delícies" i vingui a trucar a casa (Rambla Vidal, 4) per a que tingui'l gust de posar-me a la seva disposició, com m'hi poso ja des d'ara, tot repetint-li mercés i oferint-me com amic

Agustí Casas

2. *D'Agustí Casas a Francesc Matheu*

Biblioteca de Catalunya. Barcelona. Secció de Manuscrits. Correspondència de Francesc Matheu. Ms.2209, III, carta 384. Manuscrita.

Sant Feliu de Guixols 2 maig 1928.

Sr. Dn. Francesc Matheu
Barcelona.

Distingit Senyor:

havent-me de refiar dels diaris, no vaig assabentar-me fins ahir de l'acte que en honor de Vosté se celebrà diumenge i al qual, per insignificant que sia la meua adhesió, molt m'hauria plagut d'enviar-la-hi.

Encara que tardanes, fassi'm doncs l'obsequi d'acceptar aquestes ratlles com a manifestació d'un entusiasta de l'acte celebrat i d'un sincer admirador ensems de sa personalitat patriòtica i literària.

Vulgui disposar de mi com a respectuós servent i affm. amic

Agustí Casas

3. *D'Agustí Casas a Joaquim Botet i Sisó*

Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona. Fons Enric Botet i Sisó. Manuscrita.

St Feliu de Guixols 7 Juny de 1909.

Sr. En Joaquim Botet y Sisó.
Barna.

Estimat Senyor y amich: corresponch a la seva att. de 2 crnt., satisfet de que hagi pensat en mí y temorós de no poguer servirlo prou bé. Contestaré per el mateix ordre adoptat per Vosté.

1. Els megalits d'aquesta rodalia que jo conech son els següents: el dolmen de Romanyá, anomenat la Barraca d'en Dayna situat en terres del Sr. Cama y en el terme de Sta Cristina d'Aro, vora'l camí que baixa de Romanyá a Calonge; el menhir de Vallbenera anomenat Sa Pedra Aguda, en el mas del mateix nom, propietat del Sr. Grassot y terme municipal de Castell d'Aro; un altre menhir, el nom del qual ignoro, situat vora'l camí, que seguint la carena porta de Romanyá a Vallbenera, y no gayre lluny del derrer punt (es quelcom més baix y més prim y punxagut que la Pedra Aguda); el menhir anomenat el Terme Gros, que fa de tal entre les propietats dels Senyors Creixell, Heriz y Freginals, situat en la vessant del Turó del Home que mira a Sta Cristina, en terme municipal d'aquest poblet y sobre la Plana Basarda (es el que Vosté coneix per la fotografia de la qual li envio també un exemplar)

He sentit parlar més d'un cop de la Pedra de les Gojes, ab la qual sembla que hi va lligada alguna historia de bruixes y que's trova en un cim sobre Sta. Cristina en el camí que porta del Mas Mobet a Vallbenera. Crech que dèu tractarse d'un altre menhir y'm proposo anarhi aixís que pugui y comunicarli lo corresponent junt ab els datos que no li he pogut donar encare del altre menhir.

No puc enviarli més fotografia que la del Terme Gros, y encara ben poch aprofitable li resultarà. De Sa Pedra aguda ja recordarà qu'en Pella en publicá un perfil en la seva Hist^a. Del dolmen de Romanyá, donada la seva situació, es difícil també treuren una vista qu'en dongui idea; la representació gráfica més clara, feta per en Gallissá, la publicá en Fragnals en el n^o de Maig de 1900 del Butlletí del Centre Excursionista.

2. La riera del costat de Palamós que sortí de mare l'any passat es la de Tueda; més important qu'aquesta y que feu més mal, es la que passa al peu de St. Telm, coneguda per riera de Les Comes pro qu'al barrejarse, al entrar a vila, ab la de St. Amans, s'anomena més aviat Riera del Monastir.

3. El torrent hont hi ha el pont en corva del ferrocarril es el Salenys.

4. Li envio l'itinerari d'aquest ferrocarril hont ja hi trovará indicació de les distancies

5. Les aygues de la Font Picant, o l'Ayga Picant de Bell-lloch, tal com aquí l'anomenan, son efectivament les del Mas Ribes, pertanyent a la esmentada parroquia y al terme municipal de Sta Cristina. Li envio l'análissis que se'n feu anys enderrera.

6. No conech, ni ningú sap donarme rahó de la font magnesiana ni del mas Plana d'en Cruanyas. Tinch la casi seguretat de que no existeix aquí, pro ho tornaré a demanar.

Li envio aquests datos boy incomplets perquè veig que li convenen depressa.

Procuraré com li dich completarlos més endavant, per si encare hi fos a temps, ja que també deuré escriureli referent a la moneda sobre la qual res he pogut aclarir esperant veure primer al individu de Car -la-vila qui va acompanyar a Vosté. El dibuix del óbol ja'l coneixia per la mateixa obra de Vosté.

Expressions afectuoses del meu Pare y demás familia y disposi de son amich y servid-
dor atent

Agustí Casas

La Pedra de les Gojes, qu'ab seguretat es un menhir, me diuhen qu'es forsa més alta
qu'un home; está en la propietat de la Sra. Vda. de Rosés, en el terme municipal
de Sta. Cristina

4. D'Alfredo Klaebisch a Lluís Pericot

Biblioteca de Catalunya. Barcelona. Secció de Manuscrits. Llegat Lluís Pericot. Original a màquina en paper imprès
A.KLAEBISCH. VIA LAYETANA 149/151.BARCELONA. TEL. 77793.

Barcelona, 22 de Mayo de 1944.

AK/MS

Sr. D. Luis Pericot Garcia
Rbla. Cataluña, 89 - 3º 2ª
Ciudad.

Muy distinguido amigo:

Entre papeles y cartas antiguas encuentro un extracto del Boletín de la Real Sociedad
Española de Historia Natural de 1919 sobre, " Nichos sepulcrales en la comarca de
San Feliu de Guixols" cuyo texto en su tiempo habia mandado al profesor
Obermaier.- Le quedaria agradecido, se sirviera devolverme dicho Boletin una vez
leido ya que es el único ejemplar que obra en mi poder.-

Lo que siento mucho más es no haber vuelto a encontrar la descripción y los apun-
tes tomados sobre el dolmen que habia sido objeto de investigaciones mías en 1917
en Santa Cristina de Aro.-

Sin otro particular, quedo de Vd. atto. s.s. y amigo,

q.e.s.m.

[signatura d' A. Klaebisch]

incl.

5. D'Alfredo Klaebisch a Lluís Pericot

Biblioteca de Catalunya. Barcelona. Secció de Manuscrits. Llegat Lluís Pericot. Original a màquina en paper imprès A.KLAEBISCH. VIA LAYETANA 149/151.BARCELONA. TEL. 77793.

Barcelona, 15 de junio de 1944.
ak.ms

Sr. D. Luis Pericot Garcia
Rbla. Cataluña, 89 3º 2ª
Ciudad.

Muy distinguido amigo:

Acabo de recibir su publicación sobre dólmenes ampurdaneses, trabajo que me interesa muchísimo y que me entusiasma.- Sería para mí un alto placer poder hacer alguna excursión con Vd. durante este verano para visitar algunos lugares prehistóricos en Cataluña y en el caso que nos den suficiente gasolina me permitiré ponerme en contacto con Vd.-

Entretanto le saluda muy cordialmente affmo.s.s. y migo

q.e.s.m.

y con muchas gracias [escrit a mà, lletra de Klaebisch]

[signatura d'A. Klaebisch]

6. D'Alfredo Klaebisch a Lluís Pericot

Biblioteca de Catalunya. Barcelona. Secció de Manuscrits. Llegat Lluís Pericot. Original a màquina en paper imprès A.KLAEBISCH. VIA LAYETANA 149/151.BARCELONA. TEL. 77793.

Barcelona, 19 de junio de 1944.
ak.ms

Sr. D. Luis Pericot Garcia
Rbla. Cataluña, 89 - 3º 2ª
Ciudad.

Muy distinguido amigo:

Es con mucho interés que he leído su publicación sobre Exploraciones dolménicas en el Ampurdán.- He leído que Vd. ha mencionado que yo he excavado el dolmen de

Santa Cristina, cuando francamente hubiera preferido que mi apellido no fuera nombrado ya que confieso que en su tiempo la excavación mía fué hecha en circunstancias bastante extraordinarias y desde luego no quisiera tener ahora al cabo de 25 años algunos disgustos sobre el particular.-

Como veo que Vd. ha publicado una descripción sobre dicha galería de Santa Cristina de Aro, le quedaría muy agradecido se sirviera proporcionarmela ya que clandestinamente he desempeñado un papel bastante importante en este asunto.-

Muy agradecido de antemano, aprovecho gustoso la ocasión para quedar de Vd. atto. s.s. y amigo.

q.e.s.m.

[signatura d'A. Klaebisch]

7. D'Alfredo Klaebisch a Lluís Pericot

Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina.

Barcelona, 30 de Marzo 1973.
Av. del Gen. Franco 520.

Sr Don Luis Pericot
Rambla Cataluña 89
Barcelona.

Muy distinguido Señor:

Hace unos 30 años Vd. tuvo la gran amabilidad de dedicarme una obra suya "Exploraciones dolménicas en el Ampurdan" (...) habíamos entrado un momento dado en contacto por un Dolen situado cerca de Sta. Cristina y que años atrás fue visitado también por el Sr. Bosch y Gimpera. Como en el año 1917 había encontrado algunos cuchillos y puntas de Silex y comprendiendo el valor que estos objetos pueden tener para el Museo de San Feliu de Guixols, prometí al Sr. Esteva, Delegado y Conservador del Museo de San Feliu de Guixols, que legaría un día dichos objetos al referido Museo.

Habiendo cumplido ya los 82 años, quiero cumplir con mi palabra. Ahora bien no tengo ninguna descripción de dicho Dolmen, pero creo que en su tiempo se publico en un numero del Boletin de la Real Sdad Esp. de Historia Natural algo de dicho Dolmen. Seria para mi una gran satisfacción poder dejar a mis nietos lo menos un historial oficial y muchisimo le agradeceria me indicara donde podrai encontrar dicho Bolitin y a quien tendria que hacer entrega de los objetos encontrados.

Es para mi una gran satisfacción tener esta ocasión para entrar de nuevo en contacto con Vd. y esperando que todos sus asuntos vayan por lo mejor, quedo con amistosos recuerdos de Vd. siempre su affmo s.s. q.e.s.m.

A.Klaebisch

8. De Lluís Pericot a Alfredo Klaebisch

Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Original a màquina en paper imprès LUIS PERICOT. EL PRESIDENTE DEL PATRONATO DE LA UNIVERSIDAD DE BARCELONA.

Bcn. 4/4 [a mà, lletra de Klaebisch]
2-IV-1973

Sr. D. A. Klaebisch
BARCELONA

Mi querido amigo:

Con gran gozo recibí su carta del 30 de marzo que me trae recuerdos de 55 años y me da ocasión así de reanudar una vieja amistad. Pues si no recuerdo mal fué un día de julio de 1918 el que en compañía del Dr. Bosch Gimpera, hoy en la Universidad Autónoma de Méjico y el Sr. Casas de San Feliu, nos guió Vd. para ver un dolmen en Sta. Cristina y subiendo después a Romanya para ver el famoso de la Cova d'en Daina.

En estos últimos años mi discípulo Sr. Luis Esteva ha realizado una gran labor con el estudio renovado de los dólmenes de la comarca. A él pues creo debe entregarle los materiales que Vd. conserve todavía, con destino al Museo de San Feliu. En la serie que publicamos del Corpus de Sepulcros Megalíticos, el fascículo III se titula Sepulcros megalíticos de las Gabarras, I (Gerona, 1964); en él figura el que Vd. excavó. Pídale un ejemplar al Sr. Esteva de mi parte. Si ya a él no le queda ningun ejem-

plar, dígamelo y buscaríamos uno como fuera. Yo que soy abuelo comprendo muy bien que quiera dejarles a sus nietos esos recuerdos.

Espero que Vd. y los suyos sigan en buena salud. Yo estoy jubilado ya y perdí a mi esposa (q.e.p.d.) y me consuelo escribiendo libros y artículos sobre mis investigaciones. Ya le mandaré alguno de mis trabajos.

Su affmo. s.s. q. e.s.m.

[signatura d'A.Klaebisch]

Telefoneado el 7.5.73 a las 2. Va a Madrid, volvera a fines del mes; *[nota a mà de Klaebisch]*.

9. D'Alfredo Klaebisch a Lluís Pericot

Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina.

Barcelona, 4 de Abril 1973.
Avda del Gen. Franco 520. 1ro.3ra.

Sr Don Luis Pericot
Rambla Cataluña 89
Barcelona.

Mi querido amigo,

Su cariñosa carta me ha trasladado epiritualmente al año 1918 y ahora me acuerdo (dispense si no lo he hecho ensuida) que Vd. tambien estaba en la excursión que debía llevarnos al Dolmen de Sta Cristina, virgen todavía, pero bastante tocado y retocado por el que suscrive. Su carta me ha hecho revivir aquellos tiempos buenos, a pesar de la terrible guerra, de la cual mi buena estrella, me permitió una estancia formidable en España, en lugar de matar a otros hombres como yo, en el campo de batalla. Que las guerras sean malditas y que el hombre con la inteligencia que se le atribuye, encuentre finalmente los verdaderos caminos hacia la paz y una cultura elevada.

Es con gran sentimiento que he leído que Vd. ha perdido su distinguida esposa (q.e.p.d.) y le ruego aceptar mi sentido pesame.

Con mis 82 años cumplidos soy dos veces bisabuelo. En 1934 tuvimos la gran desgracia de perder nuestro unico hijo a la edad de 15 años. Nuestra hijo Elvira se caso con un joven catalán lo que me ha permitido de ser ya 2 veces bisabuelo, con mi esposa, cuya salud ha sufrido por los años alguna rascadura desagradable, co[mo] yo tambien.

Salimos este fin de semana para pasar unos 15 días en San Jorge a 1 km de Playa de Aro, donde tenemos una Finca, y de donde hacemos todavía muchas excursiones a Romañy y las Gabarras y no dejo de ver cada vez la Cova d'en Daina y otros sitios que he recorrido en los tan buenos tiempos antiguos. Aprovec[haré] este viaje para ponerme en contacto con el Sr. Esteva y remitirle los hallazcos.

Una vez regresado me permitire de ponerme denuevo en contacto con Vd. y tendríamos los dos una gran alegría si Vd. aceptara cenar in dia con nosotros para entrar de nuevo en contacto y hablar de los buenos tiempos pasados. Entre tanto agradezco su atenta carta y enviandole mis muy amistosos recuerdos quedo de Vd. affmo

A. Klaebisch

10. D'Alfredo Klaebisch a Lluís Esteva

Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina.

Barcelona, 8 de Abril 1973.
Avda del Gen. Franco 520.1ro.3ra.

Sr Don Luis Esteva
San Feliu de Guixols.

Muy distinguido Señor:

Aunque espero poder disfrutar todavía algunos años en nuestro planeta, que precisamente en estos años, los gobiernos de todos los países y la masa de los pluebos, demuestran tener una cultuta tan lamentable, quiero ya ahora cumplir mi promesa

de regalar al Museo de San Feliu de Guixols, los objetos encontrados en 1916 en el Dolmen de Sta Cristina. En un paquete a parte y una lista adjunta me es grato poder entregarle los objetos relacionados.

Tengo una gran satisfacción de poder contribuir con dichos objetos para la ampliación de la colección prehistorica en dicho Museo.

Con mis mejores deseos para el éxito del Museo Guixolense, le envío para Vd. mis recuerdos amistosos, quedando de Vd. como siempre muy atento s.s.q.s.m.e.

Alfredo Klaebisch y Camman

1 Relación

1 Fotografía [a mà, lletra de Klaebisch]

11. D'Alfredo Klaebisch a Lluís Esteva (annex a la carta 10)

Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina.

Barcelona, 8 de Abril 1973.

Lista de los objetos encontrado en 1916 en el Dolmen de Sta Cristina (Gerona)

- 1 Taza de barro
- 1 Piedra plana, ovalada de 19 x 7,5 ctms.
- 1 Cuxhillo de 17 ctm
- 1 " " 11 "
- 5 " " 7 " cada uno aprox.
- 1 Bola de piedra de 6 ctm de diametro.
- 1 Trozo de piedra Silex aplanada de 3,5 ctm. de diametro.
- 1 Piedra triangular, forma pyramidal de 4 ctms de altura.
- 1 Punta de flecha de Silex de 4 ctm.

Ademas se habian encontrado restos de un "Glockenbecher" y algunos pelos humanos que se perdieron al tener que huir en 1936 de Barcelona, así como algunos trozos pequeños de ceramica basta, y de cráneo.

Al tener que huir de España al empesar la Guerra Civil, hemos perdido todos los enseres de nuestro piso. Pero como recuerdo me lleve los objetos encontrados arriba indicados, por lo que he podido salvarlos.

A. Klaebisch y Camman

12. D'Alfredo Klaebisch a Pere Bosch Gimpera

Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina.

Barcelona, 19 de Abril 1973.
Avda del Gen. Franco 520.1ro.

Al Sr prof. P. Bosch Guimpera
Privada de Olivo, 84-4
Mexico 20 D.F.

Muy distinguido Señor y amigo,

Debo la dirección de Vd. al Señor Luis Esteva Cruañas, Conservador del Museo en San Feliu de Guixols. Le he hecho entrega de los objetos encontrados en 1918 en el Dolmen "Mas Bousarenys" (Sta. Cristina) tal como habia prometido cederlos al Museo de San Feliu de Guixols.

A pesar de haber perdido todo contacto directo con Vd. los pensamientos, que son la via de comunicación mas rapida que se conoce, han sido muy muy amenudo con Vd. siguiendole a Suiza y luego a Mejico, a donde el destino finalmente le ha llevado. En la edad avanzada, voy a cumplir este año 83 años, los recuerdos del pasado, si son agradables, desempeñan un papel importante y constituyen una riqueza espiritual, de la cual uno no quisiera desprenderse. Me acuerdo, como si fuera ayer, de la visita al Dolmen de Sta Cristina, que no supo encontrar el Sr Casas y haciendo yo un poco de comedia les llevo con el Sr Pericot a esta tumba meroable. Vd. demostro mucha comprehension para conmigo, la que yo le agradezco todavia hoy. Cuando

estallo la guerra civil en España me llevo como unico recuerdo de España al tener que huir en Agosto 1936 los objetos del Dolmen, sino se hubieron perdido como todo lo que teniamos en el mismo piso, que ocupamos todavia hoy. Se perdieron unos pequeños huesos del craneo, unos pelos y tambien unos fragmentos de un " Glockentopf."

Ultimamente he leído el libro de Erich von Daenikens sobre una cultura peruana de hace unos 30.000 años atrás y la probable visita de astronautas de otros planetas, tuneles subteraneos de 100 km. de longitud e inmensas fortunas existentes todavia hoy. Despues ha resultado todo mentira. Comprendo que en novelas la imaginación del escritor no tenga limites, pero cuando se trata de temas a los cuales se da un caracter científico, como en el caso presente, pues opino las Academias correspondientes tendrian que pleitear y obtener un castigo de carcel para estos embusteros. Pero la masa hoy día quiere sensación y los criminales (" Papillon" que lo han sido der verdad, se hacen millonarios con sus mentiras. Que señal mas triste para los tiempos en los cuales vivimos.

Celebro que la entrega de los objetos encontrados me han dado ocasión de entrar en contacto con Vd. y deseándole toda la satisfacción que pueda desear su alma, quedo con muy amistosos recuerdos de Vd. siempre su affmo s.s.q.s.m.e.

Alfredo Klaebisch

13. De Pere Bosch Gimpera a Alfredo Klaebisch

Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Original a màquina en paper imprès *Instituto de Investigaciones Históricas. Sección de Antropología. Torre de Humanidades, Primer Piso. Ciudad Universitaria, México 20, D.F.*

Mexico 29 abril 73

R 7.5.73 [a mà, lletra de Klaebisch]

Sr. D. Alfredo Klaebisch
Barcelona

Mi distinguido amigo: He tenido una agradable sorpresa al recibir su amable carta del 19 que me ha traído el recuerdo de los tiempos ya lejanos en que con Pericot andábamos por Cataluña estudiando los sepulcros megalíticos y en que tuve el gusto de conocerle y de visitar el sepulcro del Mas del Bou Serenys de Sta. Cristina d'Aro.

Celebro que haya regalado los objetos encontrados allí al Museo de San Feliu de Guíxols. Afortunadamente pudo V. llevárselos cuando marchó de Barcelona en aquella época tan triste para todos de los primeros meses de la guerra civil. Lamento que su piso de Barcelona sufriese las consecuencias de los desórdenes de aquel tiempo.

Le envío dos artículos míos que tratan del vaso ca[m]paniforme uno en alemán que se ha publicado en las Mitteilungen der Wiener Anthropooigischen Gesellschaft y otro en castellano del Archivo español de Arqueología. En el último menciono el sepulcro del Mas del Bou Serenys y sus fragmentos de vasos campaniformes.

Como ve, a pesar de estar en México, sigo ocupándome de Prehistoria española y en relación con los compañeros de Barcelona. Al terminar la guerra civil marché a Inglaterra donde durante año y medio fui profesor huésped de la Universidad de Oxford y, después del primer año de aquella vine a México donde soy profesor de la Universidad y investigador del Instituto de Investigaciones históricas (sección de Antropología), en donde he encontrado toda clase de facilidades para mi trabajo. Mi familia está también aquí y mi hijo mayor es también profesor de la Universidad, aunque de Historia moderna. El segundo es el gerente de una gran compañía americana, la CELANENSE y mi hija está casada con un arquitecto mexicano que también tiene obras en España. Tengo ahora 82 años y afortunadamente tengo buena salud y sigo trabajando. Durante casi cinco años estuv[e] en París de 1948 a 1952 en donde fui jefe de una división de la UNESCO. En 1966 estuve en Alemania explicando un semestre en la universidad de Heidelber.

A nuestra edad y V. es pocos meses más viejo que yo, realmente es muy grato recordar a los buenos amigos y yo le agradezco la atención que ha tenido escribiéndome. Le deseo muchos años de vida y salud y le envío mis más afectuosos saludos. Suyo

[signatura]

P. Bosch-Gimpera

14. D'Alfredo Klaebisch a Pere Bosch Gimpera

Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina.

[Barcel]ona, 7 de Mayo 1973
[Avenida d]el Gen. Franco 520. 1ro
[no es llegeix l'adreça]

Muy distinguido amigo:

Vd. me ha causado con su atenta y amable carta del 29 p.p. un profundo placer. Vuelven de nuevo los antiguos recuerdos los cuales a mi edad representan una riqueza espiritual muy positiva. Estoy tambien en contacto con el Sr. Pericot, que ha respondido de la misma manera amistosa como Vd. dandome una profunda alegría. Hemos quedado en vernos a fines del mes, ya que a lo mejor hay todavia alguno objetos que podria regalar al Museo de San Feliu de Guixols.

He leído con el mayor interes el itinerario de su vida desde que Vd. ha dejado España y me llena de alegría que en todas partes ha llegado a una meta satisfactoria y muy alta. Le agradezco mucho el envio de 2 articulos suyos, los cuales sin embargo no me han llegado todavia / Los leere con el mayor interes volviendo entonces sobre el particular.

Las buenas noticias de su familia me llenan de satisfacción deseando de todo corazon que Vd. en el sena de su familia pueda disfrutar en buena salud todavia muchos años, que segun los pronosticos de la sciencia deberian llevarnos pronto a los 125 años de vida. Seria un gran placer, al ver el drumbamiento de todos los ideales sociales, ideales morales y espirituales? Si Vd ha leído el libro de Rathlay Taylor "El Juicio Final" en colaboración con unos 100 Academicos y Profesores, puramente científico y nada místico, uno se asusta de lo que puede alcanzar la humanidad, no en cien años, sino ya en 20 y 30 años. Este libro existe en ingles, frances, español, aleman etca. y cuando me fue regalado no lo he dejado de la mano.

Si bien no nos tocara, me interesa siempre estudiar tambien el porvenir que yo no podre alcanzar.

Con muchos recuerdos y afectuosos saludos quedo suyo siempre

A. Klaebisch

15. D'Alfredo Klaebisch a Lluís Esteva

Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina.

Barcelona, 14 de Diciembre 1973.
Avenida del Gen. Franco 520. 1ro.3ra.

Sr Don Luis Esteva Cruañas
Calle Velazquez s/n.
San Feliu de Guixols.

Muy distinguido amigo,

Muchas gracias por el recorte del diario " Los Sitios " de Gerona, que he añadido a los demas documentos y la correspondencia, que tengo sobre el Dolmen " Mas Bousarenys " y que deben quedar en mis archivos para mis herrederos. Pero no querria que se [d]ara tanta importancia a este donativo modesto, que sin embargo reconosco que pertenece al Museo de su comarca, como testimonio de la evolución cultural Provincial. Despues de las Fiestas vere si puedo desprenderme de algun objeto mas que tengo de la Plana Basarda, y " Cueva de los Lladres " y Ampurias, esperando que la Municipalidad de esa pueda reorganisar el Museo de S.F. de G.

Le deseo una gran satisfacción en sus trabajos y su vida particular en todo su futuro quedando como siempre muy cordialmente su affmo amigo

A.Klaebisch

123

16. D'Alfredo Klaebisch a Lluís Esteva

Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina (resposta a una tarja de Lluís Esteva felicitant-li el Nadal).

[Barcelona] 15 de Enero 1974.
[Avenida del Gen. Franco 520.] 1ro.3ra.
[no es llegeix l'adreça]

Muy distinguido amigo,

Al darle las gracias por sus buenos deseos asi como a su distinguida esposa, le felici-

to por haber sido nombrado Director del Museo en esa, habiendole siempre considerado como tal. Sere siempre dentro de mis posibilidades un fiel colaborador ya que La Costa Brava es mi segunda patria, que conosco desde el año 1914 si bien mis sondeos arqueologicos datan desde 1917.

Le deseo mucho exito para todo su futuro y con muchos cordiales saludos, quedo de Vd. siempre antentamente su amifgo

A. Klaebisch

17. De Lluís Esteva a Alfredo Klaebisch

Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Original a màquina en paper imprès LUIS ESTEVA-SAN FELIU DE GUIXOLS.

27-II-1974

Sr. D. Alfredo Klaebisch
Barcelona

Mi distinguido amigo:

Ya debe saber que he sido nombrado director del Museo Municipal. En estos momentos estamos trabajando para reorganizarlo totalmente. Sus piezas, las mías y las de otros amigos están ya allí y tan pronto hayan sido realizadas las obras acordadas, vamos a montarlo definitivamente.

Desde luego consideramos a Vs. como elementos de la Junta y esperamos que algún día vendrán a visitarnos. En la suya, me comunica va a cedernos las piezas que Vd. posee, procedentes de esta comarca. Mucho le estimaríamos lo hiciera antes de tener el Museo ya organizado, a fin de colocarlas con todos los honores.

En espera de su visita, quedo de Vds. afmo.s.s. y amigo

[signatura de Lluís Esteva]

18. De Lluís Esteva a Alfredo Klaebisch

Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Original a mà.

Sant Feliu de Guixols, 28-XI-74

Sr. D. Alfredo Klaebisch y Señora

Distinguidos amigos: Muchas gracias por su felicitación. Igualmente les deseamos unas felices Fiestas de Navidad y un próspero Año Nuevo.

Muy contento con las noticias que me da sobre los materiales de Plana Basarda. Si no lo sabe voy a darle una buena información. El mes pasado el Ayuntamiento aprobó el anteproyecto de reforma del Museo y la próxima semana hará lo propio con el proyecto. La reforma será total y el Museo más dilatado. El presupuesto es de dos millones y medio que van a pagar, a partes iguales, el Ayuntamiento y la Diputación de Gerona. El verano próximo pensamos tener realizado la mitad del proyecto y el otro, la totalidad, incluido aire acondicionado. Los objetos serán presentados con dignidad. Confío en que nada fallará pues los cabos están bien atados. Por lo tanto, las piezas que pueda regalarnos sería interesante tenerlas antes del próximo verano a fin de distribuirlas en las vitrinas correspondientes: esto, claro está, si no es para Vd. demasiada molestia.

Afectuosamente suyo

[signatura de Lluís Esteva]

[a mà, lletra de Klaebisch: Luis Esteve C. Velázquez s/n.]

19. D'Alfredo Klaebisch a Lluís Pericot

Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina.

Barcelona, 2 de Diciembre 1974.
Avda del Gen. Franco 520. 1ro.3ra.

Sr Don
Luis Pericot Garcia
Ramblar Cataluña 89. 3ro.2da
Barcelona.

Muy distinguido amigo,

Circunstancias ajenas a mi voluntad me han impedido de dar a Vd. mas antes de nuevo noticias mias, pero le ruego creer en la sinceridad al decirle: "Out of sight, but not out of mind," A mi edad (84) las ruedas de la maquina se mueven mas lentamente, y no basta engrasar bien las bisagras y los cojinetes para evitar el crujido por ser algo oxidados. Me ocupo de nuevo con mas idensidad de la historia mas antigua que hos ha siso conservada por primera vez por escrito, o sea la de los Sumeros, cuyas tejas encontradas a millares en estado perfecto de conservación, nos describen su cultura y su moral, que considero mas elevada, que la nuestra hoy en dia. Creo que seria benéfico que ya en las escuelas se enseñara a los jovenes el estado elevado de moral que tenian. Me permito mencionar a Cicero, que ja creado la frase: "El quedara siempre niño, si no conoce la historia." Lo que vemos hoy es repugnante y nos llevara al chaos comp[leto]. Al comprar el ultimo libro (nueva edición) del libro titulado: "La Historia empieza en Sumer" (Titulo no del todo acertado) he leído con el mayor interes el Prologo escrito por Vd. lo que me ha dado una gran alegria y el deseo de volver a mandar a Vd. mis saludos respetuosos y mis sentimientos de amistad.

Mi esposa y yo viajamos continuamente de un lado a otro por no poder soportar la intranquilidad de Barcelona, pero tendríamos un placer muy profundo de poder volver a ver a Vd. y enseñar[le] la coleccion de objetos en parte comprados, en parte encontrados por mi mismo. Entre tanto he hecho donación al Museo de San Feliu de Guixols de lo encontrado en 1918 en el Dolmen cerca de Santa Cristina y estoy preparando otro pequeño donativo de unos pocos objetos sacado personalmente y con mucho sudor de dos silos de La Plana Basarda, pueblo ibero totalmente desaparecido, pero donde tengo la impresión que se encuentran mas Silos "virgenes". Mis recuerdos estan velados por una sombra triste al pensar en el fallecimiento del Sr. Bosch y Gimpera q.e.p.d. que con tanto tacto y comprehension juzgo mis

trabajos de excavación y del que conservo recuerdos y cartas que me son una riqueza espiritual muy grande.

Deseo para Vd. la mayor satisfacción y paz espiritual que son la verdadera riqueza que podemos obtener y con mis saludos cordiales y afectuosos, a los cuales se une mi mujer, quedo Vd. como siempre su affmo amigo y s.s.

Alfredo Klaebisch y Camman

20. D'Alfredo Klaebisch a Lluís Esteva

Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina.

San Jorge 3l [a mà] de Enero 1975.
"Az-Zahara"

Sr. Don
Luis Esteve
C.Velazquez s/n.
San Feliu de Guixols.

Muy distinguido amigo,

Muchisimas gracias por sus buenos deseos y palabras del 28 de Nov.1974. Ojala que el porvenir, que por el momento tiene en todo el mundo una cara amenazadora, nos traiga mas tranquilidad en nuestros espíritus y mas satisfacción en nuestros conceptos como hombres cultivados, que pretendemos ser.

Le entrego adjunto 2 paquetes conteniendo

1 olla muy defectuosa

1 plato con agujeros opuestos (tal vez una balanza primitiva)

1 piedra que debia servir para moler granos por la forma y talla que tiene.

Estos 3 objetos han sido excavados por mi personalmente en el año 1917/8 de uno de los silos que se encuentran en La Plana Basarda no lejos de Sta. Cristina. He

vaciado también un segundo silo, pero sin encontrar objetos de esta antigua población ibérica.

También le entrego adjunto:

1 plaquita de hueso con agujeros que también he escavado en la "Cueva de Lladres" que se encuentra bastante cerca de una buena casa de payes, situada arriba en la montaña entre La Plana Basarda y el mar. Esta cueva tiene una magnífica vista al mar, es pequeña, no profunda y poca tierra (unos 30 cm. de tierra) que cubría el suelo de roca firme.

Ofresco estos pocos objetos con mucho placer al Museo de San Feliu de Guixols, perteneciendo a este Municipio.

Con muchos recuerdos y deseándole mucho éxito para el Museo nuevo, quedo de Vd. como siempre

muy afectuosamente

A. Klaebisch

21. De Lluís Esteva a Alfredo Klaebisch

Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Original a màquina en paper imprès LUIS ESTEVA-SAN FELIU DE GUIXOLS.

[a mà, lletra de Klaebisch: Velazquez s/n]

14-I-75
Sr. D. Alfredo Klaebisch
Barcelona

Distinguido amigo: A su tiempo, encontré las piezas que dejó en mi huerto, [?] fin de año. Son las siguientes, siguiendo su descripción:

I olla muy defectuosa

I plato con agujeros opuestos (tal vez una balanza primitiva)

I piedra que debía servir para moler granos

I plaquita de hueso con agujeros

He dado cuenta de ello al Sr. Alcalde, a mis colaboradores y un día que ten[ga] unos momentos libres -estoy haciendo tres trabajos científicos- daré una nota a [la] prensa. Muchas gracias por todo cuanto está haciendo Vd. por nuestro Museo, que [de]seamos adquiera cierta prestancia.

Perdone que no le haya escrito antes. Pensábamos visitarle en San Jorge pero [mi] esposa cogió la gripe y sin ella no voy a parte alguna porque es el chófer de [la] familia. Ayer supe que tenían Vs. telèfono en San Jorge, cosa que desconocía, y probé de hablar con Vd. pero no debía estar en casa; por ello me decido a escribir[les]. Confío que empiecen pronto las obras del Museo, las de la Torre del Corn (Porta Ferrada) y las de la iglesia de Bell-lloch. En cambio estoy apenado porque en Ca[stillo] de Aro habíamos empezado la restauración del antiguo castillo con el malogr[ado] Dr. Oliva, había hecho propaganda de ello desde "La Vanguardia" y ahora veo que [es]tán rematando la obra otras personas que han inventado de todo, incluso una tor[re] del homenaje; desde luego, no comprendo como una cosa así es posible.

Con muchos recuerdos para Vd. y para su señora esposa quedo, como siempre, [a sus] órdenes

[signatura de Lluís Esteva]

22. D'Alfredo Klaebisch a Lluís Pericot

Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina.

Playa de Aro (Gerona)
Lista de Correo
Torre " Az-Zahara" 23 de Enero 1975

Sr Don
Luis Pericot
Barcelona.
Rambla de Catalunya 89.3ro.

Muy distinguido Señor y amigo,

Vd. me ha causado, con sus buenos deseos par 1975 una gran alegría y se los agra-

desco de todo corazon. Ya me hubiera permitido llamar a Vd. por telefono pero en Nov.-Dic. se ha encontrado con gripe en cama, el dia 25 de Dic. hemos venido al Condado de San Jorge, donde tenemos una torre, y ahora hace ya 8 dias que mi mujer tuvo una recaida guardando desde entonces cama. Esperamos poder volver a Barcelona en Febrero, cuando tendre el gran placer de poner en contacto con Vd.

Entre tanto le ruego aceptar mis muy amistoso recuerdos. Siempre suyo

A. Klaebisch

23. D'Alfredo Klaebisch a Lluís Esteva

Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina.

"Az-Zahara", Condado de San Jorge
Playa de Aro (Lista de Correo.)
23 de Enero 1975.
Tel. Playa de Aro 31.53.86

Sr Don
Luis Esteva
Calle Velázquez s/n.
San Feliu de Guixols.

Muy distinguido amigo,

Ya hubiera vuelto a su casa para saludarle y agradecerle sus amables palabras del 14 del, que he recibido hace 2 dias, rexpeditos de Barcelona. Pero mi esposa se encuentra desde 8 dias en cama con gripe, lo que me ha impedido disponer de mi tiempo. Cuando estara mejor me permitire hacerle una nueva visita. Tendriamos entonces el mayor placer si Vd. pudiera venir a San Jorge para tomar un aperitivo con nosotros y entonces le enseñeria las pocas cosas antiguas que tengo aqui.

Pero le ruego no dar mucha importancia a mis modestos donativos para el Museo. Lo hago con cariño ya que hemos conocido por primera vez San Feliu de Guixols en 1915 que consideramos como toda La Costa Brava, como nuestra patria chica.

Con muchos saludos tambien a su distinguida esposa quedo s.s.s. y amigo

A. Klaebisch

24. D'Alfredo Klaebisch a Lluís Pericot

Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina.

Barcelona, 10 de Diciembre 1975.
Avda del Gen. Franco 520

Sr Don
Luis Pericot
Barcelona.
Rambla de Cataluña 89 3ro.

Muy distinguido Señor y amigo:

La Naturaleza nos ha dotado de un milagro. El poder de trasladar en un mismo instante nuestros pensamientos de un lugar al otro. Así he pensado muchísimas veces en Vd. desde que recibí su amable tarjeta del mes de Abril. Desde entonces hemos vivido momentos bastante agitados, con viajes al extranjero, lo que me ha impedido volver ponerme en contacto con Vd.

Hoy vengo en primer lugar para expresar[le] mis mejores deseos de satisfacción espiritual y tranquilidad de su [alma] así como para el cumplimiento de sus propios anhelos. Creo que si se pueden alcanzar estas metas, la felicidad debe estar completa.

Si le parece bien me permitiré llamar a Vd. por teléfono en Febrero, para ver si Vd. puede darnos la alegría de venir un día a cenar con nosotros y recordar los buenos tiempos antiguos.

Entre tanto le ruego aceptar nuestros mejores saludos y cordiales recuerdos.

[a mà, lletra de Klaebisch: Respetuosos saludos a su distinguida esposa]

De Vd. como siempre muy atentamente suyo

A. Klaebisch

A2 - MAPA DE SITUACIÓ

